T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İLAHİYAT ANABİLİM DALI
ARAP DİLİ VE BELAGATI BİLİM DALI

HAL CÜMLELERİNİN GRAMER VE MEANİ AÇISINDAN TAHLİLİ

Yüksek Lisans Tezi

MUHAMMET ÇELİK

İstanbul 2010

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İLAHİYAT ANABİLİM DALI
ARAP DİLİ VE BELAGATI BİLİM DALI

HÂL CÜMLELERİNİN GRAMER VE ME‘ÂNÎ AÇISINDAN TAHLİLİ

Yüksek Lisans Tezi

MUHAMMET ÇELİK

Danışman: Doç Dr. Halil İbrahim Kaçar

İstanbul 2010

Marmara Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Tez Onay Belgesi

İLAHİYAT Anabilim Dalı ARAP DİLİ VE BELAGATI Bilim Dalı Yüksek Lisans öğrencisi MUHAMMET ÇELİK nın HAL CÜMLELERİNİN GRAMER VE MEANİ AÇISINDAN TAHLİLİ adlı tez çalışması ,Enstitümüz Yönetim Kurulunun 19.07.2010 tarih ve 2010/14-19 sayılı kararıyla oluşturulan jüri tarafından oybirliği/~~oyçokluğu~~ ile Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

	Öğretim Üyesi Adı Soyadı	**İmzası**
Tez Savunma Tarihi :	31/08/2010	
1) Tez Danışmanı :	**DOÇ. DR. HALİL İBRAHİM KAÇAR**	
2) Jüri Üyesi :	**YRD. DOÇ.DR. YILMAZ ÖZDEMİR**	
3) Jüri Üyesi :	**DOÇ. DR. ALİ ULVİ MEHMEDOĞLU**	

İÇİNDEKİLER ..... Hata! Yer işareti tanımlanmamış.
KISALTMALAR ..... **IV**
ÖNSÖZ ..... **V**

GİRİŞ **1**
1) ARAŞTIRMANIN KONUSU VE ÖNEMİ 1
2) ARAP DİLİ ÇALIŞMALARI 2
A) SARF VE NAHİV ÇALIŞMALARINA GENEL BİR BAKIŞ 2
B) BELÂGAT ÇALIŞMALARINA GENEL BİR BAKIŞ 4
3) ARAP DİLİNDE CÜMLE VE ÇEŞİTLERİ 6
A. Cümle ve Öğeleri 6
1) Cümlenin Temel Öğeleri 7
2) Cümlenin Yan Öğeleri 9
B. Cümle Çeşitleri 13
1) İsim, Fiil, Zarf ve Şart Cümleleri 13
2) Büyük ve Küçük Cümle 15
3) Haberî ve İnşâî Cümle 15
4) İ'rabda Mahalli Olan ve Olmayan Cümleler 16
5) Cümle Mahkiyye 23

I. BÖLÜM: GRAMER AÇISINDAN HÂL CÜMLELERİ **24**
1) HÂL HAKKINDA GENEL BİLGİLER 24
A. Hâlin Tanımı 24
B. Hâlin Unsurları (Hâlin Âmili ve Sâhibu'l-hâl) 26
C. Hâlin Takdîm Ve Te'hîri 30
D. Hâl Çeşitleri 31
1) Anlamının Geçici veya Kalıcı Olması Bakımından 31
2) Türeme Bakımından 33
3) Ma'rifelik-Nekrelik Bakımından 35
4) Sayı Bakımından 36
5) Zaman Bakımından 37
6) Cümleye Kattığı Anlam Bakımından 38

7) Sahibiyle Alakası Bakımından 39
8) Cümle İçinde Geliş Şekline Göre 40
2) HÂL CÜMLELERİ 41
A. HÂL CÜMLESİNİN ŞARTLARI 42
B. HÂL CÜMLESİNİN ANA CÜMLE İÇİNDEKİ KONUMLARI 45
1) Hâl'in İsim Cümlesi Olarak Gelmesi 45
2) Hâl'in Fiil Cümlesi Olarak Gelmesi 47
3) Hâl'in İbtidâiyye Cümlesi Olarak Gelmesi 50
4) Hâl Cümlesinin Edatlarla Başlaması 51
C. HAL CÜMLELERİNDE RÂBIT 53
1) HAL CÜMLELERİNDE واو'IN DURUMLARI 53
a) واو الحال'in Hâl Cümlesinde Bulunmasının Vâcip Olduğu Durumlar 54
b) واو الحال'in Hâl Cümlesinde Bulunmasının Yasak Olduğu Durumlar 57
c) واو الحال'in Hâl Cümlesinde Bulunmasının Câiz Olduğu Durumlar 62
2) HÂL CÜMLELERİNDE RÂBIT ZAMİRİNİN DURUMLARI 70
D) HÂL CÜMLELERİNDE SÂHİBU'L-HÂL 71
E) HÂL CÜMLESİNİN TE'HİR VE TAKDÎMİ 73

II. BÖLÜM: ME'ÂNÎ AÇISINDAN HÂL CÜMLELERİ 76
1) MÜSNED, MÜSNEDÜN İLEYH VE CÜMLEDEKİ YAN UNSURLAR 76
2) BİR HABERÎ CÜMLE OLARAK HÂL CÜMLESİ 77
A) Haberin Anlamı ve Türleri 77
B) Meâni Açısından Haberî Cümleler 77
C) Hâl Cümlelerinin Anlam Boyutu 78
3) HAL CÜMLELERİNİN MANALARI 79
A) Durumu Beyan 79
B) Mukârene (Zamansal Yakınlık) 80
C) İstimrâr (Devamlılık) 81
D) Te'kîd (Anlatımı güçlendirme) 82
E) Zıtlık 83
4) FASL VE VASL AÇISINDAN HAL CÜMLELERİ 85

A) Birinci Cümlenin İ‘rabdan Mahalli olduğu Durumlar 85
B) Birinci Cümlenin İ‘rabdan Mahalli Olmadığı Durumlar 86
C) Hâl’in Hâl Sâhibine Bağlanması 87
D) واو الحال’in İlleti 93
E) Müteaddid Hâl Cümlesinin Vasl Yapılmaksızın Gelmesi 95
5) MEÂNİ AÇISINDAN HAL CÜMLELERİNİN TAKDİM VE TEHİRİ 95

SONUÇ **97**

KAYNAKÇA **99**

KISALTMALAR

a.g.e	Adı geçen eser
a.s.	Aleyhisselam
b.	Bin, İbn
bkz.	Bakınız
DİA.	Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
md.	Madde (… maddesi)
nşr.	Neşr eden
ö.	Ölüm tarihi
(s.a.v.)	Sallallahu ‘aleyhi ve selem
thk.	Tahkîk eden
ts.	Tarihsiz
vb.	Ve benzeri
yay. yok	Yayınlandığı yer yok

ÖNSÖZ

İnsanoğlunun tarih boyunca iletişimini sağlayan en etkili unsur dil olmuştur. Bu anlamda dil, tarihin ve medeniyetlerin belirleyici unsurlarından biridir. Bu unsur bir medeniyetin diğer unsurları ile yakından alakalı olup, dil ile din, dil ile sanat veya dil ile bilim birbirlerinden ayrı düşünülemez olmuşlardır. Bu evrenselliği yakalamış belli başlı birkaç dilden biri de Arapça'dır.

İslâmiyetin doğuşu ve Kur'ân'ın nâzil olması ile önem kazanan Arap Dili, sadece Arapların değil bütün Müslüman toplumların ve İslâmiyeti anlamaya çalışan ilim adamlarının bir uğraşı haline gelmiştir. Tarihsel süreçte çeşitli dallara bölünerek ilerleme kaydeden İslâm ilimleri, bu yolculuğunda bir âlet ilmi olarak Arap Dili gramerine ihtiyaç duymuş ve Kur'an'dan başlayarak birçok edebi metnin anlaşılması için de Arap Dilinin semantiğinden istifade edilmiştir.

Biz de bu çalışmamızda, Arapça metinlerin temel yapısı olan cümlelerin içinde gerektiği zaman kullanılmış olan, hem bir yan unsur hem de bir yan cümle diyebileceğimiz hâl cümlelerini ele aldık. Hâl cümlesi olmadan da bir cümle tamam olabilmektedir; ancak ne Kur'an cümleleri ne de herhangi bir edebi eser kuru kuruya cümlelerden ibaret değildir. Gramerin edebi kullanımlarla birleşerek gücünü iletişimde ve ifade biçiminde göstermesi açısından önemli bir meseleyi araştırma konusu yapmış olduk.

Bu amaçla çeşitli klasik gramer ve meânî kitaplarına serpilmiş olan bilgileri, ihtilafları ve şevâhidi burada topladık. Ayrıca bu çalışmamızda hâl cümlelerinin Kur'an'daki kullanımlarının da oldukça bol ve dikkat çekici olduğunu, yeri geldikçe anlatımın güçlü kılınması için bu cümlelere başvurulduğunu tespit ettik.

Çalışmamız bir giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Girişte bu çalışmanın önemine, Arapça grameri ve semantiğine dair çalışmaların tarihine, belli başlı tariflere ve ekollere kısaca değindik. Birinci bölümde hâl'i ve hâl cümlelerini gramer açısından ele aldık. Cümle olarak hâlin gelişi hâl öğesinin bir türü olduğu için ilk başta genel olarak hâl, daha sonra Arap Dilindeki cümle çeşitleri kısaca anlatıldı. Bunlardan sonra asıl tafsilatlı kısmı ise hâlin cümle olarak gelmesi konusu almış oldu ve bu konudaki çok geniş ihtilaflar ve çok bol örneklerden en önemlileri aktarıldı. İkinci bölümde ise hâl cümleleri meânî açısından ele alındı. Bu bölümde de asıl konudan önce bilinmesi

gerekli olan temel bazı konular özet olarak aktarıldı. Hâl cümlesi her iki açıdan da incelenirken en kapsamlı bölüm hâl cümlesinin ana cümleye bağlanmasındaki değişik şekiller ve bu şekiller üzerindeki ihtilaflar oldu. Bütün bu çalışmamızda derli toplu olması arzu edildiğinden, konu dışına çıkmamaya özen gösterildi.

Bu çalışmamızın; cümledeki mef‘uller, zarflar gibi diğer öğeler üzerine yapılan çalışmalarla, cümlelerde görülen takdim-tehir, hazf ve benzeri farklı durumlara veya edebi sanatlara dair çalışmalar yan yana geldiğinde, Arap Dili açısından önemli bir bütünün küçük bir parçası olmaya çalıştığı görülür.

Son olarak, Arap Dili alanında ilmi gelişimimizde bize yardımcı olan Arap Dili ve Belagatı bölümündeki saygıdeğer hocalarıma yürekten teşekkür ediyorum. Özellikle tez çalışmam esnasında bana yardımcı ve yol gösterici olan hocam Doç. Dr. Halil İbrahim Kaçar’a da ayrıca teşekkür ediyorum. Umarım bundan sonraki çalışmalarda da kendilerinden istifade edebilirim.

Muhammet Çelik

İstanbul 2010

GİRİŞ

1) ARAŞTIRMANIN KONUSU VE ÖNEMİ

İslâmiyetin doğuşundan sonra ortaya çıkan gelişmeler, Arap Dilininin önemini artırmış ve bu alanda yapılan çalışmalar neticesinde yeni bilim dalları ortaya çıkmıştır. Bu ilim dalları daha sonra Sarf, Nahiv, Belâgat, Aruz ve Lügat olarak sınıflandırılmıştır. Belâgat ilmi de kendi arasında üçe ayrılarak Beyân, Me'ânî ve Bedi' olarak sınıflandırılmıştır.

Nahiv ve Belâgat ilimleri ilk zamanlarda Kur'an-ı Kerim ve Hadis-i Şerifleri doğru anlamak için ortaya çıkmıştır. Daha sonra giderek gelişmişler ve Arap Dilinin bütün incelikleri üzerinde durularak, hem birçok bilim dalına yardımcı olmuş hem de kendi alanlarında ekoller ortaya çıkarmışlardır. Tefsir, Fıkıh, Hadis, Kelam, Akaid, Siyer, Mantık gibi ilimler ve bu ilimlerin usûllleri Nahiv ve Belagat ilimlerinden faydalanmışlardır. Örneğin âyetler, hadisler ve diğer dini meseleler tartışılırken eski Arap şiiri ve darb-ı mesellerinden deliller getirilmiştir. Günümüzdeki ilmi çalışmalarda ve dolayısıyla bizim çalışmamızda da aynı yöntem sürdürülmüştür.

Kur'an-ı Kerim'de ve eski Arap şiirinde hâl cümlelerinin sık kullanıldığını görmekteyiz. Bu durum genellikle edebi metinlerdeki anlatımı güçlendirici bir özellik olarak karşımıza çıkıyor.

Cümlenin ana öğeleri olan müsned ve müsnedün ileyh ile yan öğeler olan mef'ul çeşitleri, müstesna, temyiz ve hâl, her biri başlıca bilinmesi gereken kurallara sahiptir. Bu araştırmanın konusu olan Hâl Cümleleri, ana cümle içinde yer alan bir yan cümle türüdür. Bu tür yan cümleler kendinden önce gelen ve sâhibü'l-hâl olarak isimlendirilen kelimenin durumunu açıklamaktadır. Arap Dilindeki cümlenin bu öğesi Türkçede durum zarfı olarak adlandırılır. Konunun sınırları dışına çıkılmadan hâl cümlesinin, hem cümleler içindeki hem de hâl türleri içindeki yeri incelenmektedir.

Araştırmanın konusu olan hâl cümlelerinin iyi anlaşılması için gerekli olan temel bilgiler, ayrıntıya girilmeden aktarılmıştır. Bu başlıklar altında hâl'in konumu açıkça ortaya çıkacaktır. Ayrıca hâl cümleleri söz konusu olunca nahiv ve belâgat âlimlerinin çoğunluğu, bu yan cümlenin ana cümleye bağlanması meselesi üzerinde durmuştur. Dolayısıyla bizim çalışmamızda da en fazla incelenen kısım bu olmuştur.

Bu çalışmada, Arap Dili veya Temel İslâm Bilimleri ile ilgili araştırma yapanların, yan cümlenin bir türü ve ana cümlenin bir öğesi olan hâl cümlelerini iyi kavramalarına yardımcı olması amacıyla hazırlanmıştır.

2) ARAP DİLİ ÇALIŞMALARI

A) SARF VE NAHİV ÇALIŞMALARINA GENEL BİR BAKIŞ

Arapça'nın ilk kullanıldığı zamandan günümüze kadarki uzun geçmişi, onun tarihteki en eski dillerden biri olduğunu gösteriyor. Arap Dili, Sâmi dil grubundan olup bu gruptaki diller içinde en gelişmiş olanıdır. İslâm dini yayılmadan önce Arap Dili sadece Arap yarımadasında konuşuluyordu. Araplardaki şiir ve hitabet zevki, yapılan şiir panayırlarıyla dili beslemiştir. Eski Arap şiirinin en güzelleri, *el-Mu'allakât* adı altında seçilirdi. İmru'ul-Kays, Züheyr b. Ebû Sülmâ, Ebîd b. Rebî'a, en-Nâbiğa ez-Zübyânî, Tarafe, 'Amr b. Külsûm, Antere b. Şeddâd, el-Hâris b. Hilliza ve el-A'şâ Meymûn Mu'allaka şairlerinden bazılarıdır. [1]

Hz. Peygamber'e Kur'an âyetlerinin indirilmesi ile Arap Dili ve Edebiyatı yeni bir döneme girmiş oldu. Bu anlamda Kur'an metninin Arapçaya etkisi çok büyük ve önemlidir. Kur'an'ın mu'ciz bir şekilde nazil olması ile birlikte şiir ve hitabet alanındaki ürünler durmamıştır. Hassân b. Sâbit, Ka'b b. Mâlik, Abdullah b. Ravâha ve Ka'b b. Züheyr, İslâm devri şiirinin belli başlı temsilcileridir. İslâm'dan sonraki dönemde devam eden edebiyat ortamı içinde Ebû Temmâm (ö.231/845), el-Buhturî (ö.284/897) ve Mütenebbî (354-965) gibi önemli şâirler de çıkmıştır.[2] Sonuçta denilebilir ki, Kur'an'ın inişiyle Arap Dili, gücünün zirvesine çıkmıştır. Bu dil asırlarca İslâm medeniyetinin müşterek bir ilim dili olarak eserler vermiştir ve bu gün de milletlerarası önemini korumaktadır.

İslâm'dan sonra dil çalışmaları oldukça erken bir dönemde başladı. Kur'an'ın okunması, ezberlenmesi ve yazılması Arap dilinin gelişmesi için bir vesile oldu. Hicri I. asırdaki İslâm fetihleri sayesinde çeşitli bölgelerde yaşayan milletler de Müslüman olmuş ve Arapçayı öğrenme gayreti içine girmişlerdir. Arapların veya daha çok Arap

[1] Furat, Ahmet Subhi, *Arap Edebiyatı Tarihi*, I, 41-45
[2] Furat, Ahmet Subhi, *a.g.e.*, I, 116-132

olmayanların gramer hataları (lahn) da dil üzerine çalışma yapma gerekliliğini artırmıştır. Ayrıca tercüme faaliyetleri de Arap Diline gösterilen hassasiyet için bir sebep teşkil etmiştir. [3]

Nahiv terimi ilk dönemlerde, morfoloji ve sentaksı içine alan geniş anlamı ile gramer karşılığında kullanılıyordu. Hicri III. asırdan itibaren morfoloji, Sarf adı altında yeni bir bilim olarak ayrılmış oldu. Nahiv ilminin tam olarak kuruluşu birinci asrın ikinci yarısına denk gelir. Bu ilmin kurucusu hakkında ihtilaflar olmakla beraber kaynakların çoğu, bu ilmi Kur'an'ı ilk harekeleyen Ebu'l-Esved ed-Düelî (ö. 69/689)'nin kurduğunu, onun da Ali b. Ebû Tâlib (ö. 40/661)'den öğrendiğini nakleder.

Sarf/صرف (morfoloji) sözlükte *döndürme, uzaklaştırma, sarf etme, bir halden başka bir hale çevirme* gibi anlamlara gelir.[4] Istılahta ise "istenilen manayı elde etmek için kelimenin aldığı şekiller hakkında bilgi veren ilim" olarak tarif edilebilir. Nahiv/نحو (sentaks) sözlükte kast, *yön, yol veya bir yana meyl etmek* gibi anlamlara gelir.[5] Istılahta ise "i'râb, binâ ve diğer halleri bakımından Arapça terkiplerin özelliklerinden bahseden ilim" diye tanımlanır. Bu anlamda nahvin konusu terkip ve cümlelerin kuruluşu, öğeleri, çeşitleri, i'rab olgusu, âmiller, mâmuller, i'rab alametleri, mu'reb, ve mebniler gibi meseleleri kapsamaktadır.[6]

İlk dönem telif eserlerin çoğu günümüze kadar ulaşmamıştır. Nahiv sahasında yazılmış ve günümüze kadar gelmiş olan ilk büyük eser, Sîbeveyh lakabıyla tanınan Ebû Bişr 'Amr b. Osmân b. Kamber'in *el-Kitâb* adındaki eseridir.

Sarf ve nahiv alanındaki faaliyetler artınca Basra'da ve Kûfe'de ayrı dil mektepleri oluşmuştur. Bu dil ekolleri birçok konuda birbirleri ile münazara halinde tezlerini ortaya koymuşlar ve gramerin inceliklerine dalmışlardır. Nahvin kurucusu olarak kabul edilen Ebu'l-Esved ed-Düeli Basra ekolünün de kurucusu kabul edilmiştir. Kûfe dil ekolü ise Ebû câfer Muhammed b. Ebi Sâre er-Ru'asî (ö. 187/805) ile başlatılır. Kûfiyyûn denilen dil bilginleri, birçok konuda Basriyyûn'a muhalefet etmiştir. Bu iki

[3] Furat, Ahmet Subhi, *a.g.e.*, I, 197-200
[4] el- Ferâhidî, *Kitâbu'l-'ayn*, s-r-f md.; İbn Manzûr, *Lisânu'l-'arab*, s-r-f md.; el-Feyrûzâbâdî, el-*Kâmusü'l-muhît*, s-r-f md.; el-Cevherî, *es-Sıhah Tâcu'l-luga*, s-r-f md.
[5] el- Ferâhidî, *Kitâbu'l-'ayn*, n-h-v md.; İbn Manzûr, *Lisânu'l-'arab*, n-h-v md.; el-Feyrûzâbâdî, el-*Kâmusü'l-muhît*, n-h-v md.; el-Cevherî, *es-Sıhah Tâcu'l-luga*, n-h-v md.
[6] Durmuş, İsmail, "*Nahiv*", DİA, XXXII, 300

ekol arasındaki ihtilafları ele almak üzere Abdurrahman b. Muhammed el-Enbârî (ö. 557/1161) *el-İnsâf fî mesâili'l-hilâf beyne'l-Basriyyîn ve'l-Kûfiyyîn* adında bir eser yazmıştır. Basra dil ekolünün en önemli isimleri Îsâ b. Ömer es-Sakafî (ö. 149/766), Ebû 'Amr el-'Alâ (ö.154/774), Ebû Abdirrahmân el-Halîl b. Ahmed el-Ferâhidî (ö.175/791), Sîbeveyh (ö.180/796) ve el-Ahfeş (ö.215/830)'tir. Kûfe ekolünün en önemli ismleri ise er-Ru'âsî, el-Kisâî (ö.189/805), el-Ferrâ (ö.207/822), Sa'leb (ö.291/904)'dir.[7]

Bu iki ekolün dışında Bağdat, Endülüs ve Mısır dil ekolleri de teşekkül etmiştir. Bağdat dil ekolünü Ebû Ali el-Farisî (ö. 377/987), İbn Cinnî (ö. 392/1001) gibi âlimler temsil etmiştir. Bağdat ekolüne mensup filologlarla daha sonra Mısır'da ve Endülüs'te teşekkül eden ekollere mensup dil âlimleri daha ziyade hicri dördüncü yüzyılın sonuna kadar toplanan malzemeyi, yazılan eserleri kaynak edinmişler ve bazen yeni görüşler belirterek, bazen de yeni tasnifler yaparak, telif ve şerh eserler meydana getirmişlerdir. Örneğin meşhur *el-Elfiyye* sahibi İbn Mâlik (ö. 672/1274) Endülüs ekolünden biridir. Mısır ekolünden meşhur olan iki âlim ise *el-Kâfiye* sahibi İbn Hâcib (ö. 646/1249) ile *Muğni'l-lebîb* müellifi İbn Hişâm (ö. 761/1360)'dır. Burada anılması gereken önemli bir isim de, hayatını ilim yolundaki seyahatlerle geçirmiş, lügat çalışmalarında kendinden sonrakilere yol gösterici olmuş *el-Kâmus el-Muhît* adlı eseriyle meşhur Fîrûzâbâdî (ö.817-1415)'dir.[8]

B) BELÂGAT ÇALIŞMALARINA GENEL BİR BAKIŞ

بلغ kökünden türetilen (بلاغة) belâgat kelimesi sözlükte; "*ulaşmak, bir şeyin son noktasına varmak, olgunlaşmak ve erginlik çağına girmek*" gibi anlamlara gelir.[9] Istılahta ise düzgün ve yerinde söz söyleme usul ve kaidelerini inceleyen ilmin adıdır. Belâgat insanda doğuştan var olan bir melekedir. Bu yüzden belâgat ile kelâm ve mütekellim olmak üzere iki şey nitelenmiştir. Kelâmın belâgatı bir sözün hem fasih yani kusursuz olması, hem de durumun gereğine (muktezâyı hâle) uygun olmasıdır.

[7] Furat, Ahmet Subhi, *a.g.e.*, I, 243-262
[8] Furat, Ahmet Subhi, *a.g.e.*, I, 332
[9] el- Ferâhidî, *Kitâbu'l-'ayn*, b-l-ğ md.; İbn Manzûr, *Lisânu'l-'arab*, b-l-ğ md.; el-Feyrûzâbâdî, el-*Kâmusü'l-muhît*, b-l-ğ md.; el-Cevherî, *es-Sıhah Tâcu'l-luga*, b-l-ğ md.

Mütekellimin belâgatı ise, hangi gaye ile olursa olsun mütekellimin merâmını belîğ bir kelâmla açıklayabilme kâbiliyetidir.[10]

Belâgat, Arap Dili çalışmaları içinde Sarf ve Nahiv ilimlerine nazaran daha geç bir dönemde bağımsız hale gelmiştir. Belâgat da Sarf, Nahiv ve Lügat ilimleri gibi Kur'an'ı Kerim'i daha iyi anlama ve yorumlama çabalarının bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Kur'an'ın i'cazı üzerine yapılan çalışmalar daha uzun bir sürede gerçekleşmiş ve sonunda bu ilmin terminolojisi ve metodolojisi oluşmuştur. Bu ilim Belâgat adını alıp sistemleşinceye kadar mecâz, fesâhat, beyân, bedi' gibi adlarla anılmış veya tanımlanmaya çalışılmıştır.

Araplarda cahiliye devrinde belâgat ilim olarak değilse bile bir meleke olarak şâir ve hatiplerde var olduğu bilinmektedir. Cahiliye devri edebî eserleri daha çok sözlü olarak aktarılagelen şiir, hitâbet ve darb-ı mesellerdir.

İslâm öncesi dönemde ortaya konan malzemeler, belagatın alt yapısını oluşturmuştur. İslâm'ın doğuşundan itibaren ise belâgat yeni bir muhtevaya bürünmüştür. Dolayısı ile Belâgatın bir ilim olarak ortaya çıkmasına da yine Kur'an-ı Kerim'in inmesi vesile olmuştur. İslâmî devrin belâgat kaynaklarının başında da Kur'an gelir. Hadis ve edebi metinler de diğer belâgat kaynaklarıdır.

Kur'an-ı Kerim'in inişinden yaklaşık dördüncü yüzyılın sonlarına kadar devam eden bu dönemdeki belâgat çalışmaları; dil ve edebiyat, tefsir, kelam gibi ilimlerle karışık olarak ele alınmış, fakat asıl amaç, Kur'an'ı iyi anlayabilmek olmuştur. Yahya b. Ziyâd el-Ferrâ'nın (ö. 207/822) *Meâni'l-Kur'an*'ı; Ebu Osman el-Câhiz'in (ö. 255/869) *Nazmü'l-Ku'an*'ı; Ebû Bekr el-Bâkıllânî'nin (ö. 403/1013) *İ'câzü'l-Kur'an*'ı bu türden örneklerdir.

Dördüncü yüzyıl sonlarından sekizinci yüzyıl sonlarına kadar devam eden belâgat çalışmalarındaki en önemli eserlerin başında Abdülkâhir el-Cürcânî'nin (ö. 471/1078) *Delâilü'l-İ'câz* ve *Esrârü'l-Belâga* adlı kitapları gelmektedir. Yine bu dönemdeki önemli bir çalışma da Ebû Yâ'kub es-Sekkâkî'nin (ö. 626/1229) *Miftâhu'l-ulûm* adlı eseridir.

Sekizinci yüzyılın ortalarından on üçüncü yüzyılın sonlarına kadar devam eden çalışmalarda Hatip el-Kazvînî'nin (ö.739/1338), es-Sekkâkî'nin (ö.626/1299) eserinin

[10] Kılıç, Hulûsi, "*Belâgat*", DİA, V, 380

üçüncü bölümünden faydalanarak yazdığı *Telhîsü'l-Miftâh* adlı eser üzerine yazılan şerh ve hâşiyeler dikkat çekmektedir. es-Sekkâkî'nin *Miftâhu'l-ulûm* adlı eseri üzerine yapılan şerhlerden Teftazânî'nin *el-Mutavvel* ve *el-Muhtasar* adlı çalışmaları ile el-Cürcânî'nin şerhi önemlidir.[11]

Belâgat ilimleri Meânî, Bedi‘ ve Beyân olmak üzere üç kısma ayrılmıştır. Meânî ilmi (semantik) sözün muhatabın içinde bulunduğu hâle uygun bir şekilde kuruluşunun usûlünü öğreten ilimdir. Beyân ilmi manayı ifadede lafzı açıklığa kavuşturmak için gerekli olan melekeyi kazandırmak, duygu ve düşünceleri farklı yollarla ifade etme usûl ve kaidelerini inceleyen ilimdir. Bedi‘ ilmi ise lafız ve manaların güzelleştirme yollarına ait bilgileri inceleyen bir ilimdir. Bedi‘ ilmi, muktezâ-i hâle uygun ve etkili bir şekilde ortaya konan ifadenin, lafız bakımından kusursuz, mânâ bakımından makul ve âhenkli bir şekilde söylenmesinin kaidelerini inceler.

Belâgat ekolleri de genel olarak iki kısımda incelenmiştir. Birincisi Kelâmî ekol ikincisi de Edebî ekoldür. Süyûtî bu iki merhaleyi Acem ve felsefecilerin mektebi ile Arap ve bülegâ mektebi şeklinde ifade etmektedir.[12]

3) ARAP DİLİNDE CÜMLE VE ÇEŞİTLERİ

A. Cümle ve Öğeleri

Sözlükte *cümle* جمل kök harflerinden oluşan bir kelime olup "toplamak, bir araya getirmek, yağın erimesi, akıcı olmak, güzel olmak" gibi anlamlara gelmektedir.[13] Arap Dilinde cümle, anlamlı en küçük söz grubudur. Bazı nahivcilere göre kelâmla eş anlamlı, bazılarına göre ondan daha kapsamlıdır.[14] Başladığı kelimenin türüne bakarak isim cümlesi, fiil cümlesi, zarf cümlesi ve şart cümlesi gibi kısımlandırmalar yapılmışsa da, genelde bunlar ilk iki kısımda toplanmıştır.

Arapçada cümlenin yapısını oluşturan unsurları temel öğeler ve yan öğeler olmak üzere iki grupta inceleyebiliriz. Temel öğeler *Mübtedâ, Haber, Fiil, Fâil* ve *Nâib-i fâil*'dir. Yan öğeler ise *Mef‘ûller, Hâl, Temyiz* ve *Müstesnâ*'dır.

[11] Furat, Ahmet Subhi, *a.g.e.*, I, 304; Kılıç, Hulûsi, "*Belâgat*", DİA, V, 380
[12] Kılıç, Hulûsi, "*Belâgat*", DİA, V, 380
[13] İbn Manzûr, *a.g.e.*, c-m-l md.
[14] es-Suyûtî, *Hem‘ul-hevâmî*, I, 36

1) Cümlenin Temel Öğeleri:

Cümlenin oluşması için gerekli olan öğelerdir. İsim cümlesinin temel öğeleri mübtedâ ve haber, fiil cümlesinin temel öğeleri ise fiil ve fâil (veya nâib-i fâil) olmaktadır.

a) Mübtedâ:

Lafzî (zâhirî) âmillerden soyutlanmış olduğu halde, kendisine bir haber isnâd edilmiş olan ve cümlenin başına getirilen merfû bir isimdir.[15] Kendisine bir haber isnâd edildiği için de işlevini belirtici manada müsnedü'n ileyh grubunda gösterilir. زيدٌ منطلقٌ "*Zeyd çıkmıştır/ayrılmıştır.*" cümlesinde زيد kelimesinin merfû olması başında lafzî amillerin bulunmamasından ve manevî âmillerden biri kabul eden *mübtedâ ve haberi ref' eden âmil* sebebiyle vukû bulmuştur. Mübtedâ ve haber başına إنّ ، كان ، ظنَّ ve benzerleri gibi lâfzî âmilleri aldığı zaman onların ismi olarak adlandırılır.[16]

b) Mübtedânın Haberi:

İsnad edilen unsur olduğu için müsned grubunda zikredilen *mübtedânın haberi*, isim cümlesinin ikinci temel öğesi olan merfû bir isim veya onun yerine geçen kelime grubudur. Mübtedâ ile başlayan cümle haberin doğru veya yanlış bir yargı bildirmesi ile tamam olur.[17] Mübtedânın haberi cümle olduğu zaman içerisinde kendisinden mübtedâya dönen bir zamir bulundurur. زَيدٌ أبُوهُ عَالِمٌ "*Zeyd, babası âlim olandır.*" örneğinde olduğu gibi. Bu misalde أبوه kelimesindeki zamir Zeyd'e gitmektedir. Bazı şartlara bağlı olarak mübtedâ ile haber yer değiştirebilir.[18] Örneğin عِنْدِى دِرْهَمٌ "*Bende bir dirhem var.*" cümlesindeki haber, zarf olduğu için mübtedadan önce gelmiştir.

---

[15] el-Eşmûnî, *Şerhu'l-eşmûnî*, I, 251
[16] el-Cürcânî, *el-Muktesid*, I, 213
[17] İbn Serrâc, *el-Usûl fi'n-nahv*, I, 63
[18] Haberin takaddüm ettiği yerler için bkz.: el-Eşmûnî, *Şerhu'l-eşmûnî*, I, 283

Mübtedâda asıl olan ma‘rifelik haberde asıl olan ise nekreliktir. Ancak farklı geliş şekillerine bakıldığında, mübtedâ ve haberin ma‘rife ve nekre olmaları hususunda dört durum ortaya çıkmaktadır:[19] 1) Mübtedâ ve haber her ikisi de ma‘rife olabilir: مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللهِ[20] “*Muhammed Allah’ın elçisidir.*” زيدٌ أخُوك “*Zeyd senin kardeşindir.*” 2) Mübtadâ ma‘rife haber nekre olabilir: عَمْرٌو فَقِيرٌ “*Amr fakirdir.*” 3) Mübtedâ nekre haber ma‘rife olabilir. Bu durum olması gerekenin tam tersidir ve mübtedâ başına bazı âmiller aldıktan sonra ancak şiir zaruretinden dolayı câiz görülmüştür. 4) Mübtedâ ve haber her ikisi de nekre olabilir. Bu durum menfi cümlelerde görülebilir: مَا أحَدٌ في الدَّارِ “*Evde hiç kimse yoktur.*”

c) Fiil:

İş, oluş ve hareketi bir zamana ve merfû bir fâil ya da nâibü’l fâile bağlı olarak anlatan sözcüklerdir. Fiiller cümlede mutlaka âmil olarak bulunurlar ve cümlenin öğelerini i‘rab yönünden etkilerler. Bu yüzden fiil için “*fâilini ref‘ mef‘ûlünü nasb eden mutlak âmil*” tabiri de kullanılmıştır.[21] Harfleriyle masdara, vezniyle üç zamandan birine delalet edecek şekilde mâzi, muzâri ve emir olmak üzere üç temel halde ortaya çıkarlar. Fiillerin bir kısmı mu‘reb bir kısmı mebnîdir.[22] Mef‘ûl alma durumuna göre müteaddi-lâzım, fâilinin belli olup olmamasına göre ma‘lum-meçhûl, anlamı tam veya yarım olmasına göre tam-nâkıs gibi kısımlara ayrılır.

d) Fâil:

Tam fiilin kendisine isnad edildiği kişi veya şey olarak fiil cümlesinde yer alan ve fiilden ya da şibih fiilden sonra gelen merfû isimdir. İsnad edilen unsur olduğu için müsnedü’n ileyh grubundadır.[23] جَرَى الفَرَسُ “*At koştu.*” örneğindeki الفرسُ “*at*” kelimesi tam fiilin kendisine isnad edilmesi ile fâil olmuştur. أقَائِمٌ الزَّيْدَانِ “*İki Zeyd ayakta mı?*”

[19] İbn Serrâc, *a.g.e.*, I, 65
[20] el-Fetih 48/29
[21] İbn Serrâc, *a.g.e.*, I, 54
[22] Fiillerin i‘rab ve mebnilik durumları için bkz.: el-Cürcânî, *a.g.e.*, I, 167
[23] el-Cürcânî, *a.g.e.*, I, 325; el- Eşmûnî, *a.g.e.*, II, 88

örneğinde ise الزيدان "*iki Zeyd*" şibih fiilin kendisine isnad edilmesi ile fâil olmuştur. Fâil fiile bitişik merfû bir zamir olabilir. خَرَجْتُ "*Çıktım.*" cümlesindeki fâil تُ "*ben*" zamiridir. Fâil fiilin içinde gizli bir zamir de olabilir. أَخْرُجُ "*Çıkıyorum.*" cümlesinin fâili fiilin içinde gizli olan أنا "*ben*" zamiridir. Fâil isim te'vilinde bir kelime grubu olarak gelebilir. يُعْجِبُنِي أنْ تَقُومَ "*Ayakta olman beni şaşırttı.*" cümlesindeki أن تقوم "*ayakta olman*" fâil olup قِيَامُكَ şeklinde te'vil edilir. Fâilin fiilden önce gelmesi câiz değildir. [24]

e) Nâib-i fâil:

Fâil'in olmadığı durumlarda mef'ûlün bih'in kendi anlamını korumasıyla beraber, cümlede meçhûl fiilden veya meçhûl fiilimsiden sonra gelmesi ve fâilin yerine geçmesi ile oluşan merfû bir öğedir. O da fâil gibi müsnedü'n ileyh durumundadır ve âmilinden önce gelemez.[25] كُتِبَت الرسالةُ "*Mektup yazıldı.*" Cümlesinde olduğu gibi fâil belli olmadığı için, mef'ûl olan الرسالة "*mektup*" kelimesi fâilin yerine geçmiştir.

2) Cümlenin Yan Öğeleri:

Arap dilinde *fadla* terimiyle ifade edilmiş yan öğeler, cümlenin temel öğelerini tamamlayıcı veya açıklayıcı olarak gelirler. Bu öğeler, müsned ve müsnedü'n ileyh gruplarının dışında yer almaktadır. İ'rab açısından mansûb durumdadırlar.

a) Mef'ûlün bih:

Fâilin yaptığı fiilin kendi üzerinde gerçekleşmiş olduğu veya o fiilden etkilenmiş olan ve cümlede tamamlayıcı bir unsur olan mansûb bir isim ya da isim türünde bir öğedir. Fiil müte'addî olarak mef'ûlünü doğrudan alıyorsa, o mefûle ya sadece *mef'ûlün bih* ya da *mef'ûlün bih sarîh* denir. ضَرَبَ زَيدٌ عَمْراً "*Zeyd Amr'a vurdu.*" misalinde fiil

[24] İbn 'Akîl, *Şerh*, II, 84
[25] İbn 'Akîl, *a.g.e.*, II, 111

mef‘ûlünü doğrudan almıştır. Mef‘ûlünü harf-i cerler yoluyla alan lâzım fiillerden sonra gelen mef‘ûlün bihlere *mef’ûlün bih gayr-ı sarîh* denir. مَرَرْتُ بِزَيْدٍ “*Zeyd’e uğradım.*” Misalinde ise fiil lâzım olduğu için mef‘ûlünü ancak harfi cer ile alabilmiştir. Bazı fiiller birden çok mef‘ûl alırlar. أعْطَيتُك كتاباً “*Sana bir kitap verdim.*” cümlesinde ك zamiri ve كتاباً kelimesi mef‘ûldürler. Mef‘ûlün bih cümle olarak da gelebilir. قَالَ إنّي أعْلَمُ مَا لاَ تَعْلَمُونَ[26] “*Şüphesiz ben sizin bilmediklerinizi bilirim.*” âyetinde قال’den sonraki bölüm mef‘ûldür. Mef‘ûl çeşitlerinden *mef‘ûlü me‘ah* hariç diğerleri bazen fiilden önce gelebilir.[27]

b) Mef‘ûlün mutlak:

Bağlı olduğu fiili pekiştiren veya onun türünü ya da adedini belirten ve çoğunlukla masdar şeklinde cümlede tamamlayıcı bir unsur olarak gelen mansûb bir mef‘ul türüdür.[28] Mutlak diye isimlendirilmesinin sebebi diğer mef‘uller gibi herhangi bir harf-i cerle kayıtlanmamış olmasıdır. وَكَلَّمَ اللهُ مُوسَى تَكْلِيمَا[29] “*Ve Allah Musa ile gerçekten konuştu.*” ويُسَلِّمُوا تَسْلِيمَا[30] “*…tam manasıyla teslim olurlar*” [31] صَلُّوا عَلَيْهِ وَسَلِّمُوا تَسْلِيمَا “*Siz de ona salavat getirin ve tam bir teslimiyetle selam verin.*” âyetlerindeki mef‘ûlün mutlaklar fiili te’kid için, فأخَذْنَاهُمْ أخْذَ عَزِيزٍ مُقْتَدِرٍ[32] “*Biz de onları güç ve kudretimize layık bir şekilde yakaladık.*” âyetindeki mef‘ulü mutlak “*yaratmak*” fiilinin türünü belirtmek için, فَدَكَّتَا دَكَّةً وَاحِدَةً[33] “*O ikisi birbirine tek çırpışla çırpılıp darmadağın edildiği zaman.*” âyetinde ise fiilin adedini belirtmek için gelmiştir.

[26] el-Bakara 2/30
[27] el-Esterabadî, *Şerhu’r-radiy ‘ale’l-kâfiye*, I, 337
[28] İbn Hişâm, *Şerhu Şüzûri’z-zeheb*, s. 226
[29] en-Nisa 4/164
[30] en-Nisa 4/65
[31] el-Ahzab 33/56
[32] el-Kamer 54/42
[33] el-Hâkka 69/14

c) Mef‘ûlün fih:

Cümlenin bir yan öğesi olarak mef‘ulü-fih, diğer bir ifadeyle zarf, fiilin oluş zamanı ya da mekânını belirtmek üzere zikredilen ve öncesinde *fî* takdir edilebilen mansûb isimdir.[34] Fiiilin gerçekleştiği zamanı gösteren zarflara zaman zarfı, fiilin gerçekleştiği yeri gösteren zarflara mekân zarfı denir. سَافَرْتُ لَيْلاً "*Geceleyin yolculuğa çıktım.*" cümlesinde ليلا kelimesi zaman zarfı olarak, جَلَسْتُ مَكَانَك "*Senin yerine oturdum.*" cümlesinde مكان kelimesi mekân zarfı olarak gelmiştir.

d) Mef‘ûlün leh:

Mef‘ûlün lieclih de denilen bu mef‘ûl, cümlede işlenen bir müte‘addi veya bir lâzım fiilin oluş sebebini bildiren, aynı fâil tarafından aynı zamanda işlenen, mansûb veya müevvel bir masdardır.[35] يَجْعَلُونَ أَصَابِعَهم فِي آذانِهِم مِن الصَّوَاعِقِ حَذَرَ الموتِ[36] "*Yıldırımlardan gelecek ölüm korkusuyla parmaklarını kulaklarına tıkarlar.*" âyetinde görüldüğü gibi ölümden korkan ve kulaklarını tıkayanlar aynı kişilerdir ve bu iki şeyi aynı zamanda yapmaktadırlar. Bu şartları taşımakla, fiilin oluş sebebini bildiren حذرَ kelimesi *mef‘ûlün leh*'tir.

e) Mef‘ûlün me‘ah:

Fiili tamamlayıcı ve mansûb unsurlardan biri de *mef‘ûlün me‘ah*'tır. Fiil gerçekleşirken, fâil ya da mef‘ulün yanında, beraberinde bulunan ona eşlik eden unsuru gösteren ve beraberlik bildiren bir *vav* edatından sonra, cümle olmama şartı ile gelen bir öğedir.[37] قمتُ وزيداً "*Zeyd'le beraber kalktım.*" örneğinde olduğu gibi. Beraberlik bildiren واو'dan sonra gelen kelime cümlede bildirilen hükme bazen katılabileceği gibi bazen de

[34] el-Esterabadî, *a.g.e.*, I, 487
[35] eş-Şâtıbî, *el-Makasidü'ş-şâfiyye fî şerhi hulâsati'l-kâfiye*, III, 267
[36] el-Bakara 2/19
[37] eş-Şâtıbî, *a.g.e.*, III, 317

katılmaz. Yukarıdaki örnekte hüküm beraberliği söz konusu iken مشيتُ والطّريق "*Yol boyunca yürüdüm.*" örneğinde hüküm beraberliği yoktur.

f) Hâl:

Hâl, bir nahiv terimi olarak, fiilin oluşu sırasında fâilin veya mef'ulubihin veya her ikisinin durumunu gösteren lâfzen mansûb nekre bir kelime veya mahallen mansûb bir terkibdir. Yukarıda cümlenin bu öğesi ile ilgili geniş bilgi verilmiştir.

g) Temyiz:

Kendinden önce gelen isimdeki kapalılığı veya fâil veya mef'ulün âmiline olan nisbetindeki kapalılığı gidermek için gelen mansûb nekre bir isimdir.[38] [39] فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْراً يَرَهُ "*Kim zerre kadar bir iyilik yaparsa onu görür.*" âyetindeki خيراً kelimesi kendinden önce gelen isimdeki kapalılığı; وَاشْتَعَلَ الرأسُ شَيْباً[40] "*Başım saçım ağardı.*" âyetindeki شيباً kelimesi fâildeki kapalılığı; وفَجَّرنَا الأرْضَ عُيُوناً[41] "*Yeryüzünde kaynaklar fışkırttık.*" âyetindeki عيوناً kelimesi ise mef'ûldeki kapalılığı gidermek için gelmiştir. Bazı nahivciler temyiz edilen kelimenin durumuna bakarak temyizi, sayı temyizi, ölçü temyizi ve alan temyizi gibi gruplara ayırmışlardır.

h) Müstesnâ:

İstisnâ edatlarından sonra gelip fiilin vermiş olduğu hükmü sınırlandıran bir öğedir. Müstesnânın kendisinden çıkarıldığı isme de *müstesnâ minh* denir. Müstesnâ, müstesnâ minhin bir parçası ise *muttasıl*, bir parçası değilse *munkatı'* denir.[42] جَاءَنِي الطلابُ إلا زيداً "*Zeyd hariç öğrenciler bana geldi.*" cümlesinde müstesnâ muttasıl olarak,

[38] İbn Hişâm, *Şerhu Şuzûri'z-zeheb*, s. 254
[39] ez-Zilzâl 99/7
[40] Meryem 19/4
[41] el-Kamer 54/12
[42] el-Esterabadî, *a.g.e.*, II, 75

جَاءَنِي الطلابُ إلاَّ سيَّارةً "*Bir araba hariç öğrenciler bana geldi.*" cümlesinde ise müstesnâ munkatı‘ olarak gelmiştir. Müstesnâ olumlu cümlede إلاّ ve عَدا edatlarından sonra mansûb olarak gelir. Olumsuz cümlede müstesnâ minh varsa orada müstesnâ, masûb olabileceği gibi bedel sıfatıyla müstesnâminh'in i‘râbını da alabilir. Müstesnâ غيرَ ve سِوى edatlarından sonra mecrûr olarak gelir.

B. Cümle Çeşitleri

1) İsim, Fiil, Zarf ve Şart Cümleleri:

İlk dönem nahiv çalışmalarına bakıldığında, cümle ve cümlelerin çeşitlerinin ele alındığı bölümlerde isim ve fiil cümlesi şeklinde bir tasnife gidildiği görülmektedir. Bununla birlikte bazı âlimler tarafından bu iki cümle türüne zarf ve şart cümleleri de eklenmiştir. Bu tasnifler cümlenin yapısı göz önünde bulundurularak yapılmıştır.[43]

a) İsim Cümlesi:

Sarih veya müevvel bir isimle başlayan cümlelere isim cümlesi denilmektedir.[44] زيدٌ قائمٌ "*Zeyd ayaktadır.*" [45] إنَّ اللهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ "*Şüphesiz Allah çok bağışlayan, çok esirgeyendir.*" [46] مَا هذَا بَشَراً "*Bu bir beşer değil!*" Cümlenin başından maksat müsnet ya da müsnedün ileyhin kendisidir. Bunların başına geçen edatlar, hatta öğelerin takdim ve te'hiri dikkate alınmaz. Buna göre, örneğin أقائم الزيدان؟ "*İki Zeyd ayakta mı?*" [47] لِلّهِ الأَمْرُ "*Emir Allah'ındır.*" cümleleri de isim cümlesidir.

[43] Bu konu ile ilgili ihtilaflar için bkz.: es-Suyûtî, *Hem‘ul-hevâmi‘*, II, 13
[44] Cümlelerin tanımları ile ilgili bkz.: Kabave, Dr. Fahruddin, *İ‘rabu'l-cümel ve eşbâhu'l-cümel*, s. 21
[45] el-Bakara 2/182
[46] Yûsuf 12/31
[47] er-Rûm 30/4

b) Fiil Cümlesi:

Fiille başlayan cümlelere fiil cümlesi denilmektedir. Fiillerin başına geçen harfler veya takdim te'hir durumu bunu değiştirmez. قام زيد "*Zeyd ayağa kalktı.*" cümlesindeki fiil tam ma'lûm fiildir. ضُرِبَ اللصُّ "*Hırsız dövüldü.*" cümlesindeki fiil tam meçhul fiildir. كَانَ زيدٌ قائماً "*Zeyd ayakta idi.*" cümlesi nâkıs fiille başlıyor. Nâkıs fiilden sonra gelen birinci kelime o fiilin ismi ikinci kelime de haberidir. قُمْ "*Ayağa kalk!*" cümlesi emir fiilden ibaret olup fâili içinde gizli zamir olan أنتَ'dir. أقَامَ زَيد؟ "*Zeyd ayağa kalktı mı?*" كَيْفَ جَاءَ زَيدٌ؟ "*Zeyd nasıl geldi?*" cümleleri soru edatları ile başlayan fiil cümlesidirler. فَفَرِيقاً كَذَّبْتُمْ وَفَرِيقاً تَقْتُلُونَ[48] "*Bir takımı yalanladınız diğer bir takımı da öldürüyorsunuz.*" örneğindeki fiil cümlesinde başka bir kelime fiilden önce gelmiştir. ظَننتُ أخَاكَ مُسَافِرٌ "*Kardeşini yolcu sandım.*" cümlesindeki fiil, iki mefûl alan fiillerdendir.

c) Zarf Cümlesi:

Zarf ya da câr-mecrûr ile başlayan ve kendisinden sonraki merfû ismin fâil kabul edildiği cümlelerdir. أعندك زيدٌ؟ "*Zeyd yanında mı?*" أفي الدارِ زيدٌ؟ "*Zeyd evde mi?*" Eğer merfû isim olarak زيدٌ kelimesi muahhar mübtedâ ve câr-mecrûr da mahzûf bir habere mute'allık kelime grubu olarak takdîr edilirse cümle, isim cümlesi olur.[49]

d) Şart Cümlesi:

Başında şart edatı olan cümlelere şart cümlesi denilmektedir. Zamahşerî ve bazı âlimler bu görüştedir. مَنْ طَلَبَ العلى سَهَرَ الليالي "*Kim yüksekleri talep ederse geceleri*

[48] el-Bakara 2/87
[49] Bkz.: İbn Ya'îş, *a.g.e.*, I, 90-91

uykusuz kalır." أينما تَذهبْ أذهبْ معك "*Nereye gidersen git seninle gelirim.*" Nahivcilerin bir kısmı ise bu cümlelerin fiil cümlesi olduğunu söylemişlerdir. [50]

2) Büyük ve Küçük Cümle:

Bu kısımlandırmada dikkate alınan temel nokta isim ya da fiil cümlesinin bir öğesinin yine isim ya da fiil cümlesi şeklinde gelip gelmemesi durumudur. Eğer cümlenin unsurları yine bir cümleyi içermiyorsa yani bütün unsurlar müfred yapıda ise bu cümlelere de basit cümle denilmektedir. Bu durumda basit cümleler büyük ve küçük cümle tanımlarının dışında kalmış oluyor.

a) Büyük Cümle:

İki ya da daha fazla cümleden oluşan, başka bir deyişle öğelerinden biri ya da daha fazlası cümle halinde gelmiş olan cümlelere büyük cümle denilmektedir. زيدٌ قَامَ أبُوهُ "*Zeyd'in babası ayağa kalktı.*" örneğinde cümlenin tamamı büyük cümle, قامَ أبُوه ise küçük cümledir. Cümle hâlinde gelen bu öğeler mübtedâ, haber, fâil, mef'ul, hâl vb. olabilirler.[51]

b) Küçük Cümle:

Büyük cümle içinde o cümlenin bir öğesi olarak gelen cümlelerdir. زيدٌ قَامَ أبُوهُ "*Zeyd'in babası ayağa kalktı.*" cümlesindeki قام أبوه "*Babası ayağa kalktı.*" bölümü mübtedânın haberi olmak üzere küçük cümledir.

3) Haberî ve İnşâî Cümle:

Doğru ya da yanlış bir yargıyı bildirmeye yönelik, soru ve istek ifade etmeyen, olumlu veya olumsuz, isim veya fiil cümlelerine haberî ya da ihbârî cümle adı verilmektedir. İsim cümlesi şeklindeki haberî cümleler sübût ve istimrâr ifade ederken,

[50] el-Müberred, *el-Muktedâb*, IV, 126
[51] Kabave, *a.g.e.*, s. 25

fiil cümlesi şeklindeki haberî cümleler zaman ve hudûs bildirirler. ألسّماء فوقنا "*Gökyüzü üstümüzdedir.*" شَرِبْتُ البَحْرَ "*Denizi içtim.*" أسَافِرُ غَداً "*Yarın yola çıkacağım.*"

İnşâî cümle ise doğru veya yanlış bir yargı bildirmekten uzak, emir, nehiy, ünlem veya soruya delalet eden cümlelerdir. فَعَسَى اللّٰهُ أنْ يَأتِيَ بِالفَتْحِ[52] "*Umulur ki Allah bir fetih getirecek.*" لَعَلَّ السَّاعَةَ قَرِيبٌ[53] "*Belki de kıyamet saati yakındır.*"

4) İ'rabda Mahalli Olan ve Olmayan Cümleler:

Müfred (cümle olmayan) bir öğe getirildiği takdirde, bir cümlenin yerini tutabiliyorsa bu tür cümleler i'rabdan mahalli olan cümlelerdir. Yani bağımlı bir cümledir. Müfred bir öğe, onun yerini tutamıyorsa o cümlenin i'rabdan mahalli yoktur. Yani müstakil bir cümledir. محمّدٌ يقومُ "*Muhammed ayağa kalkıyor.*" örneğindeki يقومُ cümlesi mahallen merfû olarak mübtedânın haberidir. Çünkü يقومُ cümlesinin yerine müfred olarak قائم kelimesi takdîr edilebilir. Oysa محمّد يقومُ "*Muhammed ayağa kalkıyor.*" cümlesinin i'rabdan mahalli yoktur. Çünkü bu cümleyi herhangi bir müfred kelime ile takdîr edemiyoruz.

a) İ'rabdan Mahalli Olmayan Cümleler:

1. İbtidâiyye veya İsti'nâfiye Cümlesi:

Bu tür cümleler iki durumda gelir. Birincisi kelâmın başlangıcını teşkil eden cümledir. أخوك مسافرٌ "*Senin kardeşin yolcudur.*" حَضَرَ محمدٌ "*Muhammed geldi.*" gibi. İkincisi kelâmın devamını teşkil ettiği halde kendinden öncekinden kopuk olan cümledir. وَصَلِّ عَلَيْهِمْ إنَّ صَلاَتَكَ سَكَنٌ لَهم[54] "*Ve onlar için dua et. Çünkü senin duan onlar*

[52] el-Mâide 5/52
[53] eş-Şûra 42/17
[54] et-Tevbe 9/103

için sükûnettir." âyetindeki إنّ صَلاتكَ سَكَنٌ لهم kısmı gibi. Bu tür cümleler bazen ibtidâ veya isti'nâf harfleri denilen harflerle başlayabilir. Bu harfler ثمّ ، فاء ، واو 'dir.[55] سِيرُوا فِي الأرضِ فانْظُرُوا كَيْفَ بَدَأ الخَلْقَ ثمَّ يُنْشِئُ النَّشْأةَ الأخِرَةَ "*Yeryüzünde gezip dolaşın da, Allah ilk baştan nasıl yaratmış bir bakın. İşte Allah bundan sonra da ahiret hayatını yaratacaktır.*" İbtidâiyye ve isti'nâfiye cümlelerinin aynı olmadığını, kelamın başlangıcını teşkil eden türlere ibtidâiyye, kelamın devamını teşkil edenlere ise isti'nâfiye denileceğini savunanlar da vardır.[56]

2. Mu'tarize Cümlesi:

Kelâmda ifadeyi zenginleştirmek ve bir maksadı dile getirmek amacıyla iki şey arasında bulunan ara cümlelere denilmektedir.[57] Bu ara cümle fiil ile onun merfûsu, fiil ile mef'ûlü, şart ile cevabı, kasem ile cevabı arasında ve bazen de iki cümle arasında bulunabilir. Örnek verecek olursak[58] فإنْ لم تَفْعَلُوا وَلَنْ تَفْعَلُوا فَاتَّقُوا النَّارَ "*Bunu yapamazsanız -ki elbette yapamayacaksınız- ateşten sakının.*" âyetinde ولن تفعلوا cümlesi şart ve cevabı arasında,[59] رَبِّ إنِّى وَضَعْتُهَا أنْثَى وَاللهُ أعْلَمُ بما وَضَعَتْ وليس الذَّكَرُ كَالأنْثَى وَإنِّى سَمَّيْتُها مَرْيَمَ "*Rabbim! Ben onu kız doğurdum. –Hâlbuki Allah ne doğurduğunu biliyor.- Oysa erkek, kız gibi değildir. Ona Meryem adını verdim.*" âyetinde ise وَاللهُ أعْلَمُ بما وَضَعَتْ cümlesi iki müstakil cümlenin arasında gelmiştir.

3. Müfessire (Tefsiriyye) Cümlesi:

Açıklayıcı cümle anlamında olup, kelâmda geçen bir kelimeyi veya ifadeyi açıklayıcı tarzda gelen cümleye denilir.[60] Mesela هَلْ أدُلُّكُمْ عَلَى تِجَارَةٍ تُنْجِيكُمْ مِنْ عَذَابٍ أليمٍ،

[55] el-'Ankebût 29/20
[56] es-Suyûti, *el-Eşbâh ve'n-nezâir*, II, 21; Ayrıca Bkz.: Kabâve, , *a.g.e.*, s. 36-38
[57] es-Suyûti, *a.g.e.*, II, 21
[58] el-Bakara 2/24
[59] Âl-i 'İmrân 3/36
[60] es-Suyûti, *a.g.e.*, II, 22

تُؤْمِنُونَ بِاللهِ وَرَسُولِهِ…. [61] "*Sizi acı bir azaptan kurtaracak ticareti size göstereyim mi? Allah'a ve Resûlüne inanırsınız…*" âyetinde geçen تجارة kelimesini açıklayıcı nitelikte gelen on birinci âyet (تُؤْمِنُونَ بِاللهِ وَرَسُولِهِ…) müfessire cümlesidir. Bu tür cümleler bazen mücerred olarak, bazen de أي veya أنْ harfleriyle beraber gelir.

4. Yemine Cevap Cümlesi:

وَتَاللهِ لَأَكِيدَنَّ أَصْنَامَكُمْ [62] "*Allah'a yemin ederim ki putlarınıza bir oyun oynayacağım.*" كَلاّ لَيُنْبَذَنَّ فِي الحُطَمَةِ [63] "*Hayır! Andolsun ki o, Hutame'ye atılacaktır.*" [64] يس وَالقُرْآنِ الحَكِيمِ إنّكَ لَمِنَ الْمُرْسَلِينَ "*Yâsîn, Hikmet dolu Kur'an hakkı için, Sen şüphesiz peygamberlerdensin.*" Bu âyetlerde yeminden sonra gelen cümleler i'rabdan mahalli olmayan cümlelerdendir.[65]

5. Şartın Cevabı Olan Bazı Cümleler:

Mutlak olarak cezm edici olmayan şartın cevabı olan cümleler ile cezm edici olan şartın فاء ve إذا الفجائية bitişmemiş cevabı şeklindeki cümleler de i'rabdan mahalli olmayan cümleler grubundandır. أذا ، لو ، لولا ، لما ، كيف edatları cezm etmeyen şart edatlarıdır.[66] لولا الماءُ لهلكت الأحياءُ "*Su olmasaydı canlılar helak olurdu.*" örneğindeki لهلكت الأحياء cümlesi ve إنْ تَعُودُوا نَعُدْ [67] "*Siz dönerseniz biz de döneriz.*" âyetindeki نَعُدْ cümlesi gibi.

[61] es-Saff 61/10-11
[62] el-Enbiya 21/57
[63] el-Hümeze 104/4
[64] Yâsîn 36/1-3
[65] es-Suyûti, *a.g.e.*, II, 22
[66] es-Suyûti, *a.g.e.*, II, 22
[67] el-Enfâl 8/19

6. Bazı Şart Cümleleri:

Cezm etmeyen şart edatlarından sonra gelen şart cümleleri de i‘rabdan mahalli olmayan cümleler grubundandır. لَوْ جَاءَنِي زَيْدٌ لَأَكْرَمْتُهُ "*Zeyd bana gelirse ben ona elbette ikramda bulunurum.*" örneğinde geçen جاءني زيد cümlesi gibi.

7. Sıla Cümlesi:

İsm-i mevsûlde i‘rab bulunduğu için ondan sonra gelen sıla cümlesinin i‘rabı yoktur.[68] رأيتُ الذي جَاءَ أخُوهُ "*Kardeşi gelen kişiyi gördüm.*" dediğimiz zaman buradaki الذي mef‘ûl olarak mahallen mansûbdur ve ondan sonra gelen cümlenin i‘rabdan mahalli yoktur. الذي'nin tesniye ve cemisi de i‘rablanır, yine onlardan sonra gelen sıla cümlelerinin i‘rabdan mahalli yoktur. [69]وَالَّذَانِ يَأْتِيَانِهَا مِنْكُمْ "*Size gelen her iki tarafa da…*" âyetinde olduğu gibi.

8. Tâbi Olan Cümle:

İ‘rabdan mahalli olmayan bir cümleye tâbi olan diğer cümlenin de i‘rabdan mahalli yoktur. قام زيدٌ ولم يقمْ عمرٌو "*Zeyd kalktı, Amr kalkmadı.*" örneğindeki vâvı âtıf vâvı kabul edersek ikinci cümle ve ilk cümle i‘rabdan mahalli olmayan cümleler olurlar.[70]

b) İ‘rabdan Mahalli Olan Cümleler:

1. Mübtedâ Cümlesi:

Eşitlik bildiren tesviye hemzesinden sonra gelen isim cümlesinde mübtedâ cümle olarak gelebilir ve bu durumda mahallen merfû olur.[71] إنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ

[68] es-Suyûti, *a.g.e.*, II, 22
[69] en-Nisa 4/14
[70] es-Suyûti, *a.g.e.*, II, 23

أَأَنْذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنْذِرْهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ[72] "*Gerçek şu ki, kâfir olanları korkutsan da korkutmasan da onlar için birdir; iman etmezler.*" âyetinde geçen أنذرت fiil cümlesi mübtedâ olarak mahallen merfûdur.

2. Haber Cümlesi:

Mübtedânın veya إنّ ve benzerlerinin haberi olarak geldiğinde mahallen merfû, nâkıs fiillerin veya mukarabe, recâ ve şuru' fiillerinin haberi olarak geldiğinde mahallen mansûb olur. Bu haber cümlesi isim veya fiil cümlesi şeklinde gelebilir.[73] اللهُ يَتَوَفَّى الأَنْفُسَ حِينَ مَوْتِهَا[74] "*Allah ölenin ölüm zamanı gelince canını alır.*" وَاللهُ يَعْلَمُ مَا تُبْدُونَ وَمَا تَكْتُمُونَ[75] "*Allah açıkladığınızı da gizlediğinizi de bilir.*" âyetlerinde geçen haber cümleleri mübtedâya haber oldukları için mahallen merfû, أصبح محمدٌ مَالُهُ غزيرٌ "*Muhammed'in serveti bollaştı.*" örneğinde geçen haber cümlesi ise أصبح'nın haberi olduğu için mahallen mansûbdur.

3. Mef'ûlun bih Cümlesi:

Ma'lûm olan قال ve türevlerinden sonra gelen, adına مقول القول dediğimiz mef'ûller halinde gelen cümledir. Kûfeliler bu maddeye قال anlamına gelen نادى maddesini de eklemişlerdir.[76] قد يَعْلَمُ اللهُ الْمُعَوِّقِينَ مِنْكُمْ وَالقَائِلِينَ لإِخْوَانِهِمْ هَلُمَّ إِلَيْنَا[77] "*Allah, içinizden (savaştan) alıkoyanları ve yandaşlarına: "Bize katılın" diyenleri gerçekten*

---

[71] Kabâve, , *a.g.e.*, s. 143
[72] el-Bakara 2/6
[73] es-Suyûti, *a.g.e.*, II, 23; el-Esterabadî, *Şerhu'r-radiy 'ale'l-kâfiye*, I, 237
[74] ez-Zümer 39/42
[75] el-Mâide 5/99
[76] Kabâve, , *a.g.e.*, s. 165
[77] el-Ahzab 33/18

biliyor." âyetindeki هَلُمَّ إلينا kısmı ve [78] وَنَادَى نُوحٌ ابنَهُ وكَانَ فِي مَعْزِلٍ يَا بُنَيَّ اركبْ مَعَنَا "*Nuh, gemiden uzakta bulunan oğluna: Yavrucuğum! (Sen de) bizimle beraber bin, diye seslendi.*" âyetindeki يا بُنَيَّ اركبْ معنا kısmı mef'ûlün bih cümlesidir. İki mef'ûl alan fiillerin ikinci mef'ûlü veya üç mef'ûl alan fiillerin üçüncü mef'ûlü olarak gelen mahallen mansûb cümleler de bu türdendir. ظَنَنتُه عَادَ مِنْ سَفَره "*Onun yolculuktan döndüğünü zannettim.*" أعْلَمْتُ خَالِداً محمداً سَيَعُودُ "*Halit'e Muhammed'in döneceğini bildirdim.*" cümlelerindeki عَادَ مِنْ سَفَره ve سَيَعُودُ kısımları buna örnektir.

4. Hâl Cümlesi:

Hâl yerinde bulunup mahallen mansûb olan cümlelerdir. لا تَقْرَبُوا الصَّلاةَ وَأنتم سُكَارَى [79] "*Sarhoşken namaza yaklaşmayın.*" جئتُ وقد نام الناسُ "*İnsanlar uyumuşken ben geldim.*" Bu cümleler isim ve fiil cümlesi şeklinde gelebilir.[80]

5. Muzâfun ileyh Cümlesi:

Muzafun ileyhin yerinde bulunup mahallen mecrûr olan cümlelerdir.[81] جئتُ يومَ سَافَرَ محمدٌ "*Muhammed'in yolculuğa çıktığı gün ben geldim.*" [82] يوم ولدت "*Doğduğum gün…*" örneklerinde olduğu gibi.

6. Şartın Cevabı Olan Bazı Cümleler:

Cezm edici şart edatı bulunan şart cümlesinde فاء ve إذا الفجاءية 'den sonra gelen ve cümle halinde olan cevaplar mahallen meczûmdurlar.[83] [84] وَمَنْ يُهِنِ اللهُ فَمَا لَهُ مِنْ مُكْرِمٍ

[78] Hûd 11/42
[79] en-Nisa 4/43
[80] es-Suyûti, *a.g.e.*, II, 23; Kabâve, , *a.g.e.*, s. 186
[81] es-Suyûti, *a.g.e.*, II, 23; Kabâve, , *a.g.e.*, s. 199
[82] Meryem 19/33

"*Allah kimi hor ve hakir kılarsa, artık onu değerli kılacak bir kimse yoktur.*" وَإِنْ تُصِبْهُمْ سَيِّئَةٌ بما قَدَّمَتْ أَيْدِيهِمْ إِذَاهُمْ يَقْنَطُونَ[85] "*Şayet yaptıklarından ötürü başlarına bir fenalık gelse hemen ümitsizliğe düşüverirler.*"

7. Tâbi Olan Cümle:

İ'rabı olan bir cümleye veya müfrede, bir cümle tâbi olursa, o cümlenin i'rabı da aynısı olur.[86] Örnek verecek olursak رَبَّنَا إِنَّكَ جَامِعُ النَّاسَ لِيَوْمٍ لَا رَيْبَ فِيهِ[87] "*Rabbimiz! Gelmesinde şüphe edilmeyen bir günde, insanları mutlaka toplayacak olan sensin.*" âyetinde geçen لا ريب فيه cümlesi يوم kelimesinin sıfatı olarak gelmiş ve يوم mecrûr olduğu için bu cümle de mahallen mecrûr olmuştur. Aynı şekilde هُوَ يَأْمُرُ وَيَنْهَى "*O emreder ve yasaklar.*" örneğinde geçen ينهى cümlesi يأمر cümlesine ma'tuftur. Birinci cümle mübtedânın haberi olarak mahallen merfû olduğu için, ona tâbi olan ikinci cümle de mahallen merfû olmuştur.

8. Bazı Müstesnâlar:

Bu tür cümleler إلا ile yapılan istisnâ-i munkatı'larda geçerli olup mahallen mansûbdurlar. [88] فذَكِّرْ إنما أنتَ مُذَكِّرٌ لَسْتَ عَلَيْهِمْ بِمُسَيْطِرٍ إلا مَنْ تَوَلَّى وكَفَرَ فيُعَذِّبُه اللهُ الْعَذَابَ الْأَكْبَرَ "*O halde (Resûlüm), öğüt ver. Çünkü sen ancak öğüt vericisin. Onların üzerinde bir zorba değilsin. Ancak yüz çevirir inkâr ederse, işte öylesini Allah en büyük azap ile cezalandırır.*" âyetinde geçen istisnâ edatından sonra gelen isim cümlesi müstesnâ olmak üzere mahallen mansûbdur.[89]

---

[83] es-Suyûti, *a.g.e.*, II, 23; Kabâve, , *a.g.e.*, s. 231
[84] el-Hacc 22/18
[85] er-Rûm 30/36
[86] es-Suyûti, *a.g.e.*, II, 24; Kabâve, , *a.g.e.*, s. 262
[87] Âl-i 'İmran 3/9
[88] el-Ğâşiye 88/21-24
[89] Kabâve, , *a.g.e.*, s. 197

9. Fâil veya Nâibü'l fâil cümlesi:

Mahallen merfû olan cümlelerdendir.[90] ثُمَّ بَدَا لهم مِنْ بَعْدِ مَا رَأَوُا الأيَاتِ لَيَسْجُنُنَّهُ حَتَّى حِينٍ[91] *"Sonunda kesin delilleri görmelerine rağmen onu bir zamana kadar mutlaka zindana atmaları kendilerine uygun göründü."* âyetinde olduğu gibi. Burada لَيَسْجُنُنَّهُ حَتَّى حِينٍ cümlesi بدا fiilinin fâili olarak gelmiştir.

5) Cümle Mahkiyye:

Türkçe'de dolaylı cümle dediğimiz, konuşan kişinin meramını anlatırken dolaylı bir yola başvurmasıyla oluşan cümleye ya da başkasından alıntı yapılmış olan cümleye *cümle mahkiyye* denir. قول "*söylemek*" maddesi ile kullanılıp kullanılmamasına göre iki kısımda incelenir.[92] قول maddesi ile kullanılmayana örnek olarak بدأتُ بالحمدُ لله ربّ العالمين "*الحمدُ لله ربّ العالمين ile başladım.*" cümlesini verebiliriz. Burada الحمدُ kelimesinin mecrûr değil de merfû olması الحمدُ لله ربّ العالمين cümlesinin bütün olarak hikâye edilmesi, alıntılanması sebebiyledir. قول maddesi ile kullanılan cümle mahkiyye ise [93] وقَوْلِهم إنا قَتَلنا الْمَسِيحَ عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ وقَالُوا رَبَّنَا "*Ve "Allah elçisi Meryem oğlu İsa'yı öldürdük" demeleri…*" عَجِّلْ لَنَا قِطَّنَا قَبْلَ يَوْمِ الْحِسَابِ[94] "*Rabbimiz! Bizim payımızı hesap gününden önce ver, dediler.*" [95] وَالقَائِلِينَ لإِخْوَانِهِمْ هَلُمَّ إلينَا "*…yandaşlarına: "Bize katılın" diyenleri…*" âyetlerinde görüldüğü gibi masdar, fiil veya diğer şekillerde gelmiş olan bir قول maddesinden sonra yer almaktadır.

---

[90] Kabâve, , *a.g.e.*, s. 156
[91] Yûsuf 12/35
[92] Kabâve, , *a.g.e.*, s. 165
[93] en-Nisâ 4/157
[94] Sâd 38/16
[95] el-Âhzâb 33/18

I. BÖLÜM: GRAMER AÇISINDAN HÂL CÜMLELERİ

1) HÂL HAKKINDA GENEL BİLGİLER

A. Hâlin Tanımı

Hâl (الحال) kelimesi, ح – و – ل kökünden türemiş bir isim olup, sözlükte *durum, vaziyet, keyfiyet, şimdiki zaman, zevce, yumuşak toprak, siyah çamur* ve *süt* gibi anlamlara gelmektedir. Müennes olarak الحالة şeklinde, çoğul olarak أحوال veya أَحْوِلَة şeklinde gelir.[96]

Hâl, bir nahiv terimi olarak, fiilin oluşu sırasında fâilin veya mef'ûlün bih'in veya her ikisinin durumunu gösteren lâfzen mansûb nekre bir kelime veya mahallen mansûb bir terkibdir. جئتُ ماشيا "*Yürüyerek geldim.*" cümlesinde hâl olan ماشيا kelimesi, fâilin gelme fiilini işlerken bulunduğu durumu; رأيتُ زينبَ باكِية "*Zeyneb'i ağlarken gördüm.*" cümlesinde hâl olan باكية kelimesi, mef'ulün (زينبَ) o anki durumunu; كلّمتُ أحمدَ قاعدين "*Ahmet'le ikimiz de otururken konuştum.*" cümlesinde ise hâl olan قاعدين kelimesi hem fâilin hem mef'ulün o esnadaki durumlarını açıklıyor. Bu genel tarif muteber olmakla beraber, hâlin bu kelimeler dışında nâibu'l fâilin ve haberin de durumunu beyan ettiğini tarife ekleyenler olmuştur. [97] تُؤكل الفاكهة ناضجة "*Meyve olgunken yenilir.*" cümlesindeki hâl (ناضجة), nâibu'l fâilin durumunu; [98] هو الحقُّ مُصَدِّقاً "*O, (önceki kitapları) tasdik etmekte olan Hak'tır.*" âyetindeki hâl (مصدّقا), haberin durumunu beyan ediyor. Hâl, ma'nen veya takdîren fâil veya mef'ul konumunda olan

[96] el- Ferâhidî, *Kitâbu'l-'ayn*, h-v-l md.; İbn Manzûr, *Lisânu'l-'arab*, h-v-l md.; el-Feyrûzâbâdî, el-*Kâmusü'l-muhît*, h-v-l md.; el-Cevherî, *es-Sıhah Tâcu'l-luga*, h-v-l md.
[97] Abbas Hasan, *en-Nahvu'l-vâfî*, II, 363; İbn Hişam, *Evdahu'l-mesâlik*, II, 78; İbn Hâcib, *el-Îdâh*, I, 292,293; İbn Nâzım, *Şerh*, s. 227; İbn Mâlik, *Şerhu't-teshîl*, II, 321
[98] Fâtır 35/31

muzâfun ileyhin durumunu da açıklayabilir. [99] إليه مَرْجِعُكُمْ جَمِيعاً "*Sizin topluca dönüşünüz onadır.*", [100] أيُحِبُّ أحَدُكُمْ أنْ يَأكُلَ لحمَ أخِيهِ ميتاً فَكَرِهْتُمُوه "*Sizden biriniz ölmüş haldeki kardeşinin etini yemekten hoşlanır mı? İşte bundan tiksindiniz.*" âyetlerine baktığımızda, birincideki hâl (جميعاً), muzâfun ileyh olan كم zamirini, ikincideki hâl (ميتاً) muzafun ileyh olan أخ kelimesini beyan etmektedir.

Fiil cümlesinin asıl unsurları olan fiil ve fâilin dışında, yan unsurlar olan mef'ûl çeşitleri ve temyiz gibi, hâl de tamamlayıcı değil niteleyici bir öğedir. Ancak öyle cümleler vardır ki hâl çıkarıldığı takdirde cümlenin anlamı eksik kalır. [101] وما خَلَقْنَا السَّمَاءَ وَالأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا لَاعِبِينَ "*Biz göğü, yeri ve ikisi arasındakileri oyun olsun diye yaratmadık.*" âyetindeki لَاعِبِينَ kelimesi, [102] وَإِذَا قَامُوا إِلَى الصَّلَاةِ قَامُوا كُسَالَى "*Namaza kalktıklarında üşenerek kalkarlar.*" âyetindeki كُسَالَى kelimesi ve وإِذَا بَطَشْتُمْ بَطَشْتُمْ جَبَّارِينَ [103] "*Yakaladığınız zaman zorbaca yakalıyorsunuz.*" âyetindeki جَبَّارِينَ kelimesi çıkarıldığı zaman cümlenin anlamı tamamlanmamış olmaktadır.[104]

Mensûb öğelerden olması hasebiyle bazı nahivciler hâli mef'ûle benzetirken, cümledeki kapalılığı gidermeye yaradığı için de el-Cürcânî ve benzeri bazı nahivciler tarafından o temyize benzetilmiştir. İbn Mâlik ise onu sıfata ve habere benzetmiştir. Bu yüzden hâlin ta'addüdü konusunda onun görüşü, haber ve sıfat nasıl birden fazla gelebiliyorsa, cümle içinde birden fazla hâlin de gelmesinin câiz olduğu yönündedir.[105]

[99] Yûnus 10/4
[100] el-Hucurât 49/12
[101] el-Enbiyâ 21/16
[102] en-Nisâ 4/142
[103] eş-Şu'arâ 26/130
[104] eş-Şâtıbî, *el-Mekâsidu'ş-şâfiyye fî şerhi'l-hulâsati'l-kâfiye*, III, 420
[105] İbn Mâlik, *a.g.e.*, II, 348, İbn Ya'îş, *Şerh*, II, 373

Sâhibu'l-hâl birden fazla ise hâl de tesniye veya cemi olarak gelebilir. وسَخَّرَ لَكُمُ الشَّمْسَ والقَمَرَ دَائِبَيْنِ[106] "*Düzenli seyreden güneş ve ayı sizin emrinize verdi.*"

Türkçede "durum zarfı" öğesine karşılık gelen ve "Nasıl?" sorusuna cevap veren hâl, (…rek, …rak) ekleriyle veya (…ğı halde, iken), (ise), (bir şekilde), (olduğu halde) kelimeleriyle elde edilir.

Genel kural olarak hâl mansûb olur. Çünkü fiil cümlesinin yan unsurlarının i'rab bakımından yeri *mansûbât*'tır.[107] وَلَا تَمْشِ فِي الْأَرْضِ مَرَحاً[108] "*Yeryüzünde böbürlenerek yürüme.*" âyetinde olduğu gibi. İbn Mâlik'e ve diğer bazı nahivcilere göre hâl, bazen zâid bir bâ harf-i ceri ile mecrûr olabilir. O bu kurala şu şiirle delil getirmiştir:[109]

كَائِنْ دُعِيْتُ إِلَي بَأسَاءَ دَاهِمَةٍ فَمَا انْبَعثتُ بِمِزْءُودٍ وَلَا وَكِلٍ

"*Ansızın gelen bir zorluğa çağrıldım kaç kere*
Gönderilmedim ne bir korkak ne de âciz olarak"

B. Hâlin Unsurları (Hâlin Âmili ve Sâhibu'l-hâl)

Hâl, bir *âmil*'e bir de *sâhibu'l-hâl*'e ihtiyaç duyar. Onu mansûb kılan âmil, kendinden önce gelen ve aynı zamanda sâhibinin de âmili olan geçişli veya geçişsiz bir *fiil*, *şibih fiil* veya *ma'nâyi fiil*'dir. Şibih fiil, fiilden türeyen ism-i fâil, ism-i mef'ûl, sıfat-ı müşebbehe, ef'alü't-tafdîl, masdar ve benzeri *sıfat-fiiller*dir. Ma'nâyi fiil ise fiil mânası taşıyan câr-mecrûrlar, zarflar, isim-fiiler, ism-i işaretler, bazı teşbîh edatları ve bazı temennî ile tereccî edatlarıdır.[110]

طَلَعَت الشمسُ صافيةً "*Güneş berrak bir şekilde doğdu.*" cümlesinde hâlin âmili fiil (طلعت), ما مسافرٌ خليلٌ ماشياً "*Halil'in yolculuğu yaya değildir.*" cümlesinde hâlin âmili

[106] İbrâhim 14/33
[107] Bkz. İbn Nâzım, *a.g.e.*, s. 228
[108] el-İsrâ 17/37
[109] İbn Mâlik, *a.g.e.*, II, 322; ed-Demâminî, *Şerhu Muğni'l-lebîb*, 574
[110] İbn Nâzım, *a.g.e.*, s. 237; İbn Ebî Kasım, *Şerhu Kâfiye*, I, 418; İbn Hâcib, *a.g.e.*, I, 295; İbn Mâlik, *a.g.e.*, II, 348-350

şibih fiil (مسافرٌ), نزالِ مسرعاً "*Hızlıca in!*" cümlesinde ise hâlin âmili ma 'nâyi fiildir (نزالِ). إِلَى اللهِ مَرْجِعُكُمْ جَمِيعاً[111] "*Sizin topluca dönüşünüz Allah'adır.*" âyetinde hâl olan جميعاً kelimesinin âmili, şibih fiil (sıfat-isim) olarak مرجع kelimesidir. Bu âmilin cümle içinde muzaf-isim olması durumu değiştirmez. وَهذا بَعْلِي شَيْخًا[112] "*Ve bu kocam yaşlıyken…*" فَتِلْكَ بُيُوتُهُمْ خَاوِيَةً بِمَا ظَلَمُوا[113] "*İşte zulümleri yüzünden bomboş halde evleri.*" âyetlerinde tenbîh harfi, içerisinde fiil anlamı taşıdığı için âmildir. Aynı durum aşağıdaki iki şiirde de söz konusudur. Bu beyitlerdeki hâller خارجاً ve رَطْباً ويَابِساً kelimeleridir ve bunların âmilleri, fiil anlamı taşıyan teşbih edatı 'كأنّ'dir.

كَأَنَّهُ خَارِجاً مِنْ جَنْبِ صَفْحَتِهِ سَفُّدُ شَرْبٍ نَسُوهُ عِنْدَ مُفْتَأَدِ[114]

"*Sanki yüzü tarafından çıkmakta iken o*
İçkicilerin ocakta unuttuğu kebap şişi gibidir."

كَأَنَّ قُلُوبَ الطَّيْرِ رَطْباً وَيَابِساً لَدَى وَكْرِهَا العُنَّابُ وَالحَشَفُ البَالِي[115]

"*Yaş ve kuru iken sanki kuşların kalbi*
Boş yuvalarında kötü hurma ve 'ünnâb…"

Aynı şekilde ليت ve لعل edatları da, kendilerinde fiil anlamı taşıdıkları için cümle içinde hâli nasb edebilirler.[116] لَيْتَكَ قَائِماً فِي الدَّارِ "*Keşke evde mevcut olsan.*" لَعَلَّكَ جَالِساً عِنْدَنَا "*Keşke sen yanımızda oturuyor olsan.*"

Âmilde aslolan zikredilmektir. Hâlin âmili, ma'nevî âmil (fiil mânâsı) ise, kelamda zikredilmesi zorunludur. Âmil eğer ma'nevî değilse ve bir karîne de varsa o zaman hazfedilmesi câizdir. Bu kullanım şekli daha çok sorulara cevap verirken

[111] el-Mâide 5/47
[112] Hûd 11/72
[113] en-Neml 27/52
[114] en-Nâbiğa, *Dîvân*, s. 19
[115] İmruu'l Kays, *Dîvân*, s. 38
[116] İbn Ya'iş, *Şerh*, II, 375; el-Esterabadî, *Şerhu'r-radiy 'ale'l-kâfiye*, II, 14

gerçekleşir. Hâlin âmili şu durumlarda zorunlu olarak hazfedilir: [117] a) Hâlin mahzûf bir haberin yerine geçmesi durumunda: إنْشَادِى القَصِيدَةَ مَحْفُوظَةً "*Şiiri okuyuşum ezberedir.*" cümlesindeki gibi. b) Hâlin kendinden önce gelen cümlenin anlamını pekiştiriyor olması durumunda: الجدُّ أبٌ رحيماً "*Dede, merhameti ile baba (yerindedir.)*" cümlesindeki gibi. c) هنيئاً لك "*Sana âfiyet olsun!*" مأجوراً مبروراً "*Allah kabul etsin.*" örneklerindeki gibi semâî olması durumunda. d) Hâl müfred ve tedricî olarak, ziyade ve eksikliğe delalet etmesi durumunda: تصدّقْ عليه بِلِيرة فصاعداً "*Ona bir lira veya daha çok ver!*" cümlesindeki gibi. e) Hâl azarlama anlamı taşıyan bir soruyla başladığında: أنائماً وقد أشرقت الشمسُ "*Güneş doğduğu halde hala uyuyor musun?*" cümlesindeki gibi.

Hâlin cümle içinde durumunu beyan ettiği kelime veya kelime grubuna *sâhibü'l-hâl* veya *zü'l-hâl* adı verilir. Hâl, anlam bakımından sâhibü'l-hâlin bir niteliğidir. Hâlin müzekkerlik-müenneslik ve müfred-tesniye-cemi konularında sâhibü'l-hâle uyması gerekir. Ancak sâhibü'l-hâl, gayr-ı 'âkil bir cemi olursa hâl müfred müennes gelebilir.

Sâhibü'l hâlde asıl olan marife olmaktır, ama şu durumlarda o nekre olarak gelir:[118]

a) Sâhibü'l-hâlin hâlden sonra gelmesi durumunda: هذا قائماً رَجُلٌ "*Bu ayakta durmakta olan bir adamdır.*" فِى الدَّارِ جَالِساً رَجُلٌ "*Evde oturmakta olan bir adam var.*" b) Sâhibü'l-hâlin nefîy, istifham veya nehiyden sonra gelmesi durumunda: وما أهلكنا مِن قَرْيَةٍ إلاَّ وَلها كِتَابٌ مَعْلُومٌ[119] "*Helak ettiğimiz hiçbir ülke yoktur ki hakkında bizce bilinen bir yazgı olmasın.*" [120] وَمَا أَهْلَكْنَا مِنْ قَرْيَةٍ إلاَّ لها مُنْذِرُونَ "*Bununla beraber biz hangi memleketi yok etmişsek onu mutlaka uyarıcı (peygamberler) olmuştur.*" c) Sâhibü'l-hâlin izafet

[117] Abbas Hasan, *a.g.e.*, II, 409-411
[118] İbn Hişam, *Evdahu'l-mesâlik*, II, 84; İbn Ebî Kasım, *Şerhu Kâfiye*, I, 446
[119] el-Hicr 15/4
[120] eş-Şuara 26/208

veya sıfatla hususileşmiş olması durumunda: فِيهَا يُفْرَقُ كُلُّ أَمْرٍ حَكِيمٍ أَمْراً مِنْ عِنْدِنَا[121] "*Katımızdan bir emir olarak her hikmetli işe o (gece)de hükmedilir.*" وقَدَّرَ فيها أقواتَها في أَرْبَعَةِ أيامٍ سَوَاءً للسَّائِلِينَ[122] "*Orada dört günde isteyenler için fark gözetmeden gıdalar yarattı.*" d) Sâhibü'l-hâlden sonra gelen hâl cümlesinin واو edatı ile bağlanmış olması durumunda: أَوْ كَالَّذِي مَرَّ عَلَى قَرْيَةٍ وَهِيَ خَاوِيَةٌ عَلَى عُرُوشِهَا[123] "*Veya duvarları çatıları üzerine yıkılmış bir kasabaya uğrayan gibisini (görmedin mi?)*"Ayrıca bu sebeplerin hiçbiri bulunmadığı halde şu hadîste sâhibü'l-hâl nekre olarak gelmiştir: فَصَلَّى رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عليه وسَلَّم قاعِداً وصلَّى وَرَاءَهُ رِجَالٌ قِيَاماً [124] "*Peygamber (s.a.v.) oturarak namaz kıldı ve arkasındaki adamlar da oturarak kıldılar.*"

Sâhibü'l-hâl cümle içinde fâil, nâibu'l-fâil, mef'ûl, hem fâil hem mef'ûl, mübtedâ, haber, muzâf, muzâfu'n-ileyh veya harf-i cer'le mecrûr isim konumunda olabilir.[125] Sırasıyla şöyle örneklendirelim: جَاءَ زيدٌ ماشياً "*Zeyd yürüyerek geldi.*" cümlesinde sâhibü'l-hâl fâil, تُؤكلُ الفاكهةُ ناضجةً "*Meyve olgunken yenilir.*" cümlesinde nâibü'l-fâil, يَحترمُ الناسُ العاملَ مخلصاً "*İnsanlar samimi olduğu halde işçiye saygı gösterir.*" cümlesinde mef'ûlün bih, اِسْتَقْبَلَ الأخُ أخَاهُ مَسْرُورَيْنِ "*Sevinçli bir şekilde kardeş kardeşini karşıladı.*" cümlesinde fâil ve mef'ûl, الصحفُ – ماجنةً – ضارةٌ "*Gazeteler -hayasız oldukları zaman- sakıncalıdır.*" cümlesinde mübtedâ, هُوَ الحقُّ مُصَدّقا[126] "*O, (önceki kitapları) tasdik etmekte olan Hak'tır.*" cümlesinde haber, جاء غلام زيدٍ راكباً "*Zeyd'in*

[121] ed-Duhân 44/4-5
[122] Fussilet 41/10
[123] el-Bakara 2/259
[124] İmam Mâlik'in *el-Muvattâ*'sında yer alan bu hadîs *Evdahu'l-mesâlik*'te, *Şerhu't-tesrîh*'de ve *Şerhu İbn 'Akîl*'de sâhibü'l-hâl'in sebepsiz yere nekre olarak geldiğine delil getirilmiştir. Ancak Sîbeveyh, el-Halîl ve Yûnus gibi nahivciler buna katılmamışlardır. Bkz. İbn Nâzım, *Şerh*, s. 234
[125] 'Abbas Hasan, a.g.e., II, 402
[126] Fâtır 35/31

çocuğu binekli olarak geldi." cümlesinde muzâfun ileyh, أيُحِبُّ أحَدُكُمْ أنْ يَأكُلَ لَحْمَ أخِيهِ مَيْتاً فَكَرِهْتُمُوه[127] "*Sizden biriniz ölmüş haldeki kardeşinin etini yemekten hoşlanır mı? İşte bundan tiksindiniz.*" cümlesinde muzâfun ileyh, مررتُ بزيدٍ راكباً "*Zeyd'e o binekli iken uğradım.*" cümlesinde ise mecrûr isimdir. Ancak muzâfu'n-ileyhin sâhibü'l-hâl olabilmesi için şu şartlar aranmıştır: a) Yukarıdaki âyette olduğu gibi muzâf, muzâfu'n ileyhten bir parça olmalıdır. b) Muzâf, muzâfu'n ileyhin kapsadığı bir yön, bir özellik veya bir nitelik olmalıdır: ثُمَّ أوْحَيْنَا إليكَ أنِ اتَّبَعَ مِلَّةَ إبراهيمَ حَنِيفاً[128] "*Sonra da sana 'Doğru yola yönelerek İbrahim'in dinine uy' diye vahyettik.*" c) Muzâf, muzâfu'n ileyhin âmili olmalıdır. [129] إليه مَرْجِعُكُمْ جَمِيعاً "*Sizin topluca dönüşünüz onadır.*"

Sâhibü'l-hâlin cümlede zikredilmesi, anlamın ortaya çıkması açısından gereklidir. Ancak şu âyette de görüldüğü gibi bazen câiz olarak hazfedilir: أهذَا الَّذِى بَعَثَ اللهُ رَسُولا[130] "*Bu mu Allah'ın peygamber olarak gönderdiği?*" Burada hazfedilen sâhibü'l-hâl peygamberi gösteren bir zamirdir. (بَعَثَهُ الله) Halin âmilinin vücûben hazfedildiği yerlerde hâlin sâhibi de vücûben hazfedilir.[131]

C. Hâlin Takdîm Ve Te'hîri

Âmili, mutasarrıf fiil veya şibih fiil ise hâlin öne geçmesi câizdir.[132] Bu duruma örnek olarak şu âyet verilebilir: خُشَّعًا أبْصَارُهُمْ يخرُجُونَ[133] "*Bakışları dehşet içinde çıkarlar.*" Hâl cümle başında bulunması gereken bir kelime ise bu durumda da âmilinden önce gelmesi zorunludur. كَيْفَ جَاءَ زَيْدٌ "*Zeyd nasıl geldi?*" gibi. Âmil olan kelime câmid fiil

[127] el-Hucurât 49/12
[128] en-Nahl 16/123
[129] Yûnus 10/4
[130] el-Furkan 25/41
[131] 'Abbas Hasan, a.g.e., II, 411
[132] İbn Hişâm, *Evdahu'l-mesâlik*, II, 91; İbn Mâlik, *Şerhu Umdeti'l-hâfiz*, I, 431
[133] el-Kamer 54/7

veya şibih fiil ise hâlden önce gelmesi zorunludur. [134] فَتِلْكَ بُيُوتُهُم خَاوِيَةً "*İşte onların evleri ıssız kalıp çökmüş halde!*"

Hâlin asıl yeri sâhibü'l-hâlden sonradır, ancak bazen câiz olarak bazen de vâcip olarak hâl sahibü'l-hâlden önce gelir.[135] جَاءَ زيدٌ مُسْرِعًا "*Zeyd hızlı bir şekilde geldi.*" cümlesi câizdir. Şu iki durumda hâl, zorunlu olarak sâhibü'l-hâlden önce gelir: a) Sâhibü'l-hâl إلا'dan veya aynı anlama gelen ما'dan sonra geliyorsa: إنما / ما قام مسرعا إلا زيدٌ قام مسرعا زيدٌ "*Hızlıca ayağa kalkan ancak Zeyd'dir.* / *Zeyd ancak hızlıca ayağa kalktı.*" b) Sâhibü'l-hâl hâle giden bir zamire muzaf olmuşsa: جَاءَ مُسْرِعًا هنداً أخوهَا "*Kardeşi Hind'e hızlıca geldi.*" Şu iki durumda da hâl zorunlu olarak sâhibü'l-hâlden sonra gelir: a) Hâl إلا'dan sonra geliyorsa: ما قام زيدٌ إلا مسرعاً "*Zeyd ancak hızlıca ayağa kalktı.*" b) Sâhibü'l-hâl izâfetle mecrûr ise hâl takaddüm edemez. Çünkü muzâf ile muzâfu'n-ileyhin arası açılmaması gerekir. عرفتُ قيامَ زيدٍ مسرعًا "*Zeyd'in hızla ayağa kalkışına tanık oldum.*" Kûfe dil ekolü ise Basralıların aksine hâlin sâhibine takdîmini câiz görmemişlerdir.[136]

D. Hâl Çeşitleri

Hâl, gramer kitaplarında değişik yönlerine bakılarak sınıflandırılmıştır. Farklı kitaplarda farklı şekillerde gelen ve hâl çeşitlerinde artma ve eksilmeye götüren bu çalışmaların içinde en muteber olan sınıflama aşağıdaki gibidir.

1) Anlamının Geçici veya Kalıcı Olması Bakımından:

a) Hâl-i Müntakile:

Hâlin daha çok kullanılan bu çeşidi, sâhibü'l-hâlin belli bir zaman içindeki durumunu beyan edip sonra ondan ayrılması mümkün olan hâldir. Bildirdiği hüküm

[134] en-Neml 27/52
[135] İbn Nâzım, *a.g.e.,* s. 235
[136] İbnü's-serrâc, *el-Usûl fi'n-nahv,* I, 216; İbn Mâlik, *Şerhu 'Umdetü'l-hâfiz,* I, 424

sâhibinde sürekli değildir. جَاءَ زيدٌ راكبًا "*Zeyd binekli olarak geldi.*" cümlesindeki *binme* vasfı *Zeyd*'de sürekli olan bir nitelik değil sadece fiilin meydana geldiği anda onun üzerinde görülen bir özelliktir.[137] Günlük hayatta kullanılan راكبٌ ، ماشٍ ، قائم ، قاعد ، ضاحك ، باكٍ binekli veya yaya olmak, ayakta veya oturuyor olmak, gülüyor veya ağlıyor olmak gibi kelimeler intikal eden hâller olarak kullanılmaktadır.[138] وهذا بَعْلِي شَيْخًا[139] "*Ve bu kocam yaşlıyken…*" âyetinde de aynı durum söz konusudur. Yaşlılık hâli önceden beri onda olan bir özellik değil belli bir zamadan sonra gelmiş bir durumdur.

b) Hâl-i Sâbite:

Hâlin daha az kullanılan bu çeşidi, sâhibü'l-hâlde devamlı olan ve ondan ayrılmayan bir durumu beyan eder. Bu tür hâlin devamlılık anlamını kendinde bulundurması için şu şartlardan biri gerekir: Birincisi, kendinden önceki cümlenin anlamını kapalı bir şekilde pekiştirmesi gerekir. خليلٌ أبوك رحيماً "*Halil, merhametli olarak babandır.*" cümlesinde رحيماً hâldir ve zaten babalıkta var olan merhamet duygusunu pekiştirmek için gelmiştir. Bu tür hâl mübtedâ ve haberi ma'rife ve câmid olan isim cümlelerinde ve âmili ve sâhibi mahzûf olarak gelir.[140] İkincisi, hâlin âmilini lâfzen veya ma'nen pekiştirmesi gerekir. وَأَرْسَلْنَاكَ لِلنَّاسِ رَسُولاً[141] "*Seni insanlara bir elçi olarak gönderdik.*" âyetinde bu pekiştirme lâfzen ve ma'nen; وَسَلامٌ عليه يَوْمَ وُلِدَ وَيَوْمَ يَمُوتُ وَيَوْمَ يُبْعَثُ حَيّا[142] "*Doğduğu, öldüğü ve diri olarak yeniden kaldırılacağı gün ona selam olsun.*" âyetinde ise sadece ma'nen olmuştur. Birinci örnekte peygamberlik kalıcı bir nitelik olarak ve pekiştirir bir şekilde gelmiştir. İkinci örnekte ise hâl, zaten "dirilmek" anlamını taşıyan âmilini pekiştirmiş ve onun nâibu'l fâilindeki gizli zamirde bu niteliğin

[137] İbn 'Akîl, *Şerh*, I, 626
[138] İbn Mâlik, *Şerhu 'umdetü'l-hâfiz*, I, 443
[139] Hûd 11/72
[140] 'Abbas Hasan, a.g.e., II, 366
[141] en-Nisâ 4/79
[142] Meryem 19/15

sürekli bir şekilde bulunduğunu beyan etmiştir. Üçüncüsü, âmilin sâhibü'l-hâldeki cins anlamı gösteriyor olmasıdır. Cins isimlerdeki özelikleri belirten ve hâl bulunduran cümleler gibi. Dördüncüsü bilinen karînelere dayalı olarak süreklilik taşımasıdır. شَهِدَ اللهُ أَنَّهُ لا إلهَ إلا هُوَ وَالْمَلئكةُ وأولُو العِلْمِ قَائِماً بِالقِسْطِ[143] "*Allah, melekleri ve ilim sahipleri gerçekten O'ndan başka ilah olmadığına adalete dayanarak şahitlik ettiler.*" âyetinde "*adalete dayalı olmak*" Allah'ın sıfatı olması sebebiyle bilinen bir karinedir. Dolayısıyla dâimi bir durumu beyan etmektedir. وهو الذى أَنْزَلَ إليكم الكتابَ مُفَصَّلاً[144] "*O size bu kitabı ayrıntılı olarak indirendir.*" âyetinde ise "*mufassal*" olma durumu Kur'an için devamlıdır. İbn 'Akîl, bunlara ilâve olarak aşağıdaki şiiri de buna örnek göstermiştir:[145]

فَجَاءَتْ بِهِ سِبْطَ العِظامِ كَأنما عِمَامَتُهُ بَيْنَ الرِّجَالِ لِوَاءُ

"*Uluların cömert olanı getirdi onu ve sanki*
Sarığı adamların arasında sancak gibiydi."

2) Türeme Bakımından:

a) Müştak Hâl:

Hâlin Arapça'da çok bulunan bu türü, fiilden türemiş kelimelerden meydana gelmektedir. Bunlar ism-i fâil, ism-i mef'ûl ve masdar gibi kelimelerdir. جَاءَ زَيْدٌ ماشياً "*Zeyd yürüyerek geldi.*" cümlesindeki ماشيا kelimesi مشى fiilinden türemiş ism-i fâildir. Bununla ilgili örnekler yukarıda çokça zikr edilmiştir.

b) Câmid Hâl:

Türetilmemiş kelimelerden yapılan hâllerdir. Bunların bazıları müştak bir kelime ile te'vil edilirken bazıları te'vil edilmez.

[143] Âl-i İmran 3/18
[144] el-En'âm 6/114
[145] İbn 'Akîl, *Şerh*, I, 626

Şu durumlarda câmid hâller müştak bir kelime ile te'vil edilir: 1) Hâl teşbih ifade eden bir kelime olursa: ترنَّمَ المغنّي بلبلاً "*Şarkıcı bülbül gibi şakıdı.*" cümlesindeki hâlin te'vili سارّا "*neşeli bir halde*" ifadesidir. 2) Hâl, pahaya, kıymete işaret ederse: بع القمحَ كيلةً بثلاثين "*Buğdayı kilosu otuzdan sat.*" cümlesindeki hâlin (كيلة) te'vili مسعَّراً "*fiyatlandırılmış*" kelimesidir. 3) Hâl belli bir tertip gösterirse: أدْخُلُوا الغرفةَ واحداً واحداً "*Odaya birer birer girin!*" cümlesindeki hâlin (واحداً) te'vili مترتبين "*sırayla*" kelimesidir. 4) Hâl sarih masdar olup cümlede ona delalet eden bir karine bulunursa: حَضَرَ الوالدُ بغتةً "*Baba birdenbire geldi.*" cümlesindeki hâl بغتةً kelimesidir. Bu kelime sarîh masdar olup te'vili مفاجئاً "*birdenbire*" şeklindedir. Bu konuda bazı nahiv kitapları hâlin nitelik belirten sıfat/vasıf olarak mı yoksa masdar olarak mı geldiği meselesindeki tartışmaları aktarmışlardır. İbn 'Akîl'in Ebû Hayyân'dan naklettiği görüşe göre Arap Dilinde masdarların cümle içindeki kullanımı sıfattan çok hâl şeklindedir.[146] 5) Hâl lâfzen veya ma'nen مُفاعَلَة vezninde olursa. سلمتُ البائعَ النقودَ مقابَضَة "*Satıcıya parayı elden verdim.*" cümlesindeki gibi. Bu kelime yerine yine hâl olarak يداً بِيَدٍ ifadesi de kullanılabilir.

Şu durumlarda ise câmid hâller te'vil edilmez: 1) Hâl müştak veya müştaka benzer (zarf, câr-mecrûr, neseb bildiren ifadeler vb.) bir sıfatla nitelendirilmiş ise: إنا أنْزَلْنَاهُ قرآناً عَرَبِيًّا لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ[147] "*Şüphesiz biz akıl erdiresiniz diye onu Arapça bir Kur'an olarak indirdik.*" cümlesinde عربياً kelimesi, فتَمَثَّلَ لَهَا بَشَرًا سَوِيّا[148] "*Kendisine tastamam bir insan şeklinde görüldü.*" cümlesinde ise سويا kelimesi kendinden önce gelen hâli nitelemiştir. 2) Hâl fiyat gösteren bir şeye delâlet ederse: رَضِيتُ بِالعَسَلِ رِطْلاً بثلاثينَ قِرشاً

[146] Bkz.: İbn 'Akîl, *Şerh*, II, 254
[147] Yûsuf 12/2
[148] Meryem 19/17

"*Rıtılı otuz kuruşa olmak üzere balda anlaşmaya vardım.*" 3) Hâl sayı bildiren bir kelime ise: فتَمَّ مِيقَاتُ ربِّهِ أربعينَ ليلةً[149] "*Böylece Rabbinin tâyin ettiği vakit kırk geceyi buldu.*" إكتمل العملُ أربعين يوماً "*İş kırk günde tamamlandı.*" 4) Hâlin âmili ism-i tafdîl olursa: ألولدُ غلاماً أقوى من الفتاة غلامةً "*Erkek çocuk kız çocuktan daha kuvvetlidir.*" Burada hâlin âmili, ism-i tafdîl olan أقوى kelimesidir. 5) Hâl, sâhibinin birçok türünden biri ise: هذه أموالك بيوتاً "*Bunlar konut olarak senin mallarındır.*" Burada hâl olan "*evler*" kelimesi "*mallar*"ın bir parçasıdır. 6) Sâhibü'l-hâl bir cinsin adı olup hâl de onun bir parçasını ifade ediyorsa: وَتَنْحِتُونَ الجِبَالَ بُيُوتا[150] "*Dağlarda evler yontuyorsunuz.*" أنتفعتُ بالحريرِ قميصاً "*İpekten gömlek olarak faydalandım.*" Bu cümlelerde sâhibü'l-hâl daha kapsamlı, hâl ise onun bir parçasıdır. 7) Hâl bir cinsin adı olup sâhibü'l-hâl onun bir parçası ise: رغبتُ فى الخاتم ذهباً "*Altın olması halinde yüzüğü istedim.*" Bu cümlede yüzük-altın arasında böyle bir ilişki vardır. Yüzük altın madeninden yapılan birçok takıdan sadece biridir ve sâhibü'l-hâl olarak gelmiştir.

3) Ma'rifelik-Nekrelik Bakımından:

a) Nekre Hâl:

Hâlde asıl olan nekreliktir. Cümlede fiil, mef'ûl, hâl vb. bazı öğeler bir haberi veya habere benzer bir hükmü bildirirler. Bu tür hüküm bildirici öğeler nekre olmaktadır.[151] مشيتُ سريعاً "*Hızlı yürüdüm.*" örneğinde olduğu gibi. Bununla ilgili çokça örnek yukarıda geçti.

[149] el-Âraf 7/142
[150] el-Âraf 7/74
[151] İbn Hâcib, *a.g.e.*, I, 307; Abbas Hasan, *a.g.e.*, II, 375, 376; İbn Mâlik, *a.g.e.*, II, 325-327; İbn Hişam, *a.g.e.*, II, 80

b) Ma‘rife Hâl:

إجتهدْ وحدَكَ “*Yalnız başına çalış.*” örneğinde وحدَكَ kelimesinin ve ادخلوا الأول فالأول “*Birer birer/sırasıyla girin!*” örneğinde الأول kelimesinin ma‘rife olduğu gibi, kalıp olarak kullanılan bazı semâî hâllerde izâfet yoluyla ma‘rifelik olabilir. İbn ‘Akîl bunlara ilaveten, Bağdatlı dilcilerin, hâlin nekreliğine mutlak olarak cevaz verdiğini nakleder. Bağdatlı dilcilere göre جاءَ زيدٌ الرّاكِبَ “*Zeyd binekli olarak geldi.*” şeklindeki kullanım câizdir. Çünkü *Zeyd*’in *binekli olarak gelişi* ihtimale veya şarta bırakılmamıştır.[152] Ancak bu kabul edildiğinde *Zeyd* kelimesi mef‘ûl olduğu zaman hâl ile sıfat karışmış olacağından hâlin şartı nekre olmaktır denilmiştir.[153] Ayrıca ma‘rife hâl, zamire muzâf olmuş 3 ile 10 arasındaki sayılardan biri olabilir: مررتُ بالأخوان خمستَهم “*Kardeşlere beş kişi oldukları halde uğradım.*” cümlesindeki gibi.

4) Sayı Bakımından:

a) Hâl-i Muvahhade:

Hâl genellikle bir şeyin bir durumunu beyan eder. Bu şekilde bir şeyin bir durumunu beyan eden hâllere *muvahhade* denir. يقفُ الشرطيُّ متيقظاً “*Polis uyanık halde duruyor.*” cümlesindeki gibi. Bu hâl, sâhibine sayı ve cinsiyet bakımından uygunluk göstermelidir.

b) Hâl-i Müteaddide:

Birden fazla hâl, bir şeyin birden fazla durumunu beyan etmek için getirilebilir. جاء زيدٌ راكباً ضاحكاً “*Zeyd binekli olarak ve gülerek geldi.*” cümlesindeki iki hâl *Zeyd*’in durumunu belirtmiştir ve her ikisinin âmili de جاء fiilidir. Bazen de birden fazla hâl birden fazla şeyin durumunu beyan eder. لقيتُ هنداً مُصعِدةً مُنحَدِرةً “*Ben çıkarken ve Hind*

[152] İbn ‘Akîl, *Şerhu İbn ‘Akîl*, I, 236
[153] İbn Ebî Kasım, *en-Necmü’s-sâkib Şerhu Kâfiye*, I, 420

inerken onunla karşılaştım." cümlesindeki iki hâlden birincisi "*ben*" anlamına gelen تُ zamirinin durumunu, ikincisi de *Hind*'in durumunu beyan ediyor. Her ikisinin âmili de لقيتُ fiilidir. Eğer bu örnekte olduğunun aksine müzekkerlik müenneslik durumu veya başka bir karine sebebiyle bir açıklık yoksa birinci hal ikinci isme ikinci hal birinci isme hamledilir.[154] لقيتُ زيداً مُصعِداً مُنحَدِراً şeklinde bir cümle gelirse buradaki مصعداً kelimesi Zeyd'in, منحدراً kelimesi ise تُ zamirinin hâli kabul edilir. İmruu'l-kays'ın şu beyti de hâlin te'addüdüne örnektir:

خَرَجْتُ بها تَمْشِى تَجُرُّ وَرَاءَنَا عَلَى أثَرَيْنَا ذَيْلَ مِرْطٍ مُرَحّلِ[155]

"*Onu dışarı çıkardım sürükleyip yürüyorken arkamızda*
Nakışlı harmanisinin eteklerini izlerimizi takiben."

Bu beyitteki تمشى ve تجرُّ fiilleri hâl cümlesi olarak ardarda gelmiştir. Demek ki sadece müfred olan hâl değil cümle olan hâl de birden çok olabilir.

Müteaddid hâller arasında atıf harflerinin bulunması uygun görülmemiştir. Eğer bu türlü bir kullanım görülmüşse ilk kelime hâl, diğerleri ma'tûf olarak i'rablanır. Müteaddid hâl birden çok şeyle alakalı olursa, tesniye veya cemi olması gerekir.

5) Zaman Bakımından:

a) Hâl-i Mukarine:

Bu hâlin anlamı, âmilinin anlamıyla aynı anda gerçekleşmiştir. Daha çok kullanılan hâl budur.

تَوَلاَّهَا وَلَيْسَ لَهُ عَدُوّ وَغَادَرهَا وَليسَ لهُ صَدِيقٌ

"*Düşmanı yokken oraya vali oldu,*
Dostu olmadığı halde oradan ayrıldı."

[154] İbn 'Akîl, *a.g.e.*, I, 652
[155] İmruu'l-kays, *Dîvân*, s. 14

Bu beyitte geçen kişinin vali olması ile düşmanlarının yokluğu ve oradan ayrılması ile dostunun yokluğu aynı zamana aittir.

b) Hâl-i Mukaddere / Müstakbele:

Onun anlamı, âmilinin anlamı gerçekleştikten kısa veya uzun bir süre sonra meydana gelmiştir. [156] ادخُلُوها بِسَلامٍ آمِنِينَ "*Oraya güvende olarak selametle girin.*" âyetinde inanmış bir halde olmanın zamanı ile cennete girmenin zamanı aynı değildir.

Mukarine hâl mukaddere hâle göre daha fazla kullanılmakta ve herhangi bir karineye ihtiyaç duymamaktadır. Oysa müstakbele hâlde hâlin, içinde bulunduğu vakte delâlet etmediğine dair bir karine bulunmalıdır.[157]

6) Cümleye Kattığı Anlam Bakımından:

a) Hâl-i Müessise / Mübeyyine:

Sâhibü'l-hâlin durumunu açıklayan, kullanımıyla cümleye yeni bir anlamın katıldığı ve hazfının cümlede eksikliğe yol açtığı hâldir. Mübeyyine diye adlandırılması onu müekkide olan hâlden ayırmak içindir. Çünkü müekkide hâl, sâhibinin durumunu beyan etmeyip onu sadece pekiştirmekle görevliyken, mübeyyine olan hâl sâhibinin durumunu beyan etmektedir.[158] وإذَا قَامُوا إلَى الصَّلَاةِ قَامُوا كُسَالَى [159] "*Namaza kalktıklarında üşenerek kalkarlar.*" âyetindeki كُسَالَى kelimesi buna örnektir.

b) Hâl-i Müekkide:

Pekiştirici hâl demektir. Bu tür hâli hâl-i sâbite içinde sayanlar da vardır. Ancak bu hâl, onun sadece bir yönünü teşkil eder. Bu hâle örnek olarak şu âyet gösterilmiştir: [160] وَهُوَ الحقُّ مُصَدِّقاً "*Bu tasdik edici olarak gelen Hak'tır.*" Burada da görüldüğü üzere hâlin bu çeşidi, isim cümlesindeki haberi pekiştirmek için gelmektedir ve bu isim

[156] el-Hicr 15/46
[157] Abbas Hasan, *a.g.e.*, II, 391
[158] Abbas Hasan, *a.g.e.*, II, 391
[159] en-Nisâ 4/142
[160] el-Bakara 2/91

cümlesinin mübtedâsı amel etmesi için fiil anlamı taşımalıdır.[161] Âmilini te'kid eden hâle örnek olarak da şu âyet gösterilebilir: وسَخَّرَ لَكُمُ الليلَ وَالنهارَ وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ وَالنُّجُومَ مُسَخَّرَاتٍ بِأمرِهِ[162] "*O, geceyi, gündüzü, güneşi ve ayı sizin hizmetinize verdi. Yıldızlar da Allah'ın emri ile hareket ederler.*" Bu âyette hâl âmilini te'kid ederken onunla aynı kökten gelmiştir. Farklı lâfız ile gelip âmilini te'kid eden hâle ise şu âyetteki مُفْسِدِينَ kelimesi örnek verilebilir: وَلَا تَعْثَوْا فِي الأَرْضِ مُفْسِدِينَ[163] "*Bozgunculuk yaparak yeryüzünde karışıklık çıkarmayın.*"

7) Sahibiyle Alakası Bakımından:

a) Hâl-i Hakikiye:

Doğrudan sâhibü'l-hâlin durumunu beyan eden hâldir. فَزِعَ العصفورُ مِن الْمَطَرِ مُبْتَلِاً "*Serçe ıslak ıslak yağmurdan kaçtı.*" cümlesinde ıslaklık hali doğrudan serçeyle ilgilidir. وَقَفَ الْمُصَلِّي خَاشِعاً "*Namaz kılan, huşû ile namaza durdu.*" cümlesinde huşû içinde olma hali doğrudan namaz kılanı beyan ediyor. Bu çeşit hâlin, sâhibü'l-hâle müzekkerlik-müenneslikte ve müfred-tesniye-cemilikte mutabık olması gerekir.[164]

b) Hâl-i Sebebiye:

Doğrudan sâhibinin durumunu değil, sâhibiyle alakalı bir şeyin durumunu beyan eden hâllerdir. Yukarıda verdiğimiz örnekleri فَزِعَ العصفورُ مِن المطر مُبْتَلِاً عشّه "*Serçe, yuvası ıslanmış olduğu halde yağmurdan kaçtı.*" وقفَ المصلِّي خاشعاً قلبه "*Namaz kılan, kalbi huşû içinde iken namaza durdu.*" şeklinde kullanırsak, hâl olan kelime sâhibinin doğrudan kendini değil, onunla ilgili bir şeyini açıklamış olacaktır. Bu tür hâller kendinden sonra

[161] İbn Ya'iş, *Şerh*, II, 392
[162] en-Nahl 16/12
[163] el-Âraf 7/74
[164] Abbas Hasan, *a.g.e.*, II, 400

gelen bir açık ismi merfû kılarlar ve o isimde de mutlaka sâhibü'l-hâle dönen ve ona mutâbık olan bir zamir bulunur.[165]

8) Cümle İçinde Geliş Şekline Göre:

a) Müfred Hâl:

Hâlde asıl olan müfred olmasıdır. Müfred burada, cümle veya şibih cümle olmayan anlamında kullanılır. جاء زيدٌ راكباً ، جاء زيدٌ وعمرٌو راكبيْن ، جاء المعلّمون راكبين "*Zeyd binekli olarak geldi, Zeyd ve Amr binekli olarak geldiler, Öğretmenler binekli olarak geldiler.*" cümlelerinde görüldüğü üzere tesniye ve cemî de olabilen herhangi bir isim olması yeterlidir. Bu durumda hâl ile sâhibü'l-hâl arasında cinsiyet ve sayı bakımından bir mutabakat aranır. Ancak sâhibü'l-hâl gayr-ı âkil bir ismin çoğulu ise hâl müfred müennes olabilir. جاءت العصافيرُ خائفةً "*Serçeler korkarak uçtular.*" cümlesindeki gibi. Müfred hâl genellikle nekre, bazı durumlarda da ma'rife olarak gelir. Müştâk veya câmid olabilir.

b) Hâl Cümlesi:

Bazı cümleler sıfat ve haber yerine geçebildikleri gibi hâl yerine de kullanılabilir. Bu durumda hâl cümlesinin hükmü mahallen mansûb olup müfred bir kelime ile takdîr edilir. Hâl cümlesi, isim ve fiil cümlesi olmak üzere ikiye ayrılır. Bu cümlelerin her ikisinde de cümleyi sâhibü'l-hâle bağlayan bir râbıt olmalıdır. Bu konu ileride ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

c) Şibih Cümle Olarak Hâl:

Zarf veya câr-mecrûrun hâl yerinde kullanılması ile oluşur. Bu tür hâller cümle ile takdir edilirse mahzûf bir استقرّ fiiline, müfred ile takdir edilirse mahzûf bir مستقرّ sıfat-ismine bağlı kabul edilirler.[166]

---

[165] Abbas Hasan, *a.g.e.*, II, 401
[166] el-Ezherî, *Şerhu't-tasrîh 'ala'tavdîh*, I, 388

فخَرَجَ على قَوْمِهِ فِي زِينَتِهِ[167] "*Böylece kendi ihtişamlı süsü içerisinde kavminin karşısına çıktı.*" âyetinde في زينته terkîbi harf-i cer ve onun mecrûru olarak mahallen mansûb hâldir. Aynı durum şu âyeteki بالحقّ kelimesinde de vardır: نحن نَقُصُّ عليك نَبَأهم بِالحقِّ[168] "*Sana onların hikâyesini gerçek olarak anlatıyoruz.*" رأيتُ الهلالَ بين السحابِ "*Hilali bulutların arasında iken gördüm.*" cümlesinde ise بين kelimesi ismi mekân zarfı olup السحاب ile birlikte şibih cümle olarak hâldir.

2) HÂL CÜMLELERİ

Arap gramerinde cümle-müfred ayrımı vardır. Müfred "cümle olmayan" anlamında da kullanılmıştır. Sıfat veya haber'de olduğu gibi, hâl söz konusu olduğunda da, müfred, cümle ve şibih cümle olmak üzere üç kısım ortaya çıkar. Hâl, nekre bir isim olduğundan, cümleler de nekrelerin mekânında bulunabildiği için, bir cümlenin hâl olması mümkündür.[169]

Hâl cümleleri ikiye ayrılır: İsim cümlesi ve fiil cümlesi. Her iki cümle de müsbet ve menfi olmak üzere iki şekilde gelebilir.[170] ذَهَبَ خَالِدٌ دَمْعُهُ مُتَحَدِّرٌ (ذهبَ متحدِّراً دمعه) "*Hâlid kanı akarak gitti.*" örneğindeki hâl, isim cümlesi olarak gelmiştir. جاء سعيدٌ يركضُ (جاء راكضاً) "*Said koşarak geldi.*" örneğindeki hâl ise fiil cümlesi olarak gelmiştir.

Her iki cümle de müfred hükmünde, hâl konumundadır. İ'rab bakımından mahallen mansûb hükmündedirler.

---

[167] el-Kasas 28/79
[168] el-Kehf 18/13
[169] İbn Hâcib, *el-Îdâh*, I, 310
[170] Bkz. Ba'lî, *el-Fâhir fi şerh-i cümeli'l-Abdi'l-Kahir*, s. 378

مَا يَأتِيهِم مِنْ ذِكْرٍ مِنْ رَبِّهِمْ مُحْدَثٍ إلاَّ اسْتَمَعُوهُ وَهُمْ يَلْعَبُونَ[171] "*Rablerinden kendilerine ne zaman yeni bir ihtar gelse, onlar bunu hemen alay ederek dinlerler.*" Bu âyette geçen استمعوه fiil cümlesi يأتيهم fiilinin mef'ûlünden hâl olup mahallen mansûb konumundadır. Aynı âyette geçen وهم يلعبون cümlesi de isim cümlesi olarak hâl olup yine mahallen mansûb konumundadır.

A. HÂL CÜMLESİNİN ŞARTLARI

Hal cümlelerinde üç temel şart vardır:

1) Emir, nehiy, soru, temenni, dua ve taaccûb bildiren inşâi cümle değil, haber bildiren bir ihbârî cümle olmalıdır.

Ancak el-Ferra emir fiilin, el-Emin el-Mahallî ise nehy'in hâl olabileceklerini söylemişlerdir. el-Ferrâ delil olarak وجدتُ الناسَ : اخبُرْ تَقْلِه "*İnsanları 'onları sına, nefret et' (denilmiş olarak) buldum.*" hadisini[172], el-Mahallî ise

أطلبْ وَلَا تضجرْ مِنْ مَطْلَب فآفةُ الطالب أنْ يَضْجَرا[173]

"*İlim talep et, sıkılma bu talepten,*
Tâlibin afeti sıkılmaktır."

şiirini delil getirmiştir. Ancak es-Suyûtî ve İbn Hişam, bunların hâl cümlesi olmadığını söylemişlerdir. Suyûtî, birinci örnekteki emir fiili, mukadder bir قال'nin مقول'ü olarak takdir eder. İkinci örnekte ise hem Suyûtî hem de İbn Hişam'a göre ولا تضجر

[171] el-Enbiya 21/2
[172] el-Harizmi, *Şerhu ebyâi'l-Mufassal*, I, 531-532 (Bu sözün hadis olup olmadığı şüpheli görülmüştür. Hz. Ali'ye veya Ebu'd-Derdâ'ya da atfedilir. el-Harizmî'ye göre bu söz Ebu'd-Derdâ'ya aittir. Ayrıca burada hazıf vardır. Bu sözün takdiri şöyledir: وجدت الناس مقولا فيهم ذلك)
[173] İbn Hişam, *Evdahu'l-mesâlik* adlı kitabında 280 numaralı olarak verdiği bu şiirin Müvelledûn şâirlerinden birine âit olduğunu belirtmiş ancak isim zikretmemiştir. Kitabı tahkik eden Muhammed Muhyiddin Abdulhamid'e göre müellif bununla "Müvelledûn şâirlerinden istişhâd yapılmaz" demek istememiş ancak bununla şiiri i'rab yapanların hatasına değinmek istemiştir. (Bkz. *Evdahu'l-mesâlik*, M. M. Abdulhamid'in tahkiki ile, II, 101)

kelimesindeki واو harfi [174] وَاعْبُدُوا اللهَ وَلَاتُشْرِكُوا بِهِ شَيْئًا "*Allah'a kulluk edin ve ona hiçbir şeyi ortak koşmayın.*" âyetindeki واو gibi atıf harfidir.[175]

el-Mutarrizî ve diğer bazı nahivciler أَفْعَلُ هذَا إن جاءَ زيدٌ "*Zeyd geldiği zaman ben bunu yaparım.*" örneğini vererek şart cümlesinin de hâl sayılabileceğini söylemiştir. Ancak buradaki إن cümleye şart anlamı katmaktan ziyade durumu nitelemektedir. İbn Cinnî de واو الحال geldiği zaman bunun mümkün olacağını söylemiştir. Ayrıca bu konuda إن ذهب وإن مكث لأضربنَّه "*Zeyd gitse de kalsa da ben onu döveceğim.*" örneği verilmiştir. Ancak el-Ezherî'ye göre buradaki mana لأضربنَّهُ على كلِّ حالٍ "*Ben hâlükârda onu döveceğim.*" şeklindedir.[176]

Sonuçta emir, nehiy ve şart fiillerini hâl olarak gören nahivciler hatalı bulunmuş ve hâl cümlesinin sadece ihbârî olacağı vurgulanmıştır. Hâlin bu tür fiillerden gelebileceğini söyleyenler de, edatların sadece lâfzî olduğunu, anlamın tevil edilmesi gerektiğini söylemişlerdir.

2) Gelecek zaman belirten لن ، سوف ، س gibi bir edatı veya şart edatlarını içermiş olmamalıdır. جئتُ سأفعلُ veya جئتُ لنْ أفعلَ ifadeleri kullanılamaz. Çünkü hâl'de asıl olan fâil'in veya mef'ûl'ün şimdiki durumlarını açıklamaktır.[177] Bu yüzden

[178] إنَّ مَعِيَ رَبِّي سَيَهْدِينِ "*Rabbim şüphesiz benimledir, bana yol gösterecektir.*" ve

[174] en-Nisa 4/36
[175] Bkz. es-Suyûtî, *Hem'u'l-Hevâmi*, IV, 43, İbn Hişâm, *Evdahu'l-mesâlik*, II, 102.
[176] es-Suyûtî, *Hem'u'l-Hevâmi*, IV, 42, el-Ezheri, *Şerhu't-Tasrih*, I, 390
[177] Ba'lî, *el-Fâhir fi şerh-i cümeli'l-Abdi'l-Kahir*, s. 378
[178] eş-Şu'ara 26/62

[179] وَقَالَ إِنِّي ذَاهِبٌ إِلَى رَبِّي سَيَهْدِينِ "*Ben Rabbime gidiyorum, o bana doğru yolu gösterecek*"

âyetlerindeki سيهدين fiilinin el-Havfî gibi bazı müfessirlerce hâl olarak kabul edilmesi hatalı görülmüştür.[180]

3) Hâl cümlesi, kendini sahibu'l-hâl'e bağlayan bir *rabıt*'a (bağ) gerek duyar. Eğer bir karine olmaksızın hiçbir râbıt bulunmazsa ortaya birbirinden kopuk iki cümle çıkmış olur.

Bu rabıt ya sadece zamirdir, ya sadece و'dır, ya da zamirle واو'ın beraber bulunmasıdır.[181]

[182] وَجَاءُوا أَبَاهُمْ عِشَاءً يَبْكُونَ "*Akşamleyin ağlayarak babalarına geldiler.*"

âyetinde hâl (يَبْكُونَ) fiil cümlesi olarak gelmiş ve râbıt sadece fiildeki واو zamiridir.

[183] وَقُلْنَا اهْبِطُوا بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ "*Biz de 'birbirinizin düşmanı olarak inin' dedik.*"

âyetinde hâl (بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ) isim cümlesi olarak gelmiş ve râbıt sadece كم zamiridir.

[184] لَئِنْ أَكَلَهُ الذِّئْبُ وَنَحْنُ عُصْبَةٌ "*Biz kuvvetli bir topluluk olduğumuz halde onu kurt yerse…*" âyetinde hâl (وَنَحْنُ عُصْبَةٌ) isim cümlesi olarak gelmiş ve râbıt و'dır.

[185] أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ خَرَجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ وَهُمْ أُلُوفٌ حَذَرَ الْمَوْتِ "*Şu binlerce iken, ölüm korkusuyla yurtlarından çıkarılanları görmedin mi?*" âyetinde hâl (وهم أُلُوفٌ) isim cümlesi olarak gelmiş ve râbıt hem zamir (هم) hem de و'dır.[186]

---

[179] es-Sâffat 37/99
[180] Bkz. İbn Hişâm, *Evdahu'l-mesâlik*, II, 103, el-Ezheri, *Şerhu't-Tasrih*, I, 390
[181] el-Ezheri, *a.g.e.*, c. I, s. 391
[182] Yûsuf, 12/16
[183] el-Bakara 2/36
[184] Yûsuf, 12/14
[185] el-Bakara, 2/243
[186] Bkz. İbn Hişâm, a.g.e., II, 101-102, İbn 'Akîl, *Şerh*, I, 655

B. HÂL CÜMLESİNİN ANA CÜMLE İÇİNDEKİ KONUMLARI

1) Hâl'in İsim Cümlesi Olarak Gelmesi

İsim cümlesi olarak, yani mübteda ve haber olarak vaki' olan hâl cümlesinin başında bazen bir واو bulunur. Bu واو'a واو الحال "vâvu'l-hâl" denir. أَقْرَبُ مَا يَكُونُ الْعَبْدُ مِنْ رَبِّهِ وَهُوَ سَاجِدٌ[187] "*Kul secdede iken Rabbine en yakın haldedir.*" hadisindeki وهو سَاجِد cümlesi hâldir. İbn-i Hişam'a göre bu cümlenin haber olma ihtimali yoktur. Çünkü haber cümlesi واو'lı olarak gelmez.[188] Ka'b (r.a.)'ın şiiri de buna örnektir:

شَجَّت بِذِي شَبِمٍ مِنْ مَاءِ مُحَنِيةٍ صَافٍ بِأَبْطَحَ أَضْحَى وَهُوَ مَشْمُولٌ[189]

"*Eğri büğrü yerlerin soğuk saf suları yardı geniş vadileri*
O vadiler ki kuşatılmış bir halde girdi kuşluk vaktine."

كُنْتُ نَبِيًّا وَآدَمُ بَيْنَ الماءِ وَالطِّينِ[190] "*Âdem, su ile balçık arasında iken ben nebi idim.*" hadisinde ve لازمتُ البيتَ وَالْمَطَرُ هاطلٌ "*Yağmur şiddetlenirken ben eve kapandım.*" misalinde hâl, isim cümlesi olarak gelmiş, onu ana cümleye bağlayan râbıt ise sadece واو olmuştur. Böyle durumlarda hâl cümlesini sâhibu'l-hâl'e bağlayan واو yeterli olup ayrıca bir de zamire ihtiyaç yoktur. İmru'l Kays'ın şu şiiri de (والطيرُ في وُكُناتها zamire ihtiyaç olmaksızın واو ile bağlanan isim cümlesi olarak hâl kullanımı) buna bir örnektir:

وَقَدْ أَغْتَدَي وَالطَّيْرُ فِي وُكُنَاتِهَا بِمُنجَرِدٍ قيدِ الأوابِدِ هَيْكَل[191]

"*Bazen kuşlar yuvalarındayken ava çıkarım,*
Avına aman vermeyen kısa tüylü heykel gibi atımla."

---

[187] Müslim, es-*Sahîh*, (*Kitâbu's-Salâh*)
[188] İbn Hişam, *Muğni'l-lebîb*, s. 410
[189] Ka'b b. Züheyr, *Dîvân*, s. 27
[190] et-Tirmizî, *el-Câmi'u'l-kebîr (el-Menâkîb)*
[191] İmruu'l Kays, *Dîvân*, s. 19

Molla Câmi, isim cümlesinde zamirin tek başına râbıt olmasını zayıf olarak görmüş ve mutlaka واو gerektiğini söylemiştir. كلمته فاه إلي فيّ "*Onunla karşılıklı konuştum.*" misalindeki isim cümlesini dilcilerin bir kısmı bu şekliyle hâl olarak değerlendirmişse de, Molla Câmi bu cümlenin كلمته و فاه إلي فيّ şeklinde olmasının daha uygun olacağını belirtmiştir.[192] Zemahşerî de bu misâlin şâz olduğunu söylemiştir.[193] Halbuki bu kullanım âyetlerde ve İmru'l-Kays'ın şiirlerinde yeteri kadar bulunmaktadır. وَيَوْمَ القِيَامَةِ تَرَى الذين كَذَبُوا على اللهِ وُجُوهُهُمْ مُسْوَدَّةٌ[194] "*Kıyamet gününde, Allah hakkında yalan söyleyenlerin yüzlerinin kapkara olduğunu görürsün.*"

حَتَّى تركناهُمْ لَدَى مَعْرَكٍ أرجُلُهُمْ كَالْخشب الشَّائلِ[195]

"*Onları savaşın ortasına bıraktım hatta*
Bacakları dikilmiş tahtalar halinde."

İbn Hişam, isim cümlesinde bazen واو'ın hazfedildiğine dair şu örneği vermiştir:

نَصَفَ النهارَ الماءُ غَامِرُهُ وَرفيقُهُ بالغيب لَا يَدْرِي[196]

"*Sular akıp duruyorken o günü yarıladı,*
Arkadaşı kayıplardaydı, bilmiyordu."

Buradaki hâl cümlesi الماء غامره olup başındaki واو الحال hazfedilmiştir. Veya تركتُ البَحْرَ أمواجُهُ عنيفةٌ "*Dalgaları kabarırken denizden ayrıldım.*" cümlesinde olduğu gibi.

Hem واو hem de zamirin geldiği durumlar da vardır.

وَلَا تُبَاشِرُوهُنَّ وَأَنْتُمْ عَاكِفُونَ فِي الْمَسَاجِدِ[197] "*Mescitlerde ibadete çekilmiş olduğunuz haldeyken kadınlarla birleşmeyin.*", أَتَأْمُرُونَ النَّاسَ بالبرِّ وَتَنْسَوْنَ أَنْفُسَكُمْ وَأَنْتُمْ تَتْلُونَ الكِتَابَ[198]

[192] el-Câmî, *el-Fevâidu'd-Diyaiyye*, s. 88
[193] ez-Zamahşerî, *el-Mufassal*, s. 82
[194] ez-Zümer 39/60
[195] İmruu'l-Kays, *Dîvân*, 121
[196] İbn Ya'iş, II, 65, *Hem'u'l-hevâmi*, I, 246, el-Eşmûnî, *a.g.e.*, II, 192, el-Bağdâdi, *Hizânetu'l-edeb*, III, 233 (el-A'şa Meymûn'un kasidelerinden)

"*Kitabı okuyup durduğunuz halde, kendinizi unutarak başkalarına iyiliği mi emrediyorsunuz?*" âyetlerindeki ve aşağıdaki şiirdeki hâl cümleleri buna örnektir.

إنَّ الكَرِيمَ لَيَخْفَى عَنْكَ عَسْرَتَهُ حَتَّى تَرَاهُ غَنِيًّا وَهُوَ مَجْهُودٌ[199]

"*Cömert insan elbette saklar darlığını senden*
Tâ ki çalışmış da zengin olmuş görürsün onu."

لا آكلُ الطعامَ وَأنا شبعان "*Tokken yemek yemem.*"

Bazen her ikisi de hazfedilir. İsim cümlesinde râbıt'ın takdiren değil de lâfzen hazfedilmesi nâdir de olsa gerçekleşir.

ارتفعَ سعرُ القمح كيلة بخمسين قرشاً "*Kilosu elli kuruş olmak suretiyle buğdayın fiyatı arttı.*" cümlesinde râbıt lâfzen yok olsa da كيلة منه şeklinde takdîren anlaşılmaktadır. Alışverişle ilgili konuşmalarda görülen durum genellikle böyledir.[200]

İsim cümlesi olarak gelip, müptedânın haberi yerine geçen hâl cümlesinde bazen mübtedâ'nın hazfedildiği takdir edilmiştir. Bu durumda hâl cümlesi, mübtedâ hazfedildiği için haber yerine kâim olan fiil ile başladığından, fiil cümlesi haline gelmiştir. فاسْتَقِيمَا ولا تَتَّبِعَانِ سَبِيلَ الذين لا يَعْلَمُونَ[201] "*O halde siz, bilmezlerin yoluna tâbi olmadan doğruluğa devam edin.*" âyetinin takdiri أنتما لا تتبعان و şeklindedir. Arapların قمتُ وَأصُكُّ عينَه "*Onun gözünü kapayarak kalktım.*" sözünde de cümle, mübteda ile beraber أنا أصكّ و şeklinde takdir edilmiştir.[202]

2) Hâl'in Fiil Cümlesi Olarak Gelmesi

Hâl, fiil cümlesi olarak geldiğinde ya mâzi ya da muzari olur. Emir, taaccüb veya medih ve zem fiilleri gibi inşâi fiiller hâl olamazlar.

---

[197] el-Bakara 2/187
[198] el-Bakara 2/44
[199] Abbas Hasan, *en-Nahvu'l-vâfi*, II, 396 (Şâir: حماد عجرد ö.161 h.)
[200] Bkz. Abbas Hasan, *en-Nahvu'l-vâfi*, II, 411, es-Suyûtî, *Hem'u'l-hevâmi*, IV, 42, 48
[201] Yûnus 10/89
[202] es-Suyûtî, *Hem'u'l-hevâmi*, IV, 46

Nahiv âlimlerine göre fiillerin ism-i fâil yerine kullanılabilmesi bu konuda da geçerli olduğundan, söz konusu fiil, ism-i fâil'in anlamını karşılıyorsa ve zaman bakımından şimdiki zamana delâlet ediyorsa cümle içinde hâl olabilir. جَاءَنِي زَيْدٌ يَضْحَكُ "*Zeyd gülerek bana geldi.*" cümlesindeki يضحك fiili ضاحكاً yerine kullanılmıştır.[203]

قد ile kullanılması hariç, hâl'in mâzi fiil olmasını Basralı dil âlimleri câiz görmemişlerdir. Onlara göre mâzi fiil şimdiki zamanı ifade etmeyeceği için hâl olamaz. مررتُ بزيدٍ يَضْرِبُ "*Zeyd dövmekteyken ona uğradım.*" dediğimiz zaman bu cümlede اللآن veya الساعة anlamı vardır, fakat buradaki muzari fiilin yerine mâzi fiil koyarsak bu anlam çıkmaz. Aynı şekilde مَا زَالَ زَيْدٌ قَامَ "*Zeyd hâlâ ayakta.*" da diyemeyiz. Bu düşüncede olanlara göre mâzi fiil ile beraber قد kullanılırsa hâl olması câiz olur. Çünkü bu edat fiilin anlamını şimdiki zamana yaklaştırıyor ve o zaman قد قام اللآن diyebildiğimiz gibi hâl de câiz olur. İbnü's-Serrâc da aynı görüştedir. Ona göre mâzi fiilin قد edatı almadan hâl olduğu görülmemiştir. Hâl cümlesi, fiilin yapılışı esnasında fâilin veya mef'ûlün durumunu belirttiğine göre, mâzi fiil veya istikbâle delâlet eden fiiller bu anlamı karşılamazlar.[204]

Kûfe dil ekolü ve Ahfeş ise mâzi fiilin hâl olmasını caiz görmüşlerdir. Onlar bu konuda nakle ve kıyasa dayanmışlardır. Kûfeliler nakli delil olarak أَوْ جَاءُوكُمْ حَصِرَتْ صُدُورُهُمْ[205] "*…veya yürekleri sıkılarak size gelenler…*" âyetini getirmişler, buradaki mâzî fiili, Sîbeveyh ve el-Müberred'in aksine hâl cümlesi olarak kabul etmişler ve "takdiri حصرةً kelimesi iledir" demişlerdir. Sahih bir kıraatte de farklı olarak حصرت yerine حصرة kelimesinin var olmasını da delillerine eklemişlerdir. Ayrıca fi'l-i mâzi'nin muzari

[203] İbnü's-Serrâc, *el-Usûl fi'n-nahv*, II, 216; İbn Ya'îş, *Şerh*, II, 396
[204] İbnü's-Serrâc, *a.g.e.*, II, 216
[205] en-Nisa 4/90

yerine de kullanılabildiğini [206] و إِذْ قَالَ اللهُ يَا عِيسَى بنَ مَرْيَمَ "*Allah, 'Ey Meryem oğlu İsa!' dediğinde…*" âyetinin de buna delil olduğunu söyleyerek yukarıdaki görüşlerini ispatlamışlardır. Bu ayette قال fiili يقول yerine kullanılmıştır, "eğer mazi fiil mustakbel yerine kullanılıyorsa hâl de olabilir" demişlerdir. Başka bir naklî delil de şu şiirdir:

وَإِنّي لتعْرُونِي لذكرَاكِ نُفْضَة كَمَا انْتَفَضَ العُصْفُورُ بَلَّلَهُ القَطرُ[207]

"*Ve beni bir titreme alır seni hatırladığımda*
Öyle titrer serçeler yağmur ıslattığında."

Bu şiirde بلّل mâzi fiil olup قد ile beraber olmasa da mâzi'nin hâl olmasının câizliğini gösterir.

Bu konudaki kural; nekre bir isimden sonra gelen fiilin sıfat olması, mârife bir isimden sonra gelen fiilin ise hâl olmasıdır. مررت برجل يبنى داره *"Evini yapan bir adama uğradım."* dediğimizde buradaki يبنى داره cümlesi sıfat olduğu gibi مررت بعبد الله يبنى داره "*Evini yapmakta iken Abdullah'a uğradım.*" dediğimizde ise buradaki يبنى داره cümlesi hâl olur. Mâzi fiil de bu konuda muzari gibidir; nekreden sonra gelirse sıfat, marifeden sonra gelirse hâl olur. مَرَرْتُ برجلٍ قَعَدَ "*Oturan bir adama uğradım.*" misalinde قعد fiili sıfat; مَرَرْتُ بالرجلِ قَعَدَ "*Adama otururken uğradım.*" misalinde ise hâl'dir. Yine de hâl cümlesinde mâzi fiil kullanılacaksa قد ile kullanılması zorunlu olmasa bile daha uygun bulunmuştur.[208]

Sonuçta özet olarak denilebilir ki, mâzi ile başlayan hâl cümlesinde قَالَ رَبِّ انَّى يَكُونُ لِي غُلاَمٌ وَقَدْ بَلَغَنِيَ الكِبَرُ وَامْرَأتِى عَاقِرٌ[209] "*Rabbim, bana ihtiyarlık çatmışken ve karım da kısırken nasıl oğlum olabilir?*" âyetinde olduğu gibi genellikle قد kullanılır, bazen de

[206] el-Mâide 5/116
[207] el-Enbâri, *el-İnsâf*, I, 252 (Ebu Sahr el-Hüzeli'den naklen)
[208] el-Enbâri, *el-İnsâf*, I, 252, 253, el-Müberred, *el-Muktedab*, c. IV, s. 124
[209] Âl-i İmran 3/40

kullanılmaz. Fakat az kullanılmış olması bu durumun gramer açısından yanlış olduğunu göstermez. Nitekim bu kullanım türünü örneklendirecek başka âyetler de vardır:

الذينَ قَالُوا لإِخْوَانِهِم وَقَعَدُوا لَوْ أطَاعُونا مَا قُتِلُوا[210] "*(Evlerinde) oturup da kardeşleri hakkında 'bize uysalardı öldürülmezlerdi' diyenlere…*" وَنَادَى نُوحٌ ابنَهُ وكَانَ في مَعْزِلٍ[211] "*Nûh gemiden uzakta olan oğluna seslendi*." وَقَالَ الَّذِي نَجَا مِنْهُمَا وَادَّكَرَ بَعْدَ أُمَّةٍ[212] "*O ikisinden kurtulmuş olan uzun bir süre sonra hatırlayarak dedi ki:….*"

Fiil cümlesinde râbıt gizli zamir olabilir. Bazen de takdir edilerek veya ف ، ثم ، واو ، أو gibi atıf edatlarıyla kendisine atıf yapılmışsa râbıt hazfedilebilir.[213]

عرفتُ الواليَ العادلَ تَشْكُو الرعية فيزيلُ أسبابَ الشَّكْوَى "*Adaletli yöneticiyi tanıdım, halkı şikayette bulunuyor o da şikâyet sebeplerini gideriyor bir haldeydi.*" örneğinde تشكو الرعية hâl cümlesine ف harfiyle atıf yapıldığı için râbıtın hazfedilmesi câiz olmuştur.

3) Hâl'in İbtidâiyye Cümlesi Olarak Gelmesi

İbtidâiyye veya İsti'nâfiye diye adlandırılan cümleler, gizli bir soruya cevap olacak niteliktedir.[214] Bu cümle mübtedâ ile veya إنَّ ve benzerlerinden biri ile başlayabilir.

لَا يَسَّمَّعُونَ إِلَى الْمَلَإِ الأعلَى وَيُقْذَفُونَ مِنْ كُلِّ جَانِبٍ[215] "*O şeytanlar melekleri dinleyemezler; her taraftan atışa tutulurlar.*" âyetinde لا يَسَّمَّعُونَ cümlesi;

قَالَ اهْبِطُوا بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ[216] "*Birbirinize düşman olarak inin, dedi.*" âyetinde بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ cümlesi;

---

[210] Âl-i İmran 3/168
[211] Hûd 11/42
[212] Yûsuf 12/45
[213] Abbas Hasan, *en-Nahvu'l-vâfi*, II, 412
[214] el-Kocevî, *Şerhu Kavâidi'l-i'râb*, s. 38
[215] es-Sâffat 37/8

خَرَجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ وَهُمْ أُلُوفٌ[217] *"Onlar binlerce iken yurtlarından çıktılar."* âyetinde وَهُمْ أُلُوفٌ cümlesi;

كَمَا أَخْرَجَكَ رَبُّكَ مِن بَيْتِكَ بِالحقِّ وإنَّ فَرِيقًا مِن المؤمِنِينَ لَكارِهُونَ[218] *"(Onların bu hali) müminlerden bir grup kesinlikle istemediği halde, Rabbinin seni evinden hak uğruna çıkardığı zamanki gibidir."* âyetinde وإنَّ فَرِيقًا مِن المؤمِنِينَ لَكَارِهُونَ cümlesi;

يَغْشَى طَائِفَةٌ منكم وطَائِفَةٌ قد أهَمَّتْهُمْ أنْفُسُهم [219] *"…Uyuklama hâli bir kısmınızı kaplıyordu, bir grup da kendi canlarının kaygısına düşmüş olarak…"* âyetinde وَطَائِفَةٌ قَدْ أهَمَّتْهُمْ أنْفُسُهم cümlesi ve İmruu'l-Kays'ın şu şiirinde وَالنُّجُومُ كأنها مَصَابِيحُ cümlesi hâl konumunda ibtidâiyye cümleleridir:

نَظَرْتُ إليها وَالنُّجُومُ كأنَهَا مَصَابِيحُ رهبان تُشَبُّ لقُفّال[220]

"Sevgilime baktım ve o an yıldızlar sanki
Yolcular için tutuşturulmuş rahip ateşleri…"

4) Hâl Cümlesinin Edatlarla Başlaması

Hâl cümlesi لا ، ما ، إنّ ، كأن edatlarıyla başlayabilir. كأن edatını واو ile de kullanabiliriz. Fi'l-i muzâri ile başlayan hâl cümlesi ise hiçbir edat olmadan başlayabileceği gibi bazen de قد ، لا veya لم edatlarından biri ile başlayabilir.[221] واو الحال edatı ile ilgili ayrıntılı bilgi ilerde gelecektir.

---

[216] el-Araf 7/24
[217] el-Bakara 2/243
[218] el-Enfâl 8/5
[219] Âl-i İmran 3/154
[220] İmruu'l-Kays, *Dîvân*, s. 31
[221] es-Suyûtî, *Hem'u'l-hevâmi*, IV, 44

Hâl cümleleri [222] وَاللهُ يَحْكُمُ لا مُعَقِّبَ لِحُكْمِهِ "*Allah hükmeder, O'nun hükmünü bozacak kimse yoktur.*" ve [223] وَمَا لَنَا لاَ نُؤْمِنُ بِاللهِ "*Niçin Allah'a iman etmeyelim?*" âyetlerinde لا ile;

فرأيتُنَا مَا بَيْنَنَا حَاجِزٌ إلا المِجَنّ ونصلُ أبيض مِفْصَل[224]

"*Aramızda kalkandan başka engel yokken gördüm kendimizi*

Ve biz dilin en beyazına ulaşıyoruz." şiirinde ما ile;

وَمَا أَرْسَلْنَا قَبْلَكَ مِن الْمُرْسَلِينَ إِلاَّ إِنَّهُمْ لَيَأْكُلُونَ[225] "*Senden once gönderdiğimiz bütün peygamberler de şüphesiz yemek yerlerdi.*" âyetinde إنَّ ile;

نَبَذَ فَرِيقٌ مِنَ الذين أوتُوا الكِتَابَ كِتَابَ اللهِ وَرَاءَ ظُهُورِهِمْ كَأَنَّهُمْ لاَ يَعْلَمُونَ[226] "*Ehl-i kitaptan bir grup, sanki bilmiyormuş gibi Allah'ın kitabını arkalarına attılar.*" âyetinde ve جاء زيد و كأنه أسد "*Zeyd sanki bir aslan gibi geldi.*" örneğinde كأنَّ ile;

لِمَ تُؤْذُونَنِي وَقَدْ تَعْلَمُونَ[227] "*Bildiğiniz halde niçin beni üzüyorsunuz?*" âyetinde قد ile;

فَانْقَلَبُوا بِنِعْمَةٍ مِنَ اللهِ وَفَضْلٍ لَمْ يَمْسَسْهُمْ سُوءٌ[228] "*Bunun üzerine kendilerine hiçbir fenalık dokunmadan Allah'ın nimet ve keremiyle geri geldiler.*" âyetinde لم ile;

وَنَذَرُهُمْ فِي طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ[229] "*Ve onları şaşkın bir şekilde azgınlıkları içinde bırakırız.*" âyetinde ise hiçbir edat olmaksızın başlamıştır.

---

[222] er-Ra'd 13/41
[223] el-Mâide 5/84
[224] Antere, *Dîvân*, s. 60
[225] el-Furkan 25/20
[226] el-Bakara 2/101
[227] es-Saf 61/5
[228] Âl-i İmran 3/174
[229] el-En'am 6/110

C. HAL CÜMLELERİNDE RÂBIT

Hâl olarak gelen cümlede sâhibu'l-hâl'e dönen ve iki cümleyi birbirine bağlayan bir râbıt'a ihtiyaç vardır. Bu rabıt ya واو veya zamirdir. Haber, sıfat ve hâl cümlelerinde asıl olan râbıt zamirdir. واو ise sadece hâl cümlelerine özgüdür. Zamir takdir edilmesi durumu hariç herhangi bir râbıt olmadan bu cümleler ana cümleye bağlanamayacağı için, cümle içinde mutlaka biri mevcuttur.[230]

1) HAL CÜMLELERİNDE واو'IN DURUMLARI

واو الحال veya واو الابتدء denilen bu râbıt, müfred veya şibih cümle olan hâl'de bulunmaz, sadece cümle olan hâl'de bulunur. واو الحال zarf görevindeki "إذ" anlamındadır.

جئت إذ الشمس تغيب "*Ben güneş batarken geldim.*" cümlesindeki إذ yerine واو الحال koyarak da söyleyebiliriz. O zaman cümle جئت والشمس تغيب şeklinde olur.

Aynı şekilde [231] يَغْشَى طَائِفَةٌ مِنكم وطَائِفَةٌ قد أهمَّتهم أنْفُسُهم "*Sizden bir grup kendi canlarının kaygısına düşmüş bir haldeyken, öbür grubu da uyuklama kaplıyordu.*" âyetinde وطائفة قد أهمّتهم cümlesinin hâl olduğu kanaatine varan dilci ve tefsirciler واو'ın atıf harfi olamayacağını çünkü zaman bildirdiğini ve bu yüzden de bu cümlenin إذ طائفة anlamında olduğunu beyan etmişlerdir.[232]

---

[230] Bkz. eş-Şâtıbî, *el-Makasidu'ş-Şâfiyye*, III, 510
[231] Âl-i 'İmrân 3/154
[232] Sîbeveyh, *el-Kitâb*, I, 47

İbn Hişam'a göre bu görüşte olanlar, bununla واو الحال'in إذ'e müradif olduğunu kast etmemişlerdir. Kendinden sonrakini geride geçen fiile bağlaması açısından ve zaman-durum belirtmesi açısından benzer olsalar da, bir harf bir isme müradif olamaz. Ayrıca واو الحال, إذا ile takdir olunamaz, çünkü إذا ismin başına gelmeyen bir edattır.[233]

İbn-i Hişâm, واو الحال'in, ibtida' vâv'ının ve إذ'in aynı anlama gelebileceğini söyleyip Ferezdak'ın şu şiirini örnek verir:

بأيْدِي رِجَالٍ لم يَشِيمُوا سُيُوفَهُمْ وَلَمْ تَكْثُرُ الْقَتْلَى بها حِينَ سُلَّتِ[234]

"*Adamlar elleriyle kılıçlarını sıyırmadılar*
Onlarla ölüler çoğaltılmayıp unutturulunca."

Yukarıda da zikredildiği gibi hâl cümlesinde hâl'i sahibu'l-hâl'e bağlayan bir râbıt (bağlantı) olmak zorundadır. Bu bağlantıda asıl olan, sahibu'l-hâl'e giden bir zamirin olmasıdır, ancak bu zamir olmadığı durumda واو الحال'in bulunması zorunlu olur. واو الحال zamirle birlikte bulunursa, bağlantı daha sağlam kurulmuş demektir.

واو الحال 'in cümlede bulunup bulunmaması üç kısımda incelenmiştir:

a) Bulunması vâcip,
b) Bulunması câiz,
c) Bulunması yasak.

a) واو الحال'in Hâl Cümlesinde Bulunmasının Vâcip Olduğu Durumlar

Aşağıdaki durumlarda واو الحال 'in cümlede bulunması zorunludur:

a) Hâl cümlesinin, içinde râbıt zamiri lâfzen ve takdiren bulunmayan bir isim cümlesi olması durumunda vâciptir.

[233] İbn Hişam, *Muğni'l-lebîb*, s. 360
[234] İbn Hişam, a.g.e., s. 360 (Birçok âlim bu şiiri Ferezdak'a atfediyor. Ancak eş-Şâtıbî'ye göre bu şiir tabiinden Süleymân b. Kasse'ye aittir. Bkz.: eş-Şâtıbî, *el-Makâsıdü'ş-Şâfiye*, III, 508)

كما أخْرَجَكَ رَبُّكَ مِن بَيْتِكَ بالحقِّ وإنَّ فَرِيقًا مِن الْمُؤْمِنِينَ لكَارِهُونَ[235] "*(Onların bu hali) Müminlerden bir grup kesinlikle istemediği halde, Rabbinin seni evinden hak uğruna çıkardığı (zamanki halleri) gibidir.*" لَئِنْ أَكَلَهُ الذِّئْبُ ونحن عُصْبَةٌ[236] "*Biz kuvvetli bir topluluk olduğumuz halde onu kurt yerse…*" جِئْتُ وَمَاالشَّمْسُ طالعةٌ "*Ben güneş doğmamışken geldim.*" جئتُ وَالناسُ نائمُونَ "*Ben insanlar uyuyorken geldim.*" örneklerinde hâl cümleleri (إن فريقا من المؤمنين لكارهون، ونحن عصبة، ومماالشمس طالعة، والناس نائمون lafzen veya takdiren birer râbıt zamiri taşımadıkları için واوالحال gelmesi vâcip olmuştur.

b) Hâl cümlesinin, sâhibu'l-hâl'e ait bir zamirle başlıyor olması durumunda vâciptir.

لاَ تَقْرَبُوا الصَّلاَةَ وأنتم سُكَارَى[237] "*Sarhoşken namaza yaklaşmayın.*" جَاءَ سعيدٌ وهو راكبٌ "*Said binekli olarak geldi.*" cümlelerinde أنتم ve هو zamirleri sâhibu'l-hâl'e döndükleri için ve hâl cümlesi de bu zamirlerle başladığı için واوالحال vâcip olarak gelmiştir.

c) Hâl cümlesi, içinde sâhibu'l-hâl'e ait bir zamir bulunmayan fi'l-i mâzi ile başlıyorsa, bu fiil cümlesi ister olumlu olsun ister olumsuz olsun واو الحال'i gerekli kılar. Ancak yukarıda bahsi geçtiği üzere, bazı âlimlere göre olumlu olanında واو الحال ile birlikte bir de قد edatına ihtiyaç vardır. Çünkü bu edat fiili şimdiki zamana yaklaştıracaktır. Olumsuzda قد kullanılmaz.

[235] el-Enfal 8/5
[236] Yûsuf 12/14
[237] en-Nisa 4/43

فَجِئْتُ وَقَدْ نَضَتْ لِنَوْم ثِيَابَهَا لَدَى السّتر إلا لِبْسَة المتفضّل[238]

"Yanına geldim, çıkarmıştı elbiselerini uyumak için
Sadece gecelikleri vardı, örtünün yanındaydı."

şiirinde İmruu'l Kays و قد نضت لنوم ثيابَها "*uyumak için elbiselerini çıkarmış bir halde*" ifadesini قد edatı almış mâzi fiil ile kullanmıştır. Aynı durum Alkame'nin aşağıdaki beytinde de geçerlidir:

فَجَالَدْتَهُمْ حَتَّى اتقوك بِكبشهم وَقَدْ حَانَ مِنْ شمسِ النهارِ غُرُوبُ[239]

"Koçlarıyla seni korkutuncaya dek onlarla dövüştün
Ve günün güneşi çoktan batma vaktine gelmişti."

انصرفتُ وقد انتهى ميعادُ العملِ *"İş saati biterken ayrıldım."* جئت وقد طلعت الشمس "*Güneş doğmuşken geldim."* جئتُ وُمُا طلعت الشمسُ *"Güneş doğmamışken geldim."* Örneklerinde de fi'l-i mâzi râbıt zamirinden yoksun olduğu için واوالحال gerekli hale gelmiştir.

d) Fi'l-i muzâri'nin başına gelen قد edatından önce de واو الحال getirilmesi gereklidir.[240]

يا قَوْمِ لِمَ تُؤْذُونَنِي وقد تَعْلَمُونَ أنِّي رَسُولُ اللهِ إليكم[241] "*Ey kavmim! Benim Allah'ın size gönderdiği elçisi olduğumu bildiğiniz halde niçin beni incitiyorsunuz?*" Bu âyette geçen وقد تَعْلَمُونَ أنِّي رَسُولُ اللهِ إليكم ifadesi hâl cümlesi olup قد edatı almış bir muzâri fiille başladığı için, baş tarafına zorunlu olarak واو الحال gelmiştir.

[238] İmruu'l Kays, *Dîvân*, s. 14
[239] Alkame, *Dîvân*, s. 31
[240] Bkz. İbn Hişâm, *Evdahu'l-mesâlik*, II, 103
[241] es-Saff 61/5

b) واو الحال'in Hâl Cümlesinde Bulunmasının Yasak Olduğu Durumlar

Yedi durumda واو الحال 'in cümlede bulunması yasaktır.

a) Atıf harfinden sonra gelen hâl cümlesinde:

وكَمْ مِنْ قَرْيَةٍ أَهْلَكْنَاها فجَاءَها بَأسُنا بَيَاتًا أَوْ هُمْ قَائِلُونَ[242] "*Biz nice memleketleri helak ettik. Azabımız onlara geceleyin yahut gündüz uykularında iken geldi.*" âyetinde أو atıf harfidir ve ondan sonra gelen hâl cümlesi واو'sız gelmek zorundadır.

b) Hâl cümlesi kendinden önce gelen cümlenin anlamını kuvvetlendirmekte ise:

ذلكَ الكتابُ لا رَيْبَ فيه[243] "*O kitap; onda asla şüphe yoktur.*"

Ancak hâl cümlesi, âmilini te'kid ediyorsa واو gelebilir.

ثم تَوَلَّيْتُمْ إلاَّ قَلِيلاً مِنْكُمْ وَأنتمْ مُعْرِضُونَ[244] "*Sonunda azınız müstesna, yüz çevirerek dönüp gittiniz.*"

c) Fiil cümlesi şeklindeki hâl'de, fi'l-i mâzi "إلا"dan sonra geliyorsa bu durumda râbıt sadece zamir olur; واو الحال veya قد gelemez. Ancak mâzide râbıt zamiri bulunması zorunludur.

وما يَأتِيهم مِنْ رَسُولٍ إلاَّ كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ[245] "*Onlara bir peygamber gelmeyedursun, hemen onunla alay ederlerdi.*"

---

[242] el-Â'raf 7/4
[243] el-Bakara 2/2
[244] el-Bakara 2/83

Eğer hâl cümlesinin fi'l-i mâzisinde bulunan zamir, hâl'i sâhibu'l-hâl'e bağlamıyorsa, o zaman واو الحال getirerek cümleyi bağlamış oluruz.

ما جئت إلا طلعت الشمسُ şeklinde söylenmez, çünkü buradaki hâl cümlesi hâl'i sâhibu'l-hâl'e bağlayan bir râbıttan yoksundur. Bu durumda واو الحال getirilip hâl cümlesi isim cümlesine dönüştürülür. ما جئتُ والشمسُ طلعت "*Güneş doğmuş iken ben gelmedim.*" veya ما جئتُ والشمسُ قد طلعت şeklinde söylenebilir. Bu konuda İbnu'n Nâzım da, babasına ait Elfiyye kitabının şerhinde, hâl cümlesinin إلا'dan sonra veya أو den önce gelen fi'l-i mâzi ile başlıyorsa واو الحال içeremeyeceğini söyler.

d) Fi'l-i mâzi ile başlayan hâl cümlesinde mâzi fiil أو den önce geliyorsa واو الحال gelmesi yasak olur. Aşağıdaki beyitte geçen جَارَ ve جَادَ fiilleri hâl cümlesi olup kendilerinden sonra أو geldiği için واو الحال almamışlardır.

كُنْ للخَلِيلِ نَصِيرًا جَارَ أوْ عَدَلا وَلَا تَشِحَّ عَلَيْهِ جَادَ أوْ بخلا[246]

"*Zulm etse de, adil olsa da, sen yardımcı ol dosta*
Cömert olsa da kısıtlasa da, ona karşı sen cimri olma."

لأضربنّه ذَهَبَ أوْ مَكَثَ "*Gitse de kalsa da onu döveceğim.*" örneklerinde hâl cümlesi olan fiile أو ile atıfta bulunulduğu için واوالحال gelmesi yasaktır.

e) Hâl cümlesi olumlu fi'l-i muzari olup başında قد edatı yoksa واو

[245] el-Hicr 15/11
[246] İbnu'n-nâzım, *Şerh*, 247 (el-'Aynî'den naklen)

الحال gelmesi yasak olur. Fakat قد edatı gelirse الحال واو'in de gelmesi gerekir. Bu durumda ikisi birlikte kullanılır. [247] وَلاَ تَمْنُنْ تَسْتَكْثِرْ "*Yaptığın iyiliği çok görerek başa kakma.*" âyetinde, [248] فَجَاءَتْهُ إحْداهما تَمْشِي على اسْتِحْيَاءٍ "*Derken, o iki kadından biri utana utana yürüdü.*" âyetinde ve جاء خالدٌ يحملُ كتابَهُ "*Halit kitabını taşıyarak geldi.*" cümlesindeki kullanımlarda muzâri fiil herhangi bir edat ve الحال واو bağlacı olmaksızın hâl cümlesinin başlangıcını teşkil etmiştir. A'şâ'nın aşağıdaki beyti de İbn Ya'iş tarafından bu duruma delil olarak getirilmiştir:[249]

مَتَى تأته تَعْشُو إلى ضَوْءِ نَارِهِ تجدْ خيرَ نارٍ عِنْدَهَا خَيْرُ موقدِ

"*Ne zaman ışığına bakıp da ona gelsen*
En iyi ateşi bulursun ve yanında en güzel ocak…"

Ancak aşağıdaki beyitlerde görüldüğü gibi olumlu fi'l-i muzari'de واو'lı kullanım da görülmüş ve ihtilafa yol açmıştır:

عُلِّقْتُهَا عرَضا وَأقتلُ قَوْمَهَا زَعْما لَعَمْرُ أبِيكَ لَيْسَ بمَزْعَم[250]

"*Görür görmez tutuldum ona, oysa onun kavmiyle savaştayım ben*
Babanın ömrüne ant olsun ki, benim kavuşma emelim olacak şey değil."

Bu beyitte وأقتل قومها cümlesi olumlu fi'l-i muzari'nin hâl cümlesi olarak gelmesi ve واو'ın kullanımına misaldir. Ancak bu edatın kullanımı hakkında "şiir zaruretidir" diyenler olduğu gibi, muzari fiilin mahallen mansûb mef'ulu'n-bih veya mahzûf bir mübtedanın haberi olabileceği şeklinde itirazlar da edilmiştir.[251]

[247] el-Müddessir 74/6
[248] el-Kasas 28/25
[249] İbn Ya'îş, *Şerh*, II, 396 (Beyt el-Hutay'e'ye aittir. Bkz.: el-Harizmî, *Şerhu ebyâti'l-Mufassal*, II, 940)
[250] Antere, *Dîvân*, s. 16
[251] Bkz. İbn Hişâm, *Evdahu'l-mesâlik*, II, 107

فَلَمَّا خَشِيتُ أظافِيرَهُمْ نجوتُ وَأَرْهَنُهُمْ مَالِكا[252]

"Onların tırnaklarından korkunca ben
Onlara Mâlik'i rehin bırakarak kurtuldum."

Bu şiirde de ise وأرهنهم ifadesi hâl cümlesi olup fi'l-i muzâri'nin قد edatı almaksızın واو الحال alabileceğine delil getirilmek istenmiştir. Ancak burada kuvvetli olan görüşe göre mübtedânın hazfı söz konusudur. وأرهنهم cümlesi mahzûf bir mübtedanın haberidir. Cümlenin te'vili وأنا أرهنهم şeklindedir.[253]

Kâdı Beydâvî, tefsirinde إِيّاكَ نَعْبُدُ وَإِيّاكَ نَسْتَعِينُ[254] *"Biz yalnız senden yardım umarak yalnız sana kulluk ederiz."* âyetini açıklarken, bir görüş olarak وإياك نستعسن cümlesinin نعبد fiilindeki müstetir zamirden hâl olduğunu söylemiştir. Buradaki kural şudur: Her ne kadar edatsız fi'l-i muzâri واو الحال almıyorsa da, onun ma'mûllerinden biri kendinden önce gelirse o zaman واو alması câiz olur.[255]

f) Hâl cümlesi ما ile olumsuz fi'li-i muzari olursa hem واو الحال hem de قد gelmesi yasak olur. Ayrı ayrı da olsa beraber de olsa bu edatlar ما ile olumsuz muzari fiile gelmez. Ancak gelebilir diyen âlimler de olmuştur.

عَهِدْتُكَ مَا تَصْبُو، وَفِيكَ شَبِيبَةٌ فَمَا لَكَ بَعْدَ الشَّيْبِ صبًّا مُتَّيما؟[256]

"Senin çocukluğunu bilmiştim ve gençlik de sendeydi
Yaşlılıktan sonra ne haldesin böyle; dert, karasevda?"

[252] İbnu'n-nâzım, *Şerh*, III, 245 (Abdullah b. Hammâm es-Selûsî'den naklen)
[253] Ba'lî, *el-Fâhir fi şerh-i cümel-i Abdilkâhir*, s. 379-380
[254] el-Fâtiha 1/5
[255] Bkz. Şeyhzâde, *Haşiyatu Şeyhzade ala tefsiri'l-Kadi el-Beyzavi*, I, 44
[256] İbn Mâlik, *Şerhu't-teshîl*, II, 360; el-Eşmûnî, II, 145

Bu beyitte ما تصبو örnek olarak verilmiştir. Kendinden önce gelen muhatab zamirinden hâl olmuş bir fiil cümlesidir. Bu cümledeki râbıt zamiri fiilin içindeki müstetir أنت zamiridir. ‘Antere’nin

كَأَنَّهَا – يَوْمَ صَدَّتْ مَا تُكَلِّمُنِي – ظَبْيٌ بعُسْفان ساجي الطرْفِش مَطْرُوفُ[257]

“*O bana söylediklerinden uzaklaştığı gün sanki*
Sakin süzgün bakışlı bir ‘Usfân ceylanı gibiydi.”

beytinde ما تكلمي cümlesi ve İmruu’l-Kays’ın

ظلِلْتُ رِدائی فَوْقَ رَأسِی قَاعِدًا أعدُّ الحَصَى مَا تَنْقَضی عَبَرَاتِی[258]

“*Oturuyorken örtümü başımın üstüne çektim*
Gözyaşlarım tükenmeden çakıl taşlarını sayıyordum.”

beytinde ما تنقضی cümlesi aynı durumdadır.

g) Hâl cümlesi لا ile olumsuz fi‘li-i muzâri olursa hem واو الحال hem de قد gelmesi yasak olur. Ayrı ayrı da olsa beraber de olsa bu edatlar لا ile olumsuz muzari fiile gelmez. Bu görüşü savunanlar لا ile menfi olmuş muzari fiili غير kelimesinin muzaf olduğu ism-i fâile benzetmişlerdir. مَا لَكُمْ لَا تَنَاصَرُونَ[259] “*Ne oldu size, yardımlaşmıyorsunuz?*” âyetinde لا تناصرون cümlesi غير متناصرين manasında olduğu için واو gelmesi düşünülemez. وغير متناصرين denilemeyeceği gibi ولا تناصرون ifadesi de câiz olmaz.[260] İbn Ya‘îş de bu türlü muzâri cümlesini, birinci kısmının (لا) fiil olamayacağı

[257] ‘Antere, *Dîvân*, s. 53
[258] İmruu’l-Kays, *Dîvân*, s. 78
[259] es-Sâffat 37/25
[260] İbn Mâlik, *Şerhu Kâfiyyeti’ş-şâfiye*, II, 762

yönüyle isim cümlesine benzetmiştir.[261] Diğer örnekler şunlardır: وَمَا لَنَا لَا نُؤْمِنُ بِاللهِ[262] "*Neden Allah'a inanmayalım?*" مَا لِيَ لَا أَرَى الْهُدْهُدَ[263] "*Ben neden Hüdhüd'ü göremiyorum?*" فَاضْرِبْ لهم طَرِيقاً فِي البَحْرِ يَبَساً لاَتَخَافُ دَرَكاً وَلاَتَخْشاً[264] "*Size yetişirler diye korkmaksızın ve endişe etmeksizin denizde kuru bir yol aç.*"

لَوْ أَنَّ قومًا – لارتفاعِ قَبِيلَةٍ دَخَلُوا السَّمَاءَ– دَخَلْتُهَا لَا أحجبُ[265]

"*Eğer bir kavim bir kabileyi yüceltmek için*
Gökyüzüne girse, ben de geri durmaz girerdim."

لا ile menfi fi'l-i muzâri'ye bazen واو الحال gelebilir diyenler şu beyti delil getirmişlerdir:[266]

إكْتَسَبَتْهُ الوَرِقُ البيضُ أباً وَلَقَدْ كَانَ وَلَايُدْعَى لِأَبْ

"*Beyaz gümüşler onu kazandı baba olarak*
Oysa daha önce baba diye çağrılmıyordu."

c) واو الحال'in Hâl Cümlesinde Bulunmasının Câiz Olduğu Durumlar

a) واو الحال'in vacip ve memnu' olduğu durumların dışında واو الحال'in hâl cümlesinde bulunması câizdir.

Olumlu veya olumsuz isim cümlelerinde genellikle râbıt olarak واو الحال kullanılır.

---

[261] İbn Ya'îş, *Şerh*, II, 399
[262] el-Mâide 5/84
[263] en-Neml 27/20
[264] Tâhâ 20/77
[265] el-Cürcânî, *Dela'lul İ'câz*, s. 209 (el 'Ayni'den naklen)
[266] Bkz. Ba'lî, *el-Fâhir fi şerh-i cümeli'l-Abdi'l-Kahir*, I, s. 379 (*Dîvân-ı Miskîn ed-Dârimî*'den ve *Şerhu İbn Nâzım*'dan nakletmiş.)

أَلذين خَرَجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ وهم أُلوفٌ[267] "*Binlerce oldukları halde yurtlarından çıkanlar…*" فلا تَجْعَلُوا للهَ أندَادًا وأنتم تَعْلَمُونَ[268] "*…Artık bildiğiniz halde Allah'a ortak koşmayın.*" رجعتُ وَمَا فِي يَدِي شيئٌ "*Elimde bir şey olmadığı halde döndüm.*"

Böyle bir cümle sâhibu'l-hâl'e giden zamirle başlamamak şartıyla, bazen sadece zamirle de bağlanabilir.

وَقُلْنَا اهْبِطُوا بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ[269] "*Biz de 'birbirinizin düşmanı olarak inin' dedik.*" âyetinde بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ ifadesi hâl cümlesi olup içerisinde râbıt olarak sadece zamir kullanılmıştır. واللهُ يَحْكُمُ لَا مُعَقِّبَ لِحُكْمِهِ[270] "*Allah öyle hükmeder ki, O'nun hükmünü takip edip bozacak yoktur.*" âyetinde de aynı durum görülmektedir.

وَلَوْلَا جَنَانُ الليلِ مَا آبَ عَامِرٌ إلى جَعْفَرٍ سِرْبَالُهُ لَمْ يمزقِ[271]

"*Eğer gecenin karanlığı olmasaydı dönmezdi*
Âmir gömleği yırtılmamış bir halde Câfer'e."

Bu beyitte سربالُهُ لم يمزق ifadesi hâl cümlesi olup sadece zamir kullanılarak ana cümleyle bağ kurulmuştur.

ظَعَنَتْ أَمَامَةُ قَلْبُهَا بِكَ هَائِمُ فاعْصِ الَّذِي يُغريكَ بِالسُّلْوَانِ[272]

"*Ümâme kalbi sana tutkun olarak ayrılıp gitti*
Artık isyan et seni unutulmaya sevkedene."

Yine burada da قلبُها بك هائم ifadesi sadece zamir kullanılarak ana cümleye bağlanmış ve hâl cümlesi olmuştur.

---

[267] el-Bakara 2/243
[268] el-Bakara 2/22
[269] el-Bakara 2/36
[270] er-Ra'd 13/41
[271] el-Cürcânî, *Dela'lul İ'câz*, s. 204 (Şâiri Selâme b. Cendel'dir. Bir rivayette لم يمزق yerine لم يخرق gelmiştir.)
[272] İbn Mâlik, *Şerh-u 'umdeti'l-Hâfız*, I, 457

ثُمَّ رَاحُوا عَبَقُ الْمِسْكِ بِهِمْ يُلْحِفُونَ الأَرْضَ هُدَّابَ الأُزُرْ[273]

"*Sonra gittiler misk kokularıyla beraber*

Örtülerinin saçaklarını sererek yeryüzüne."

Bu beyitte ikinci bölüm tamamen hâl cümlesidir. Fiil ile başlayan bu cümle ana cümleye sadece zamir ile bağlanmıştır.

مَا بَالُ عَيْنِكَ دَمْعُهَا لَا يَرْقَأُ وَحَشَاكَ مِنْ خَفَقَانِهِ لَا يَهْدَأُ[274]

"*Gözüne ne oldu; gözyaşları dinmez halde?*

Sakinleşmeyen kalbin atışından uzaksın sen."

Bu beyitte geçen دمعُها لا يرقأ ifadesi hâl cümlesi olup واو الحال kullanılmaksızın gelmiştir.

Bu öğeyi ana cümleye bağlayan râbıt sadece ها zamiridir.

أَتَانِي المعلَّى عُذْرُهُ مُتَبين فَمَنْ يَعْزُهُ للبَغي فَهو ظَلُوم[275]

"*Mu'allâ mazereti ortada iken bana geldi*

Kim onu zulmü için yüceltirse o çok zalimdir."

Burada da aynı durum vakidir. دمعُها لا يرقأ ifadesi hâl cümlesidir ve sadece ها zamiri ile ana cümleye bağlanmıştır.

وَتَشْرِبُ أَسْآرِي القطا الكُدْرُ بَعْدَمَا سَرَتْ قَرَباً أَحْنَاؤها تَتَصَلْصَلُ[276]

"*Boz kaya kuşunun suyunun artıklarını içiyor*

Kanatları şıngırdayarak yürüdüğü gece boyunca."

Bu beyitte geçen أحناؤها تتصلصل ifadesinde de yukarıda bahsettiğimiz durumun aynısı görülmektedir.

جاء عليٌ وجهُهُ متهلهل "*Ali yüzünde bir gülümsemeyle geldi.*" كرَّ خالدٌ كأنه أسدٌ "*Hâlid bir aslan gibi geri döndü.*" Bunlar ve bunlara benzer daha birçok örnek bize

[273] Tarafe, *Dîvân*, 157
[274] İbn Mâlik, a.g.e., I, 457
[275] İbn Mâlik, a.g.e., I, 457
[276] İbn Mâlik, a.g.e., I, 455 (Şiir cahiliye şâirlerinden eş-Şenfere el-Ezrî'ye aittir.)

gösteriyor ki hâl cümlesinde واو الحال kullanılması câiz olduğu zaman, kelamın veciz olması için واو الحال'in terki daha çok tercih edilmektedir.

b) إلا bitişik isim cümlesine ayrıca واو الحال gelmesi de şart değildir, çünkü her iki şekilde de gelebilir.

وَمَا أَهْلَكْنَا مِنْ قَرْيَةٍ إِلاَّ وَلَهَا كِتَابٌ مَعْلُومٌ[277] "*Helak ettiğimiz hiçbir ülke yoktur ki hakkında bilinen bir yazgı olmasın.*"

وَمَا أَهْلَكْنَا مِنْ قَرْيَةٍ إِلاَّ لَهَا مُنْذِرُونَ[278] "*Bununla beraber biz hangi memleketi yok etmişsek onu mutlaka uyarıcı (peygamberler) olmuştur.*"

c) Olumlu fi'l-i mâzi ile başlayan hâl cümlesinde genellikle, واو الحال zamir ve قد üçü beraber râbıt olurlar. (إلا'dan sonra veya أو'den önce olmamak şartıyla.)

أَفَتَطْمَعُونَ أَنْ يُؤمنوا لَكُمْ وقد كَانَ فَرِيقٌ مِنْهُمْ يَسْمَعُونَ كلامَ اللهِ ثمَّ يُحَرِّفُونَهُ مِنْ بعدِ ما عَقَلُوهُ وهم يَعْلَمُونَ[279] "*Size inanacaklarını umuyor musunuz? Oysa onlardan bir bölümü, Allah'ın sözünü işitiyor, ona akıl erdirdikten sonar bile bile onu değiştiriyorlardı.*" وَمَا لَكُمْ ألاَّ تَأكُلُوا مما ذُكِرَ اسمُ اللهِ عَلَيْهِ وَقَدْ فَصَّلَ لَكُمْ مَا حَرَّمَ عَلَيْكُمْ[280] "*Allah haram kıldığı şeyleri açıkladığı halde, üzerine Allah'ın adı anılıp da kesilenlerden yememenize sebep ne?*"

واو الحال olmadan sadece zamir ve قد kullanıldığı da görülmüştür.

[277] el-Hicr 15/4
[278] Eş-Şuara 26/208
[279] el-Bakara 2/75
[280] el-En'am 6/119

وَقَفْتُ بِرَبْعِ الدَّارِ قَدْ غَيَّرَ البِلَى مَعَارِفَهَا وَالسَّارِيَاتُ الهواطلُ[281]

"Evin köşesinde durdum, evin çehresini değiştirmişti
Eskimişliği ve geceleri sağnak getiren bulutlar ."

Bundan daha az kullanılsa da واو الحال ve قد olmadan zamirin tek başına râbıt olduğu yer de vardır.

هذه بِضَاعَتُنَا رُدَّتْ إلينا[282] *"İşte sermayemiz de bize iade edildi."*

أوْ جَاءوكم حَصِرَتْ صُدُورُهم[283] *"…veya yürekleri sıkılarak size gelenler…"*

وَلا على الذين إذا ما أَتَوْكَ لِتَحْمِلَهُمْ قُلْتَ لا أَجِدُ ما أَحْمِلُكم عليه[284] *"Bir de senden binek hayvanı istemeye geldiklerinde 'sizi bindirecek binek hayvanı bulamıyorum' dediğin vakit…"*

Daha önce örnek olarak verdiğimiz şu beyitde de durum aynıdır:

و إني لتعروني لذكراك هزَّة كما انتفض العصفور بلَّله القطر[285]

Bazen de قد olmaksızın zamir ve واو الحال kullanılır.

قَالُوا وَأَقْبَلُوا عليهم مَاذَا تَفْقِدُونَ[286] *"Geri dönerek 'ne kaybettiniz?' dediler."*

قَالُوا أَنُؤْمِنُ لَكَ وَاتَّبَعَكَ الْأَرْذَلُونَ[287] *"Onlar, 'Arkana hep düşük kimseler takılmışken biz sana iman eder miyiz?' dediler."*

d) Eğer mazi cümlesi olumsuz ise zamir ve واو الحال beraber râbıt olur. Bazen zamir tek başına da gelebilir.

[281] en-Nâbiga, *Dîvân*, 115
[282] Yûsuf 12/65
[283] en-Nisa 4/90
[284] et-Tevbe 9/92
[285] el-Enbâri, *el-İnsâf*, I, 252 (Ebu Sahr el-Hüzeli'den naklen)
[286] Yûsuf 12/71
[287] eş-Şu'arâ 26/111

رجع خالد وما صنع شيئاً "*Hâlid bir şey yapmadan döndü.*" cümlesi رجع ما صنع شيئاً şeklinde de gelebilir.

e) Eğer hâl cümlesi لما ile olumsuz muzari fiil ise واو الحال ile bağlanması tercih edilir.

أمْ حَسِبْتُمْ أنْ تَدْخُلُوا الْجَنَّةَ ولماَّ يَعْلَم اللهُ الذين جَاهَدُوا منكم ويَعْلَمَ الصَّابِرِينَ[288] "*Yoksa siz, Allah sizden cihad edenleri ve sabredenleri (sınayıp) bilmeden, cennete gireceğinizi mi sandınız?*"

أمْ حَسِبْتُمْ أنْ تُتْرَكُوا ولماَّ يَعْلَمِ اللهُ[289] "*Yoksa Allah bilmeden bırakılacağınızı mı sandınız?*" âyetine dikkat çeken İbn Mâlik, لما'nın da kural olarak لم'e benzediğini, ancak واو ile gelmesi dışında bir şeklinin görülmediğini söyler. Aynı durum aşağıdaki beyitlerde de mevcuttur: [290]

أشَوْقا وَلما يَمْضِ لي غير لَيْلَةٍ ؟ فَكَيْفَ إذا خبَّ المطي بنا عشرا ؟

"*Daha bir gece bile geçmemişken şevk mi?*
Bizim binek böyle yavaş gittikçe nasıl on olur?"

إذا كنتُ مَأكولاً فَكُنْ خيرَ آكلٍ وَإلا فأدركني ولما أمزَّق

"*Ben yenilen biş şey olursam en iyi yiyici ol sen*
Ancak beni anla artık ben parçalara ayrılmadan."

f) Fi'l-i muzari bazen إنْ ile olumsuz yapılır. Böyle bir fiille başlayan hâl cümlesinde واو'ın hazfedilmesi câizdir. Aşağıdaki hadis de واو'sız gelmesine örnektir.

[288] Âl-i İmran 3/142
[289] et-Tevbe 9/16
[290] es-Suyûtî, *Hem'u'l-Hevâmî*, IV, 48; el-Galâyînî, *Câmi'u'd-durûsi'l-'arabiyye*, III, 103

فظَلَّ إنْ يَدْرِي كَمْ صَلَّى[291] *"(Şeytan vesvese verir de nihayet bu kimse) kaç rekât namaz kıldığını bilemez olur."* es-Suyûtî bu hadise kıyasla şu örneği de verir: جاء زيد إن يدرى كيف طريق *"Yolun nasıl olduğunu bilmediği halde Zeyd geldi."*[292]

g) ليس ile başlayan hâl cümlelerinde واو الحال gelmesi tercih edilir.

وَلَا تَيَمَّمُوا الخبِيثَ منه تُنْفِقُونَ وَلَسْتُمْ بِآخِذِيهِ[293] *"Size verilse sizin almayacağınız kötü malı hayır diye vermeye kalkmayın."*

أعَنْ سيّئٍ تنهى ولست بمنتهٍ وَتُوصِى بخيرٍ أنْتَ عَنْهُ بمَعْزِلِ[294]

"Hangi kötülüğü yasaklıyorsun kendine yasaklamadan,
Ve iyiliği salık veriyorsun sen iyiliğin çok uzağından?"

تَسَلَّتْ عَمَايَاتُ الرِّجَالِ عَنِ الصِّبَا وَلَيْسَ فُؤَادِي عَنْ هَوَاهَا بمُنسَلِ[295]

"Aşkın kör ettiği adamlar bile vazgeçti aşktan
Benim gönlüm kopamaz onun aşkından."

h) Eğer hâl cümlesi لم ile olumsuz fi'l-i muzari ise, واو الحال ve zamirin beraber gelerek râbıt olmaları veya sadece واو'ın gelmesi ya da sadece zamirin gelmesi câizdir.

أوْ قَالَ أوحِيَ إليَّ ولمْ يُوحَ إليه شَيْئٌ[296] *"…Veya kendisine bir şey vahyedilmediği halde 'bana vahyedildi' diyen…"* âyetinde iki râbıt birlikte gelmiştir. Şâir Nabiğa ez-Zübyâni'nin şu dizelerinde de bu böyledir:

---

[291] el-Buhâri, *Sahîh* (Bâbu's-Sehv VI. Hadis)
[292] es-Suyûtî, *a.g.e.*, IV. 48
[293] el-Bakara 2/267
[294] İbn Mâlik, *Şerh-u 'umdeti'l-Hâfız*, I, 459
[295] İmruu'l-Kays, *Dîvân*, s. 18
[296] el-En'am 6/93

سَقَطَ النصيفُ وَلَمْ تُرِدْ إسقاطَهُ فَتَنَاوَلَتْهُ وَاتقتنا باليدِ[297]

"Başörtüsü düştü kendisi istemeden
Aldı onu ve sakındı eliyle bizden."

فَانْقَلَبُوا بِنِعْمَةٍ مِن اللهِ وفضلٍ لمْ يَمْسَسْهُمْ سُوءٌ[298] *"Kendilerine hiçbir kötülük dokunmadan, Allah'ın lütuf ve nimetiyle geri döndüler.",* وَرَدَّ اللهُ الذين كَفَرُوا بِغَيْظِهِمْ لمْ يَنَالُوا خَيْرًا[299] *"Allah inkâr edenleri hiçbir fayda elde edemedikleri halde, öfkeleri ile geri çevirdi."* âyetlerinde لمْ يَمْسَسْهُمْ سُوءٌ ve لمْ يَنَالُوا خَيْرًا ifadeleri hâl cümleleridir. Buralarda zamir tek başına râbıt görevini üstlenmiştir. Aynı durum şâir Ebû Sülmâ'nın şu dizelerinde de vardır:

كأنّ فُتات العهن في كُلِّ منزلٍ نَزَلْنَ بِهِ حَبُّ الفنا لم يُحَدَّم[300]

"İndikleri her konakta kalan yün kırıntıları
Ezilmemiş tilki üzümünü andırırlar."

Eğer zamir yoksa واو الحال'in râbıt olması zorunludur. جئت ولم تطلع الشمس *"Güneş doğmamışken ben geldim."* örneğinde hâl cümlesini ana cümleye bağlayan zamir olmayınca واو الحال'in gelmesi zorunlu olmuştur.

وَالذين يَرْمُونَ أَزْوَاجَهُمْ وَلمْ يَكُنْ لهم شُهَدَاءُ إلاَّ أَنْفُسُهم[301] *"Eşlerine zina isnadında bulunup da kendilerinden başka şahitleri olmayanlara gelince…"* âyetinde ve Antere'nin aşağıdaki şiirinde واو tek başına râbıt olmuştur:

وَلَقَدْ خَشِيتُ بأن أمُوتَ وَلم تدُرْ للحَرْبِ دائرة على ابنيْ ضمضم[302]

"Hep endişe etmişimdir ölmüş olmaktan
Damdam'ın çocuklarıyla bir savaşamadan."

---

[297] Nâbiga, *Dîvân*, s. 93
[298] Âl-i İmran 3/174
[299] el-Ahzab 33/25
[300] Züheyr b. Ebî Sülmâ, *Dîvân*, s. 39
[301] en-Nûr 24/6
[302] Antere, *Dîvân*, 30

2) HÂL CÜMLELERİNDE RÂBIT ZAMİRİNİN DURUMLARI

Hâl cümlesini, sahibu'l hâl'e bağlayan râbıtlardan biri zamirdir. Bu zamir müzekkerlik ve müenneslikte; müfred, müsennâ ve cemîlikte; gâib, muhatab ve mütekellimlikte sâhibu'l-hâl'e uyumlu olmalıdır.

Râbıt zamiri hâl cümlelerinde değişik şekillerde gelir. Fiillerde gizli olarak gelebileceği gibi, isim cümlelerinde zâhir olarak da gelebilir. Sâhibu'l-hâl'i te'kid etmek için getirilen hâllerde zamir açık olması gerekir.

ذلك الكتابُ لا رَيْبَ فِيهِ[303] "*O kitap; onda asla şüphe yoktur.*"

خَالِي ابنُ كبْشة قَدْ علمتَ مَكَانَهُ وَأبُو يزيدَ ورَهْطُهُ أعْمَامِي[304]

"*Dayım İbn-i Kebşe'dir, sen onun yerini bildin*
Kavmi amcalarım iken sen Ebû Yezîd'i de bildin."

هو زيدٌ لَا شَكَّ فِيهِ "*Şüphe yok ki o Zeyd'dir.*"

Fi'l-i muzâri ile başlayan hâl cümlelerinde zamir gizli olabilir. Zamir gizli olduğu için de واو kullanılarak bağlantı sağlanmış olur.

فاسْتَقِيمَا وَلا تتَّبِعان[305] "*Doğruluğa devam edin ve (o bilmezlerin yoluna) gitmeyin.*"

قمتُ وأصكّ عينه "*Gözüne çarparak kalktım.*"

el-Ferrâ ve ez-Zemahşerî, isim cümlesi şeklinde gelen hâl'de zamirin tek başına râbıt olamayacağını, ancak واو ile birlikte gelebileceğini söyler. el-Ahfeş ise isim cümlesi şeklindeki hâl'de mübtedâ'nın haberi müştâk ve mukaddem ise واو'ın gelmesini câiz görmemiştir. Bu yüzden ona göre جاء زيد وحسن وجهه şeklinde bir kullanım yanlıştır.

[303] el-Bakara 2/2
[304] İmruu'l Kays, *Dîvân*, 118
[305] Yûnus 10/89

İbn-i Cinnî ise bu gibi yerlerde mutlaka bir zamirin takdir edilmesi gerektiğini söyler. Ona göre جاء زيد والشمس طالعة "*Zeyd güneş doğmuşken geldi.*" dediğimizde, bunu takdiri جاء زيد والشمس طالعة وقت مجيئه şeklindedir. Buradaki zamir ve zamiri içeren kelimeler mahzûf olup واو buna delâlet etmektedir.[306]

D) HÂL CÜMLELERİNDE SÂHİBU'L-HÂL

Sâhibu'l-hâl'de asıl olan marife olmaktır. Hâl, cümle veya şibih cümle olarak geldiği zaman, sâhibu'l-hâl'in *marife-i mahza*, yani lâfzen ve ma'nen marife olması gerekir.

وَقَفَ جَارِي يُكَلِّمُنِي "*Komşum benimle konuşur halde ayakta durdu.*" örneğinde جَارِي kelimesi sâhibü'l-hâl olup hem lafzen hem de mânen marifedir. Bu yüzden de يُكَلِّمُنِي cümlesinin hâl olduğu kesinlik kazanmıştır.

Sâhibü'l-hâl eğer *marife-i mahza* değilse, yani sadece lâfzen marife olup manen marife değilse, o zaman hâlin sıfat olması muhtemel hale gelir. Bu yüzden böyle kelimelerin hâl veya sıfat olması caiz görülmüştür. Bu tür marifeye cins için olan lâm-ı ta'rif almış isim veya bir sıfat sebebiyle hususlaşmış nekre örnek verilebilir. el-Buhturî'nin aşağıdaki beyti ve diğer örneklerde olduğu gibi: [307]

لَنا فِي الدَّهْرِ آمَالٌ طوالٌ نرجيها ، وأعمارٌ قصارٌ

"*Bizim uzun emellerimiz var umduğumuz*
Ve kısacık ömürlerimiz zaman içinde…"

Bu beyitte geçen آمال kelimesi sâhibü'l-hâl olup طوال kelimesiyle hususlaşmış ve böylece mârife-i mahzâ olamamıştır. Dolayısıyla نرجيها cümlesinin hâl veya sıfat olması caizdir.

[306] es-Suyûtî, *Hem'u'l-hevâmi*, IV, 48
[307] 'Abbas Hasan, *en-Nahvu'l-vâfi*, II, 394 (el-Buhturî'den naklen)

أعرف الطائراتِ تفوق غيرها فى السرعةِ cümlesini "*Diğer araçlara hız bakımından fark atan uçakları biliyorum.*" diye çevirebileceğimiz gibi "*Diğer araçlara hız bakımından fark atmakta olan uçakları biliyorum.*" diye de çevirebiliriz. Çünkü الطائرات "*uçaklar*" kelimesindeki lâm, cins içindir ve تفوق cümlesi ondan hâl de sıfat da olabilir. Aynı şekilde و هذه طائرة كبيرة تهدِر كالرعد "*Bu, gök gürültüsü gibi homurdamakta olan büyük bir uçaktır.*" cümlesi de "*Bu, gök gürültüsü gibi homurdayan büyük bir uçaktır.*" şeklinde çevrilebilir. Çünkü sâhibu'l-hâl olan طائرة "*bir uçak*" kelimesi كبيرة sıfatını alarak hususlaşmıştır.

Ancak hâl, واو'lı cümle halinde gelmişse bu durumda sâhibu'l-hâl nekre olabilir. [308] أوْ كالذي مَرَّ على قَرْيَةٍ وهي خَاوِيَةٌ على عُرُوشِها "*Veya duvarları çatıları üzerine yıkılmış bir kasabaya uğrayan gibisini (görmedin mi?)*" örneğinde görüldüğü gibi hâl cümlesi واو'lı geldiği için sâhibu'l-hâl (قرية) nekre durumundadır. Aşağıdaki beyitte ve örnek cümlede de aynı durum söz konusudur: [309]

وَلاَ خَيْرَ فِي عِيشِ امْرِئٍ وهو خاملٌ وَذِكْرُ الفتى بالخيرِ عمرٌ مجددٌ

"*Adı sanı unutulmuş bir kişinin yaşamında hayır yok*
Oysa gençliğin hayırla anılması yenilenmiş bir ömürdür."

استقبلتُ صديقاً وهو راجعٌ من السفرِ "*Kendisi yolculuktan dönerken bir arkadaşla karşılaştım.*"

Hâl cümlesinin sâhibu'l-hâl'i nefiy edatından sonra gelmişse bu durumda da nekre olabilir.[310]

وَمَا أَهْلَكْنَا مِنْ قَرْيَةٍ إِلاَّ ولها كِتَابٌ مَعْلُومٌ[311] "*Biz hiç bir memleketi öğüt vermek üzere (gönderdiğimiz) uyarıcıları olmadan yok etmemişizdir.*" Bu örnekte و لها كتاب معلوم

[308] el-Bakara 2/259
[309] Abbas Hasan, *a.g.e.*, II, 403
[310] el-Ezheri, *Şerhu't-Tasrih*, I, 377

cümlesi hâl cümlesidir. Sâhibu'l-hâl'i (قرية) nefiy harfinden sonra geldiği için nekre olmuştur. ez-Zemahşerî buradaki cümlenin sıfat olduğunu iddia etmiş, İbn 'Akîl ve el-Ahfeş ise واو'ın ve إلا'nın sıfatla mevsuf arasına giremeyeceğini beyan ederek bu cümlenin sıfat olamayacağını söylemişlerdir.[312]

Bazen karîne bulunduğu zaman sâhibu'l-hâl hazfedilebilir. [313] أهذا الذي بَعَثَ اللهُ رَسُولا "*Bu mu Allah'ın peygamber diye gönderdiği?*" âyetinde sâhibu'l-hâl بعثه ifadesinden hazfedilmiştir. Aynı durum Tarafe'nin şu beytinde de bulunmaktadır:[314]

يَقُولُ وَقَدْ تَرَّ الوظيفُ وَساقُها أَلَسْتَ تَرَى أنْ قَدْ أتَيتَ بمؤيد[315]

"*Devenin incik ve diz kemikleri koparken babam*
Ne kötü bir iş yaptığını görmüyor musun, diyordu."

Bu şiirdeki وقد تَرَّ ifadesi bir hâl cümlesi olarak gelmiş olup, sâhibu'l-hâl'i hazfedilmiştir. يقول fiilindeki gizli zamir, onun sâhibu'l-hâl'i olmaya uygun değildir. Çünkü hâl, sâhibinin durumunu belirtir.

E) HÂL CÜMLESİNİN TE'HİR VE TAKDÎMİ

Hâlde asıl olan âmilden ve sâhibu'l-hâl'den sonra gelmektir. Ancak bazı istisnalar hariç hâlin, sâhibu'l-hâlden veya âmilinden önce gelmesi câiz görülmüştür.[316] Bu konuda Kûfe dil ekolü cevâz vermekten genellikle kaçınmış, Basra dil ekolü ise daha esnek davranmıştır.

Hâl, istifham edatları gibi, cümle başında bulunması gereken bir kelime ise, takaddümü vâcip olur. كيف أنقذت الغريق "*Boğulanı nasıl kurtardın?*" cümlesindeki كيف

[311] eş-Şu'ara 26/208
[312] İbn 'Akîl, *Şerh*, I, 638
[313] el-Furkan 25/41
[314] el-Bağdâdî, *Hizânetu'l-edeb*, III, 151
[315] Tarafe, *Dîvân*, s. 116
[316] Kaçar, Halil İbrahim, *Arap Dilinde Devrik Cümlelerin Gramer ve Semantik Boyutu*, s. 93

cümle başında bulunması zorunlu olan bir edattır ve mahallen mansûb olarak hâldir. Çünkü bu harf/edat, durumun tayin edilmesini talep ediyor.

Kûfe dil ekolüne göre hâlin fâile veya mef'ûle takaddüm etmesi câiz değildir. el-Ferrâ'ya göre hâl'in âmilinin fiil veya mânâ-i fi'l olması bu durumu değiştirmez.[317]

Basralılara göre ise genel olarak hâl'in veya hâl cümlesinin âmili sahih ve mutasarrıf bir fiil veya mutasarrıf bir fiile benzeyen sıfat ise[318] hâl, sâhibu'l-hâl'e veya âmiline takaddüm edebilir. [319]خُشَّعًا أَبْصَارُهم يَخْرُجُونَ مِنْ الأَجْدَاثِ "*Bakışları perişan bir halde kabirlerinden çıkarlar.*" Eğer hâl'in âmili fiil değil de fiil manası taşıyan başka bir kelime ise takdîm câiz olmaz. Bu durumda جاء راكبا زيد "*Binekli olarak geldi Zeyd.*" demek câiz olurken, هذا راكبا زيد demek câiz değildir. Çünkü buradaki ism-i işâret fiil mânası taşısa da fiil değildir. Aynı şekilde قائما في الدار زيد cümlesi de doğru değildir. Burada da hâl'in âmili fiil manasındadır.[320]

Ayrıca müfred veya cümle durumundaki hâl'in, sahibu'l-hâl'i harf-i cer'le mecrur bir isim ise, hâl sahibu'l-hâl'e takaddüm edemez. مررت راكبا بزيد veya مررت يركب بزيد "*O binekli iken Zeyd'e uğradım.*" cümlelerinde *binekli olma* hâli *Zeyd*'e aitse bu kullanım şekli câiz değildir. Çünkü bu durumda mef'ûlünü ancak harf-i cerle alabilen bir fiil, harf-i cer gelmeden önce amel etmeye zorlanmış oluyor. Oysa zâid bir harf-i cer olsaydı kullanım caiz olacaktı. Örneğin ما جاء راكبا من احد "Hiç kimse binerek gelmedi" cümlesindeki kullanımın câiz olduğunda ittifak vardır.[321]

Hâl, واو'lı hâl cümlesi şeklinde ise hâlin sahibu'l-hâl'den sonra gelmesi vaciptir.[322] جاء عليٌّ والشمس طالعة "*Ali güneş doğarken geldi.*" Bu örnekte de görüldüğü

[317] el-Enbâri, *Esrâru'l-arabiyye*, s. 177
[318] İbn Mâlik, *Şerhu Kâfiyeti'ş-şâfiyye*, II, 752
[319] el-Kamer 54/7
[320] el-Cürcânî, *el-Muktesid*, I, 672
[321] Kaçar, Halil İbrahim, *a.g.e.*, s. 94
[322] 'Abbas Hasan, a.g.e., II, 383

gibi واو الحال edatı, hâl cümlesini ana cümleye bağlayan bir râbıt olduğu için, hâl cümlesi bu durumda bir bütün olarak sâhibu'l-hâl'den sonra gelmek zorundadır.

Eğer hâl cümlesi واو'lı değilse hâlin sahibu'l-hâl'den sonra veya önce gelmesi câizdir. جاء خليلٌ يحمل كتابَه "*Halil kitabını taşıyarak geldi.*" şeklinde gelebileceği gibi جاء يحمل كتابه خليل şeklinde de gelebilir.

Bu durumdaki hâl cümlesinin âmilinden önce gelmesi de câiz görülmüştür.[323] جاء خالدٌ يركب فرسه "*Atına binerek Hâlit geldi.*" örneğinde hâl cümlesi âmilinden önce gelerek en başa geçebilmiştir.

[323] el-Müberred, *el-Muktadab*, IV, 168-171-300, İbn Cinnî, *Kitâbu'l-lem' fi'l-'arabiyye*, s. 62-33, İbnü's-Serrâc, *el- Usûl fi'n-nahv*, II, 215

II. BÖLÜM: ME‘ÂNÎ AÇISINDAN HÂL CÜMLELERİ

1) MÜSNED, MÜSNEDÜN İLEYH VE CÜMLEDEKİ YAN UNSURLAR

Arap dilinde cümle mutlaka müsned ve müsnedün ileyh'ten oluşur. *Muhbarun bih, muhkemun bih* ya da *mütehaddesun bih* diye de adlandırılan müsned, kısaca isnâd edilen, haber olarak getirilen unsur demektir. Cümle içinde olumlu veya olumsuz, doğru veya yanlış bir hüküm taşıyan kelime veya kelime grubudur. Müsned, fiil veya fiil manasında masdar, ism-i fâil, ism-i mef‘ûl, sıfat-ı müşebbehe, ism-i tafdil ve zarf olabilir. *Muhbarun ‘anh*, *muhkemun ‘aleyh* veya *mütehaddesun ‘anh* diye de adlandırılan müsnedün ileyh ise, hakkında hüküm verilen, hakkında haber verilen demektir. [324] Cümlenin öğelerinden fâil, nâib-i fâil, mübtedâ, nâkıs fiilin ismi, leyse gibi amel eden harflerin ismi, inne ve benzerlerinin ismi ve cinsini nefyeden lâ'nın ismi olarak gelebilir. Müsned ve müsnedün ileyh cümlenin temel öğeleri olup, mef‘ûl çeşitleri, hâl, temyiz gibi öğeler bunların dışında kalan yan öğelerdir.

Müsnedin ve müsnedün ileyhin zikredilmesi esas olandır. Ayrıca karineye fazlaca güvenilmemesi nedeniyle anlam karmaşasına karşı önlem almak için, dinleyiciye kinayeli bir eleştiri yapmak için, daha fazla açıklama gereğinden dolayı, saygı, hakaret, konuşma zevki gibi sebeplerle de müsned ve müsnedün ileyh zikredilir. Faydasız sözden kaçınmak, bilinen bir şeyi zikretmemek, gerektiğinde inkâr edebilmek, karine bulunduğunda dinleyicinin dikkatinin derecesini yoklamak, dilini söylenmesi muhtemel bir şeyden korumak ve benzeri sebeplerle de müsned ve müsnedün ileyh hazfedilebilir.[325]

Meânî ilmi müsned ve müsnedün ileyhin marife ve nekre olmasını, müfred ve cümle olmasını, sıfatlanmasını, takdir ve tehir edilmesini ve buna benzer yönlerini de ayrıca ele alıp incelemiştir.

Müsned ve müsnedün ileyh'in dışında kalan yan unsurlar ise zikredilmesi çeşitli faydalara dayanan, anlatımı daha dolaylı veya daha niteleyici kılan öğelerdir.

---

[324] ed-Desûkî, *Hâşiyetü'd-Desûkî ‘alâ muhtasari's-Sa‘d*, I, 19, 66;
[325] ed-Desûkî, a.g.e., II, 37, 141

2) BİR HABERÎ CÜMLE OLARAK HÂL CÜMLESİ

A) Haberin Anlamı ve Türleri

Haber, cümlenin anlamının tamamlanması için kendisine ihtiyaç duyulan haber ve cümleden bir parça olmayıp cümleye ilave unsur olarak gelen haber olmak üzere ikiye ayrılır. Birincisine isim cümlelerinde mübtedânın haberini fiil cümlelerinde ise fâili örnek verebiliriz. زيد منطلق "*Zeyd ayrılmıştır.*" ve خرج زيد "*Zeyd çıktı.*" cümlelerindeki منطلق ve زيد kelimeleri gibi. Oysa جاءنى زيد يركب "*Zeyd binekli olarak bana geldi.*" denildiğinde bir yan cümle olarak يركب fiili veya onun yerine geçebilecek راكبا kelimesi asıl cümlenin anlamını tamamlaması için ihtiyaç duyduğu aslî bir unsur değildir. Ancak aslında bir haberden ibaret olan hâl de, ana habere ilave bir bilgi daha getirmektedir.

B) Meâni Açısından Haberî Cümleler:

Meani açısından cümleler haberî ve inşâî olmak üzere iki kısımda incelenmiştir. Haberi cümleler bir yargıyı, bir gerçeği bildirme amacına yönelik iken, inşâî cümleler bir yargıyı bildirmekten ziyade bir dileği, bir duyguyu veya bir tasarıyı bildirirler.

Nahiv âlimlerinin büyük çoğunluğu hâl cümlelerinin sadece haberî olabileceğini savunur. Şimdi hâl cümlelerinin de dâhil olduğu bu cümle grubunun meâni açısından ne ifade ettiğine bakalım.

Haberî cümleler iki maksatla söylenir:

- *Fâide-i haber*: Haberî cümle, herhangi bir cümlede bulunan hükmü dinleyiciye bildirmek için söylenir. جاء زيد "*Zeyd geldi*" cümlesinde olduğu gibi.
- *Lâzım-ı fâide-i haber*: Konuşan kimsenin, dinleyici tarafından bilinen bir hususu, kendisinin de bildiğini ifade etmesi için söylenir. جئتَ أمس "*Sen dün geldin*" cümlesinde olduğu gibi.

Haberî cümlelerin çeşitleri şunlardır:

- *İbtidâi Haber*: Muhatabın sözün doğruluğu veya yanlışlığı hakkında bir bilgisi yoksa haber pekiştirilmeden ona bildirilir. جاء أخوك "*Kardeşin geldi*" cümlesinde olduğu gibi.
- *Talebî Haber*: Muhatap sözün doğruluğu hakkında tereddüt ediyorsa söz ona pekiştirilerek söylenir. إنَّ أخاك جاء "*Gerçekten kardeşin geldi*" örneğindeki gibi.
- *İnkâri Haber*: Eğer muhatap haberi asla kabul etmiyorsa, bu durumda tepki derecesine göre iki veya daha fazla te'kid edatıyla pekiştirilir. Haberî cümleleri pekiştirmek için إنَّ ، أنَّ ، واو القسم ، تاء القسم ، باء القسم ، لام الابتداء ve benzeri edatlar kullanılır.

C) Hâl Cümlelerinin Anlam Boyutu:

İsim cümlesi ve fiil cümlesi olmaları açısından ikiye ayırabileceğimiz hâl cümleleri, sâhibu'l-hâlin içinde bulunduğu durumu ve zamanı belirtmesi açısından önemlidir. Hâl cümlesinin de dâhil olduğu haberî cümleler grubunda, bir cümlenin isimle başlatılıp fiilin ona dayandırılması daha beliğ kabul edilmiştir. Özellikle hâl cümlelerinde bir واو ve arkasından bir isim gelerek cümleye başlanılması anlam karışıklığını ve şüpheyi ortadan kaldıracağı için daha uygun görülmüştür. Bir adamın kesin olarak çıkmış olduğunu belirtmek için kurulan bir cümleyi قد خرج "*Çıkmıştır.*" şeklinde tamamlamak yeterlidir. هو قد خرج "*O çıkmıştır.*" demeye gerek yoktur. Çünkü burada şüpheye götüren bir sebep bulunmamaktadır. Ancak bu cümleyi bir واو الحالية'den sonra getirecek olursak, o zaman isimle başlanması, anlam karışıklığını ve şüpheyi gidermesi açısından daha uygun görülmüştür. Öyleyse tam olarak "*O binekli bir halde iken ben ona geldim.*" anlamını vermek istiyorsak جئته وهو قد ركب demememiz daha doğrudur. el-Cürcani'ye göre bu cümleye هو zamirini koymadığımız zaman, binekli olan kişinin ben ona varmadan önce binme eylemini gerçekleştirmiş olduğu anlaşılabilir. Aynı şekilde, beklediğiniz birinin beklenenden daha erken sizin yanınıza ulaştığını vurgulamak için قد أتانا والشمس

أتانا وقد طلعت الشمس طلعت "*Tam güneş doğmuşken geldi.*" şeklinde kurulmuş bir cümle şeklindeki bir cümleden daha beliğ kabul edilmiştir. Beklediğiniz kişi daha da erken gelmişse yine aynı şekilde ismi öne geçirerek vurgulamamız ve şöyle dememiz gerekir: أتانا والشمس لم تطلع "*Daha güneş doğmamışken o bize geldi.*"[326]

Hâl cümlesini getirmemizden maksat, onun âmilindeki anlamı bir şekilde özelleştirmektir. Bunun için de âmildeki anlam meydana gelmiş olması gerekiyor. Bu yüzden hâl cümlesinin inşâî olmayacağı sonucuna varılmıştır. جاء زيد هل ترى فارسا يشبهه "*Gördün mü onun gibi bir binici? (İşte o) Zeyd geldi.*" şeklindeki bir cümlede هل ترى فارسا يشبهه bölümünü hâl kabul edelim. Böyle bir cümle sahih kabul edilmemiştir. Ancak burada bir مقولا فيه takdir edilerek جاء زيدٌ مقولاً فيه هل ترى فارسا يشبه "*Böyle binici gördün mü denilecek bir şekilde Zeyd geldi.*" diyebiliriz.[327] Aynı şekilde اكرم عالم وإن أساء "*Âlim kötü de olsa ikram etti.*" cümlesindeki إن أساء bölümünün hâl olup olmayacağı tartışılmıştır. Bu cümlenin hâl cümlesi olmasına itiraz edenler, isti'nâfî bir cümledir demişlerse de, اِضرب زيداً إن ذهب وإن أتى "*Zeyd gitse de gelse de onu döv!*" cümlesindeki şart gibi genel bir hüküm ifade etmeyip أكرم عالم فى حال إسائته "*Âlim, kötü bir durumda iken ikramda bulundu.*" anlamında söylendiği için hâl olması mantıklı görülmüştür.[328]

3) HAL CÜMLELERİNİN MANALARI

A) Durumu Beyan:

Hâl cümlesinin birçok yerdeki maksadı fâilin veya mef'ûl-u bih'in durumunu beyan etmektir. Bu beyan şekil yönünden, sayı yönünden veya zaman bakımından olabilir.

[326] el-Cürcâni, Abdulkahir, *Delâilü'l i'câz*, s. 104-105
[327] ed-Desûkî, *Hâşiye 'ale şerhi's-Sa'd*, II. 91
[328] ed-Desûkî, *a.g.e.*, II. 92

Yukarıda geçen örneklerin birçoğunda bu açıkça görülmektedir. [329] وَقُلْنَا اهْبِطُوا بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ "*Birbirinize düşman olarak ininiz.*" âyetinde görüldüğü gibi hâl cümlesi fâilin düşman olma biçimini beyan ediyor. Yûsuf kıssasında [330] قالوا لَئِنْ أَكَلَهُ الذِّئبُ وَنَحْنُ عُصْبَةٌ انَّا إذاً لخاسِرون "*Dediler ki: biz kuvvetli bir topluluk olduğumuz halde eğer onu kurt yerse, o zaman biz gerçekten âciz kimseler sayılırız.*" ve Bakara sûresinde أَلَمْ تَرَ إِلَى الذين خَرَجُوا مِن دِيَارِهِم وَهُمْ أُلُوفٌ حَذَرَ الْمَوْتِ[331] "*Şu binlerce iken, ölüm korkusuyla yurtlarından çıkarılanları görmedin mi?*" (وَنَحْنُ عُصْبَةٌ – وهم أُلُوفٌ) şeklinde gelen hâl cümleleri sayı yönünden durumu beyan etmiştir. [332] وَلَا تُبَاشِرُوهُنَّ وأنتم عَاكِفُونَ فى الْمَسَاجِدِ "*Mescitlerde i'tikâfa çekildiğiniz zamanlarda kadınlarla birleşmeyin.*" âyetinde hâl cümlesi (وأنتم عَاكِفُونَ فى الْمَسَاجِدِ, fâilin kaçınacağı fiilin hangi zamanlarda böyle olması gerektiğini beyan ediyor. Aynı durum [333] يا أيها الذين آمَنُوا لَاتَقْرَبُوا الصَّلاةَ وَأنتم سُكَارَى "*Ey iman edenler! Sarhoş iken namaza yaklaşmayın.*" âyetinde de vardır.

B) Mukârene (Zamansal Yakınlık):

واو الحال'in bazı tariflerinde, bu edatın, cümlenin ait olduğu zamanı diğer cümlenin zamanına yaklaştırdığı ifade ediliyor. Bu yönüyle واو الحال diğer واو edatlarından ayrılır. Atıf için olan واو ile de iki cümle birbirine bağlanır, ancak bu durumda iki hükmü birleştirmiş oluruz. Örneğin iki zaman mefhumunu yaklaştırmış değil tamamen aynılaştırmış oluruz. [334]

[329] el-Bakara 2/36
[330] Yûsuf 12/14
[331] el-Bakara, 2/243
[332] el-Bakara 2/187
[333] en-Nisa 4/43
[334] el-Esterebâdî, *el-İşârât ve't-tenbîhât*, s. 132

Bu konuda bazı belagat âlimleri bazı nahivcileri eleştirmiştir. Çünkü واو الحال'in tek gayesi râbıt olsaydı, bu ihtiyaç zaten zamir yoluyla karşılanıyordu.

Mesela isim cümleleri sübût bildirir. [335] فَلَا تَجْعَلُوا لِلَّهِ أَنْدَادًا وَأَنتم تَعْلَمُونَ "*Öyleyse siz bile bile Allah'a ortaklar koşmayın.*" âyetindeki hâl cümlesi bir isim cümlesi olup, buradaki sübût anlamını, mukârene ve husûl bildiren bir anlama taşımak için واو'ın kullanımı gerekmiştir. Çünkü bu edat olmadığı zaman geriye sadece sübût kalmaktadır.

Fi'l-i mâzi ise geçmiş zamana delâlet eder. Hâl cümlesi fi'l-i mâzi ile başlıyorsa bu geçmişte olup bitmiş bir durumdan ziyade geçmişte başlamış ama etkisi şimdi de devam etmekte olan bir durumu belirtir. جاءنى زيدٌ وقد ركبَ "*Zeyd binmiş olarak bana geldi.*" cümlesindeki binmiş olma hâli, geçmiş zamanda meydana gelmiş bir olayı bildirmektedir. Ancak etkisi hâlen devam ettiği için cümlede hâl görevinde kullanılmıştır. Yine burada da olayın şimdiki zamana yaklaştırılması için aynı edatın kullanımı gerekmiştir.[336]

C) İstimrâr (Devamlılık):

Hâl cümlelerinde bazen fiil-i muzârinin cümleye kattığı anlam ile, bir durumun öteden beri devam etmekte olduğu vurgulanır. [337] قَالُوا أَتَجْعَلُ فِيهَا مَنْ يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَاءَ وَنَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ وَنُقَدِّسُ لَكَ "*Bizler hamdinle seni tesbih ve takdis edip dururken orada kan döküp fesat çıkaracak birilerini mi yaratacaksın, dediler.*" âyetinde bu anlam ağırlık kazanmıştır. Buradaki asıl maksat, meleklerin övünmesi değil, durumlarını izah ederek bir açıklama yapmaları ve yaratmanın hikmetini öğrenmek istemeleridir.[338]

[335] el-Bakara 2/22
[336] Ahmed Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâga*, 168
[337] el-Bakara 2/30
[338] el-Alûsî, *Rûhu'l-me'ânî fî tefsîri'l-Kur'ani'l-'azîm*, I, 222; ez-Zeccâc, *Me'ani'l-Kur'an ve i'râbuhu*, I, 108

D) Te'kîd (Anlatımı güçlendirme):

Bu anlamı taşıyan hâl cümlelerini iki şekilde ele almamız mümkündür. Birincisi kendinden önce gelen cümleyi pekiştiren hâl cümleleri, ikincisi anlatımı daha güçlü kılmak için getirilen ve kendinden önce gelen cümleyi değil de, genel olarak anlatılmak istenen ifadeyi pekiştiren hâl cümleleridir.

ذلك الكتابُ لا رَيْبَ فِيهِ[339] "*O kitap; onda asla şüphe yoktur.*" âyetinde hâl cümlesi olan لا ريب فيه kendinden önce gelen ذلك الكتاب ifadesini pekiştirmiştir. ثم تَوَلَّيْتُمْ إلاَّ قَلِيلاً منكم وأنتم مُعْرِضُونَ[340] "*Sonunda azınız müstesna, yüz çevirerek dönüp gittiniz.*" âyetinde de hâl cümlesi âmili olan fiilin anlamını pekiştirmiştir.

Anlatımı güçlendirmek için ardı ardına getirilen hâl cümlelerine ise Yûsuf sûresinde rastlıyoruz: قَالُوا يا أبانا ما لَكَ لا تَأمَنَّا على يُوسُفَ وَإنا له لَنَاصِحُونَ[341] "*Dediler ki: Ey babamız! Sana ne oluyor da Yusuf hakkında bize güvenmiyorsunuz! Oysaki biz onun iyiliğini istemekteyiz.*" Burada babalarından izin almak isteyen Yûsuf'un kardeşlerinin kendilerini haklı çıkarmak için "*Oysaki biz onun iyiliğini istemekteyiz.*" şeklindeki cümleyi getirdiklerini görüyoruz. Hemen ardından gelen âyete bakalım: أرْسِلْهُ مَعَنَا غَداً يَرْتَعْ وَيَلْعَبْ وَإنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ[342] "*Yarın onu bizimle beraber gönder de bol bol yesin içsin ve oynasın. Biz onu mutlaka koruyor olacağız.*" Burada da muhatabı etkilemek için yine pekiştirici bir yan cümle olarak hâl cümlesinin kullanıldığını görüyoruz. Ayrıca bu hâl cümlesinin içinde de إنَّ ve لَ edatları kullanılarak kelam iyice sağlamlaştırılmıştır. Bu konuşmanın muhatabı olan Hz. Yakub da peşinden gelen âyette, aynı üslupla karşısındakilere cevap vermektedir: قال إنِّي لَيَحْزُنُنِي أنْ تَذْهَبُوا به وأخَافُ أنْ يَأكُلَهُ الذِّئْبُ وأنتم عنه غَافِلُونَ[343] "*(Babaları) dedi ki: Onu götürmeniz beni gerçekten üzer. Siz ondan*

[339] el-Bakara 2/2
[340] el-Bakara 2/83
[341] Yûsuf 12/11
[342] Yûsuf 12/12
[343] Yûsuf 12/13

habersizken onu bir kurdun yemesinden korkarım." Burada hâl olan وأنتم عنه غافلون "*siz ondan habersizken*" cümlesi, bir yandan Hz. Yakub'un korkusunun sebebini beyan ederken bir yandan da onun muhatapları ile aynı üslubu kullanmış olduğunu gösteriyor. Babalarını ikna etmek için konuşan Yûsuf'un kardeşleri bunun üzerine yine kendilerini savunur ve şöyle derler: قَالوا لَئِنْ أَكَلَهُ الذِّئْبُ ونحن عُصْبَةٌ إناَّ إذاً لَخَاسِرُونَ[344] "*Dediler ki: Hakikaten biz güçlü bir topluluk olduğumuz halde onu kurt yerse, o zaman biz gerçekten âciz kimseler sayılırız.*" Burada da hâl unsuru olan ونحن عصبة "*biz güçlü bir topluluk iken*" ifadesi, muhatabı ikna edici bir yan cümle olarak getirilmiştir. Bir sonraki âyette Allah-ü Teâlâ'nın o kardeşlerden bahsederken kelamın sonuna aynı şekilde bir hâl cümlesi getirdiğini görüyoruz: فَلَمَّا ذَهَبُوا بِهِ وَأَجْمَعُوا أَنْ يَجْعَلُوهُ فِي غَيَابَتِ الجُبِّ وَأَوْحَيْنَا إليه لِتُنَبِّئَنَّهُمْ بِأَمْرِهِمْ هذا وَهم لاَ يَشْعُرُونَ[345] "*Onu götürüp de kuyunun dibine atmaya ittifakla karar verdikleri zaman, biz ona 'andolsun ki sen onların bu işlerini onlar işin farkına varmadan kendilerine haber vereceksin' diye vahyettik.*" Burada da aynı üslubun, hâl cümlesi olan وهم لا يشعرون "*onlar farkına varmadan*" ile devam ettirildiğini görüyoruz. Bir sonraki âyette de وَجَاءو أَبَاهُمْ عِشَاءً يَبْكُونَ[346] "*Akşamleyin ağlayarak babalarına geldiler.*" denilerek hikâyenin belli bir bölümü aktarılmış oluyor. Sonuçta peş peşe gelen bu âyetlerde görüldüğü üzere hâl cümleleri sık kullanılarak, hem hikâyede geçen kişilerin o anki durumları tasvir edilmiş oluyor, hem konuşan kişiler muhataplarını ikna etmede bu cümleleri kullanıyorlar, hem de bir bütün olarak anlatım kuvvetlenmiş oluyor.

E) Zıtlık:

Hâl cümlesi ana cümlede bahsedilen konuya zıt bir durum ihtiva etmektedir. Bu tür hal cümleleri sayesinde anlatımdaki ters ilişkiden faydalanılıp, ya muhatabın içinde bulunduğu çelişkili durum sorgulanmakta, ya da hayret ifade edilerek işin aslı

[344] Yûsuf 12/14
[345] Yûsuf 12/15
[346] Yûsuf 12/16

sorulmaktadır. Türkçe'ye "*üstelik şöyle şöyle olduğu halde…*" veya "*nasıl olur, hâlbuki…*" şeklinde tercüme edebileceğimiz ünlem belirten ifadeleri içinde barındırır. أَتَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالبِرِّ وَتَنْسَوْنَ أَنْفُسَكُمْ وَأنتم تَتْلُونَ الكتابَ[347] "*Sizler Kitab'ı okuduğunuz halde, insanlara iyiliği emredip kendinizi unutuyor musunuz?*" Bu âyete bakıldığında soru sorulan muhatabın çelişkisi gözler önüne seriliyor. Adeta "*hem Kitab'ı (Tevrat'ı) okumak hem de böyle bir davranışta bulunmak nasıl olur?*" diye sorulmakta ve aslında bu sorudan herhangi bir cevap beklenmemektedir. Çünkü istifham burada azarlama ve hayret ile birlikte takrîr içindir.[348] [349]قَالَ رَبِّ أَنِّى يَكُونُ لِى غلامٌ وَقَدْ بَلَغَنِىَ الكِبَرُ وَامْرَأَتِى عَاقِرٌ "*Rabbim! Dedi, bana ihtiyarlık gelip çattığına, üstelik karım da kısır olduğuna göre benim nasıl oğlum olabilir?*" Bu âyette de aynı durum söz konusudur. Ancak buradaki zıtlık, muhatabı zor durumda bırakmaya yönelik değil, ondan hikmeti talep etmek içindir. Çünkü müjdesi verilen durum alışıla gelene aykırıdır. كَمَا أَخْرَجَكَ رَبُّكَ مِنْ بَيْتِكَ بِالحقِّ وإنَّ فَرِيقًا مِن المؤمِنِينَ لَكَارِهُونَ[350] "*Yine Müminlerden bir gurup kesinlikle istemediği halde, Rabbin seni evinden hak uğruna çıkarmıştı.*" Bu âyette ise Allah'ın, peygamberi evinden çıkarmasıyla murat ettiği bir hayra işaret edilmektedir. Hâlbuki müminlerden bir kısmı bunu istememişlerdi. Hâl cümlesindeki "hâlbuki" anlamı, zıt gibi görünen bir durum varsa da, muhataba bir şekilde işin aslını ve görünmeyen tarafını beyan etmektedir. ألذى جَعَلَ لَكُمُ الأَرْضَ فِرَاشاً وَالسَّمَاءَ بِنَاءً وأَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فأَخْرَجَ بِهِ مِنَ الثَّمَرَاتِ رِزْقاً لَكُمْ فَلَا تَجْعَلُوا للهِ أَنْدادًا وَأنتم تَعْلَمُونَ[351] "*(O Rab ki) yeri sizin için bir döşek, gögü de bir tavan yaptı. Gökten su indirerek onunla, size besin olsun diye çeşitli ürünler çıkardı. Artık bunu bildiğiniz halde Allah'a şirk koşmayın.*" Bu âyette "*şirk koşma*" eyleminin "*bilme-gözleme*" eylemine zıt olduğu vurgulanırken de hâl cümlesinden yararlanılmıştır. Âyetin evvelindeki tabiat tasviri de bu zıtlığı hazırlayan bir ön anlatımdır. Böylece insanın

[347] el-Bakara 2/44
[348] el-Beydâvî, *Envârü't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl*, I, 59
[349] Âl-i İmrân 3/40
[350] el-Enfâl 8/5
[351] el-Bakara 2/22

biraz düşündüğü takdirde yaratıcının birliğini kavrayabileceği ima ediliyor.[352] أَفَتَطْمَعُونَ أَنْ يُؤْمِنُوا لَكُمْ وقد كَانَ فَرِيقٌ مِنْهُمْ يَسْمَعُونَ كَلَامَ اللهِ ثم يُحَرِّفُونَهُ مِنْ بَعْدِ مَا عَقَلُوهُ وَهُمْ يَعْلَمُونَ[353] "*Onlardan bir kısmı Allah'ın kelamını işitip iyice anladıktan sonra, bile bile onu tahrif ettikleri halde, şimdi onların size inanacaklarını mı umuyorsunuz?*" Bu âyette de İslâm'a davet edilen Yahudilerin içinde bulundukları çelişkili durum ifade ediliyor. Buradaki tezatı ortaya çıkarmada وَقَدْ كَانَ فَرِيقٌ مِنْهُمْ يَسْمَعُونَ كَلَامَ اللهِ "*onlardan bir kısmı Allah'ın kelamını işittikleri halde…*" ve وَهُمْ يَعْلَمُونَ "*bildikleri halde / bile bile…*" şeklinde gelen hâl cümlelerinin rolü önemlidir.[354]

4) FASL VE VASL AÇISINDAN HAL CÜMLELERİ

Fasl ve vasl meânî ilminin başlıca konularındandır. Hatta bu konuda "*belâgatın üst sınırı fasl ve vasl konusunu bilmektir*" denilmiştir.[355] Fasl, ayırma anlamına gelip cümleler arasında atıf yapmamak demektir. Vasl ise bağlama anlamında olup cümleleri birbirine bağlamak için kullanılır. Cümledeki hâl unsuru da cümle olarak geldiği zaman واو ile bağlandığı için bu konu dâhilinde incelenmiştir.

Bir cümle diğer bir cümleden sonra geldiğinde, birincisinin ya i'rabta mahalli vardır ya da yoktur.

A) Birinci Cümlenin İ'rabdan Mahalli olduğu Durumlar:

Eğer birinci cümlenin i'rabdan mahalli varsa ve ikinci cümle birinciye i'rab yönünden ortak edilmek istenirse, ikinci cümle birinciye müfred gibi atfedilir. Vâv ve benzeriyle atfın makbul olmasının şartı, iki cümle arasında ortak bir yönün

[352] el-Beydâvî, *a.g.e.*, I, 38
[353] el-Bakara 2/75
[354] Bu tür anlatımın Kur'an'da örnekleri boldur. Bkz.: el-Bakara 2/267, es-Saff 61/5, el-En'am 6/119, eş-Şu'arâ 26/111
[355] İbnü'l-kayyim el-cevziyye, *el-Fevâidü'l-muşavvak*, s. 206

bulunmasıdır. Bu durumda birinci cümle ya mübtedânın haberi ya hâl cümlesi ya da sıfat cümlesidir. محمدٌ يعطي ويمنع "*Muhammed verir ve alıkor.*" قام يخطب ويشعر "*Hitap ederek ve şiir söyleyerek ayağa kalktı.*" سَلَّمْتُ عَلَى رجلٍ يأمرُ وَيَنْهَى "*Emreden ve yasaklayan adama selam verdim.*" cümlelerinde görüldüğü gibi.

Fâil fiili işlerken birden çok durumda bulunabilir ve bu durumlardan ilki hâl cümlesi ile beyan edilip diğerleri ona atfedilir. Ancak yine de bu cümlelerin anlam yönünden ortak bir yönü olması gerekir. Yukarıdaki örnekte, hâl cümlesine baktığımız zaman, fâilin içinde bulunduğu ilk durum hitap etme durumu, ikinci durum ise şiir okuma durumudur. Bu iki cümleyi birbirine bağlamamızı gerektiren şey, işte bu ortak yönleridir. Bu temel kuraldan dolayı قام يخطب ويمنع "*Hitap ederek ve elinde tutarak ayağa kalktı.*" gibi birbiriyle alakasız iki cümleyi bağlayamayız.

İkinci cümle, i'rabdan mahalli olan birinci cümleye i'rab yönünden ortak edilmek istenmezse o zaman ikinci cümle birinciden ayrılır. Aralarında ortak bir yönün bulunup bulunmaması bu durumu değiştirmez.

B) Birinci Cümlenin İ'rabdan Mahalli Olmadığı Durumlar:

Eğer birinci cümlenin, isti'nâfiyye ve sıla cümlelerinde olduğu gibi, i'rabdan mahalli yoksa, iki cümle arasındaki ilişkide ortaya çıkan hükümler şunlardır:

İkinci cümle birinciye vâv'dan başka bir harfin anlamı ile bağlanmak istendiğinde, örneğin tâkip veya mühlet kast edilirse, o harf ile atıf yapılır. دخل زيدٌ فخرج عمرٌو "*Zeyd girdi ardından Amr çıktı.*" cümlesinde olduğu gibi. Böyle bir harfin anlamı verilmek istenmiyor ve birinci cümledeki hüküm ikinci cümleden ayrı tutulmak isteniyorsa fasl yapılır. Hükmün verilmesi korkusu yoksa, yani iki cümle arasında bir anlam karışıklığı olmayacaksa bu durumda birçok hüküm ortaya çıkmaktadır. Bunları aşağıdaki şekilde sınıflandırabiliriz:

a) Fasl yapılan yerler:

İki cümle arasında fasl yapılır. Buna كمال الاتصال *"kemâlü'l-ittisal / tam bağlantı*" denir. Bu durumda ikinci cümle birincisini te'kid edebilir, anlamını açıklayabilir veya onun bedeli olabilir.

İki cümle arasında كمال الانقطاع "*kemâlü'l-inkıta' / tam kopukluk*" olduğu zaman fasl yapılır. İki cümle arasındaki bu durum iki halde görülür. Birincisi haber ve inşâ gibi iki ayrı kip olmaları şeklinde, ikincisi cümlelerin arasında anlam bakımından hiçbir ilişkinin bulunmaması halindedir.

İkinci cümle, birinci cümleden anlaşılan bir soruya cevap olduğu zaman fasl yapılır ve buna شبه كمال الاتصال "*şibhü kemâlü'l-ittisal / tama benzer bağlantı*" denir.

Bir cümlenin önünde iki cümle bulunur, bu cümleyi bir bağlantı sebebiyle birine bağlamak uygun ama diğerine bağlamak sakıncalı ise fasl yapılır ve buna شبه كمال الانقطاع "*şibhü kemâlü'l-inkıta' / tama benzer kopukluk*" denir.

İki cümleyi atıfla bağlamaya engel bir şey bulunduğu ve bu iki cümlenin hükmünde bir ortaklık kast edilmediği zaman fasl yapılır. Buna da التوسط بين الكاملين "*et-tevessudu beyne'l-kâmileyn / tam bağlantı ile tam kopukluk arası*" denilmiştir.

b) Vasl yapılan yerler:

İ'rab açısından iki cümle arasında ortaklık kastedildiği zaman vasl yapmak gerekir. İki cümle haberî veya inşâî olmada veya başka bir konuda birleştiklerinde ya da iki cümleyi ayırmak için bir sebep olmadığında vasl yapmak gerekir.

İki cümle haberî ve inşâî oldukları halde, atıf yapılmazsa anlam karışıklığı doğacaksa vasl yapılır.

C) Hâl'in Hâl Sâhibine Bağlanması:

Nesirde olsun şiirde olsun cümlelerin belli bir düzen içinde kurulup metni ortaya çıkarabilmesi için öncelikle cümle içindeki öğeler birbirine bağlanmalıdır. Cümlenin temel öğeleri olan müsned ve müsnedün ileyh için geçerli olan bu durum, kelamın tamamlanmasından sonra gelip belli bir gayeyi ifade etmek için kelama ilave edilen hâl veya hâl cümlesi için de geçerlidir. Asıl düzen kelamın telaffuzunda ortaya çıkacak olsa

bile, telaffuzdan önce kurulması gereken düzen, cümlenin öğelerini birbirine bağlamaktır. Bu bağ bazen i‘rabla kurulur bazen de i‘rabın yanı sıra bağlaçlara ihtiyaç duyulur.[356]

Hâl-i müntakilede asıl olan bağlantısız gelmektir. Bu konuda mutabık olan belagat âlimleri bunun sebebinde farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. واو'ı temelde atıf edatı olarak görenler, hâlin tâbî olarak mu‘reb olmadığını, bu yüzden واو'sız gelmesi gerektiğini söylemişlerdir. Başka bir görüşe göre hâl, anlamca sâhibü'l-hâl'in haberi gibi bir hüküm bildirmekte veya sıfat gibi onu nitelemektedir. Bunun için de واو'a ihtiyaç yoktur. Ancak hâlin cümle olarak gelmesi durumunda bu temel kurala muhalefet edilir ve bağlantı واو ile sağlanır. Zira hâl cümlesi bir bağla sahibu'l-hâle bağlanmazsa, bağımsız bir cümle olarak kalır. [357] Bu durumun gramer ile ilgili boyutu birinci bölümde verilmiştir.

Cümle olan hâlin bir واو ile diğerine bağlanmasının gerekliliğini, el-Cürcâni'nin واو الحال tanımından anlayabiliriz. Onun tanımına göre واو الحال "*zaman bakımından bir cümlenin nisbetini diğer bir cümleye yakın kılmak için getirilir.*" Cümleyi bağlaması açısından müfredi bağlayan bağlaçlarla farklılık arzeder. Ayrıca zamanı da bağlıyor olması onu واو العاطفة'den ayırır. Bu yönüyle واو الحال nahivcilerin dikkat çektiği gibi sadece aidiyet râbıtı değil aynı zamanda zamanı da yaklaştıran bir edattır.[358]

Hâl cümleleri kurulurken, ne zaman واو'lı cümle ne zaman واو'sız cümle getirmek gerektiği hem gramer açısından hem de meâni açısından tartışılmıştır. Hâl cümlesi müpteda ve haberden oluşuyorsa genellikle واو'lı, bu cümledeki mübtedâ sâhibu'l-hâle giden bir zamirse, zorunlu olarak واو'lı getirilir. Bu cümledeki haber takaddüm etmiş zarf ise çoğunlukla واو'sız gelmesi tercih edilir. Örneğin aşağıdaki beyitlerde geçen

[356] el-Cürcâni, Abdulkahir, *Delâilü'l i'câz*, s. 44-45
[357] el-Esterebâdî, *el-İşârât ve't-tenbîhât*, s. 133-134
[358] el-Esterabâdî, ag.e., s.135

zarfla başlamış hâl cümlelerine baktığımız zaman, kelâmın anlaşılması için bir واو gelmesinin gerekmediğini görürüz.

إذَا انكرتنى بلدةٌ أو نكِرتها خرجتُ مَعَ البازى عَلَى سوَاد

"Bir belde beni tanımadığında veya ben tanımadığımda onu
Şahinle beraber çıkarım bir kenar mahalle üzerinden."

Bu beyitte على سواد ifadesi zarf olarak gelmiş hâldir. واو الحال getirilmesine gerek yoktur. Çünkü kelam gayet rahat anlaşılıyor.

فاشربْ هنيئاً عليك التاجُ مرتفقاً فى رأس غُمدان داراً منك محلالا

"Afiyetle iç, başında taç ve yaslanmış olarak
Kılıcının başında, ev senden uzaklaşmış olarak."

Bu beyitteki عليك التاج مرتفقاً ifadesi zarf olarak hâldir. Yukarıdakine benzer şekilde burada da واو الحال olmaksızın anlam netleşmiştir. Aşağıdaki beyitte de فى يديك قضيب ifadesi için aynı durum söz konusudur:

لَقَدْ صبرتْ للذل اعوادُ منبر تَقُومُ عَلَيْهَا فى يديك قضيب

"Gerçekten mimberin tahtaları sabretmiştir zillete
Sen elinde bir dal parçasıyla üzerine çıkarsın."

Ancak bu tür hâl cümlelerinde zarf öne geçmemişse واو getirmek câiz olur. كلمته فوه الى فىَّ "*Onunla karşılıklı konuştum.*" cümlesinden واو'ı hazfetmek câizdir. Bu tür cümlelerde takdîm yaparak واو'sız bir hâl cümlesi getirmek anlam açısından daha güzel karşılanmıştır.[359]

Fiil-i muzari ile başlayan hâl cümlelerinde, anlam bağının daha sağlam olması için واو kullanılmasına ihtiyaç duyulmaz. [360]وَيَذَرُهم فى طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ "*Ve onları azgınlıkları içinde şaşkın olarak bırakır.*" âyetinde de görüldüğü gibi olumlu muzari

[359] el-Cürcâni, Abdulkahir, *Delâilü'l i'câz*, s. 157-158
[360] el-Â'râf 7/186

cümlesi ile yapılmış bir hâl cümlesi hiçbir şekilde واو الحال'e ihtiyaç duymamaktadır. Böylece şaşırma fiilinin mevcudiyeti azgınlıklarına daha da yaklaştırılmış oldu. وجَاءوا أباهم عِشَاءً يَبْكُونَ "*Babalarına ağlayarak geldiler.*"[361] âyetinde de aynı durum söz konusudur.[362]

Fiil-i muzarinin başına واو الحال gelmemesi kuralı, واو'lı muzarilerin tartışılmasına sebep olmuştur. el-Cürcâni, bu tür muzarilerin başındaki vâvın atıf için geldiğini söyler. قمتُ وأصك وجهه "*Yüzüne kapıyı kapatarak kalktım.*" cümlesindeki واو atıf için olup, burada muzari fiil mâzi manasında olduğundan atıf yapmakta bir sakınca yoktur. Dolayısıyla buradaki fiil, cümlede hâl değildir ama bir durumu hikâye etmektedir. Çünkü cümle içindeki hâl bir durumu belirtileceği gibi, hâl olmayan herhangi bir öğe de bir durumu hikâye edebilir.[363] İbn Hemmâm es-Selvenî'nin beytinde de durum böyledir:

فلما خشيتُ اظافيرَهُمْ نجوتُ وأرهنُهُمْ مالِكا

"*Onların tırnaklarından korkunca ben*
Onlara Mâlik'i rehin bırakarak kurtuldum."

Biraz önceki cümlede أصك fiili صككت manasına geldiği gibi, burada da أرهن fiili رهنت anlamındadır. Bu yüzden muzâri fiil mâziye atfedilmiştir. Yine burada da hâl değil bir hâlin hikâyesi söz konusudur. واو'ın buralarda واو الحال değil واو العاطفة olduğunun bir ispatı da, buralardaki واو yerine فا getirildiği zaman anlamın bozulmamasıdır.

Ancak muzari fiil olumsuz ise واوالحال'den sonra gelmesi câiz olur. وجدتنى غير خاشٍ للذئب "*Kendimi kurda karşı korkusuz bir halde buldum.*" cümlesini كنت ولا أخشى بالذئب "*Kurda karşı korkusuzdum.*" şeklinde söyleyebiliriz. Şu beyitlerde de aynı durum gözükmektedir:

---

[361] Yûsuf, 16
[362] Ahmed Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâga*, 167
[363] el-Cürcâni, Abdulkahir, *a.g.e.*, s. 159

إِكْتَسَبَتْهُ الوَرِقُ البيضُ أباً وَلَقَدْ كَانَ وَلاَ يُدْعَى لِأب[364]

"*Beyaz gümüşler onu kazandı baba olarak*
Oysa daha önce baba diye çağrılmıyordu."

Mâlik b. Refi‘ bir cinayet işlemiş ve Mus‘ab b. Zübeyr tarafından talep edilmişti. Mâlik'in şiiri:

أتَانِى مُصْعَبٌ وَبَنُو أبِيهِ فَأيْنَ أحِيدُ عنهم لا أحِيد

أقَادُوا مِنْ دَمِى وَتَوَعَّدُونِى وكنتُ وَمَا يُنَهْنِهُنِى الوعيد

"*Mus‘ab ve babasının çocukları geldiler bana.*
Nereye sapayım onlardan? Bir yere sapamazdım.
Beni tehdit ettiler ve kısas yaptılar bana.
Hâlbuki tehditlerle ben alıkonulamazdım."

el-Cürcânî'ye göre buralardaki الحال واو'ler, zaten tam olan cümleye yeni bir anlam katmamış, var olan anlamı da eksiltmemiştir. Burada olumsuz muzari fiille başlayan hâl cümleleri الحال واو alarak kelâma bir güzellik katmamıştır; aksine واو'sız kullanım daha çoktur ve güzel olanı da budur.[365]

Mazi ile başlayan hâl cümlelerinde واو'lı olsun واو'sız olsun قد edatı gerekli görülmüştür. Hâl cümlesinin ليس ile başlaması o cümlenin belâgatına işaret olarak kabul edilmiştir. أتانى وليس عليه ثوب "*Üzerinde elbise olmadığı halde bana geldi.*" ve رأيته وليس معه غيره "*Yanında kimse yokken onu gördüm.*" cümleleri buna örnektir.

Bu ön kabul basit cümleler için bir genellik arz ediyor olsa bile, manzum ve mensur cümlelerde ليس'li hâl cümlesinin الحال واو alıp almaması şiirin veya kelâmın durumuna göre değişir; yerine göre واو'lı olanı, yerine göre واو'sız olanı daha beliğ olur.

[364] Bkz. Ba'lî, *el-Fâhir fi şerh-i cümeli'l-Abdi'l-Kahir*, I, s. 379 (*Dîvân-ı Miskîn ed-Dârimî*'den ve *Şerhu İbn Nâzım*'dan nakletmiş.)
[365] el-Cürcâni, Abdulkahir, *Delâilü'l i'câz*, s. 160-161

Bir bedevînin şu şiirinde ليس'li hâl cümlesi واو'sız geldiği halde şiirin belâgatı açısından daha güzel kabul edilmiştir:

لنا فَتى وَحَبَّذَا الإفتاءُ تعرفه الأرسانُ ، والدلاءُ

إذا جَرَى فِي كفه الرُشاء خلّى القليبَ ليس فيه ماء

"*Bir delikanlımız var, ne güzeldir yiğitliği!*
Yularlar ve kovalar tanıyor kendisini
Avucuna ipi geçirdiği zaman
Kuyuyu boşaltır, susuz bırakır içerisini."

el-Cürcânî, hâl cümlesinin başına bir harfin gelmesinin bazen yakışıksız ama bazen de daha güzel olacağını belirtmiştir. Biraz önceki şiirde واو gelseydi güzellik kaybolacaktı. Ancak el-Ferezdak'ın aşağıdaki beytinde hâl olan بنىّ حوالىّ الأسود الحوارد cümlesinin başına çok güzel bir şekilde كأنما edatı gelmiştir:

فقلتُ عَسَى أن تبصرينى كأنما بنىَّ حوالىَّ الأسود الحوارد

"*Dedim ki umarım bana bakar o, sanki*
Siyah incilerin çevresinde yükselmiş gibi."

Bunun bir benzeri de İbni'r-Rûm'un aşağıdaki beytinde görülmektedir. Burada ise hâl cümlesinden önce gelen müfred (cümle olmayan) bir hâl, kelâma güzellik katmıştır. Bu müfred hâli cümle olan hâlden önce getirmiş olmasaydı şâir güzel bir söz söyleyemezdi.[366]

والله يبقيك لنا سَالماً برداك تبجيلٌ وتعظيم

"*Allah seni bize sağ salim bıraksın*
Hürmeti azameti giyinmiş olarak."

[366] el-Cürcâni, Abdulkahir, *Delâilü'l i'câz*, s. 163

D) واو الحال'in İlleti

Hâl cümlesinin واو'lı veya واو'sız olmasındaki ihtilaf sadece görünen bir ihtilaf değildir. el-Cürcânî'ye göre bu ihtilafın temelindeki asıl sebep, cümlenin o şekilde gelmesini gerektirecek bir illetin varlığıdır. Bir sebep bulunmaksızın hâl cümlesinde واو'ın gelmesinin câiz, vâcip veya memnu' olması imkânsızdır.[367]

Daha önce anlattığımız gibi mübtedânın haberi nasıl bize bir netice bildiriyorsa hâl de bize bir netice bildirmesi açısından haber sayılır. Bu alaka üzerinden düşündüğümüzde sözü edilen illet, hâl cümlesinin asıl cümlenin başındaki fiile dayandırılıp dayandırılmamasına bağlıdır. Hâl cümlesini eğer واو'lı olarak getirirsek, hâlin bize bildirdiği haber asıl cümlenin başındaki fiile bitiştirilmediği için, hâl cümlesi واو'dan itibaren başlayan bir haberi bize bildirecektir. Buna "isti'nâf" deniyor. Oysaki واو'sız olarak getirirsek, asıl cümlenin başındaki fiile bitişip ona dayanacaktır.

Örneğin جاءنى زيد يسرع "*Zeyd koşarak bana geldi.*" dediğimizde يسرع fiili مسرعا yerinde kullanılmış oluyor. واو getirmeyerek bunu asıl cümlenin fiiline bitiştirmiş ve haberi teke indirmiş olduk. Artık tek bir haber vardır. Bu cümleden anlaşılan mana جاءنى كذلك "Şöylece bana geldi." veya جاءنى بهذه الهيئة "*Şu şekilde bana geldi.*" diye ifade edilebilir. Ancak böyle değil de واو'lı hâl cümlesi getirirsek جاءنى وغلامه يسعى بين يديه "*Oğlu önünde koşuyor olarak bana geldi.*" cümlesinde görüldüğü üzere önce "gelmek" fiili ve onun haberi olarak fâil, sonra da yeni bir habermişçesine hâl cümlesi gelmiş olur; başka bir ifadeyle, hâl cümlesi "*isti'nâfî*" olmuş olur. Öyleyse buradaki illet şöyle ortaya çıkmış oldu: İkinci bir haberin bildirilmesine başlanırken, aynı zamanda bu mananın ilk habere bağlanmasına ihtiyaç duyuluyorsa واو getirilir.[368] Bu واو için واو الحال

[367] el-Cürcâni, Abdulkahir, *a.g.e.*, s. 163
[368] el-Cürcâni, Abdulkahir, *Delâilü'l i'câz*, s. 165

dememiz, onu iki cümleyi bağlayan bir edat olmaktan çıkarmaz. Ancak bu واو yukarda da belirttiğimiz gibi, zaman olarak da iki haberi birbirine yaklaştırdığı için واو العاطفة'den ayrılır.

واو'ı getirmemizin bir sebebi de şu örnek üzerindeki incelemeden ortaya çıkıyor: جائنی زید وهو یسرع "*Zeyd bana koşarak geldi.*" Bu cümledeki "*koşma*" fiilini, neden "*gelme*" fiili ile aynı kapsama almadık? Çünkü Zeyd'e giden هو zamirini getirerek, Zeyd'in koşuyor oluşunu süratli bir şekilde haber vermeyi murat ediyoruz. واو'ı ve zamiri kaldırıp cümleyi جائنی زید یسرع yaptığımızda, kimin koştuğu konusunda bir şüphe belirecektir. Belki Zeyd'le birlikte Amr gelmiştir ve koşan kişi odur. Yani جائنی زید یسرع cümlesinin anlamında جائنی زید وعمرو یسرع امامه şeklinde bir ihtimal de bulunmaktadır. Sonuçta واو الحال'in gelmesini gerekli kılan bir sebep de budur.

Bu açıklamanın vardığı nokta da yine mübtedâ ve haberden oluşan hâl cümlesinin واو'sız olamayacağıdır.[369] Te'vil yoluyla halledilen istisnalar bir kenara bırakılırsa genel kaide budur. el-Cürcânî'ye göre جائنی زیدٌ السیفُ علی کتفه وخرج التاجُ علیه "*Zeyd kılıç omzunda bana geldi ve taç başında çıktı.*" demek, جائنی زیدٌ وهو متقلد سیفَه وخرج وهو لابس التاجَ "*Zeyd kılıcını kuşanmış olarak bana geldi ve tacı giyinmiş olarak çıktı.*" demek kadar nefret vericidir.[370] Çünkü ikincisinde nasıl söz gereğinden fazla uzatılmışsa birincisinde de gereğinden fazla kısaltılmıştır.

[369] el-Esterebâdî, *el-İşârât ve't-tenbîhât*, s. 138
[370] el-Cürcâni, Abdulkahir, *Delâilü'l i'câz*, s. 170

E) Müteaddid Hâl Cümlesinin Vasl Yapılmaksızın Gelmesi:

İki hâl cümlesi art arda geldiği zaman aralarında bir bağlaç kullanılması doğru olmaz. Çünkü böyle yapılırsa artık ikinci hâl cümlesi birincisi üzerine ma'tûf olur. İmruu'l-Kays'ın aşağıdaki beytinde تمشى ve تجرّ cümleleri hâl olup aralarına bir واو girmemiştir.

خرجتُ بها تمشى تجرُّ وراءَنَا على أثَرَيْنا ذيلَ مِرْطٍ مُرَحّل[371]

"*Onu dışarı çıkardım sürükleyip yürüyorken arkamızda*
Nakışlı harmanisinin eteklerini izlerimizi takiben."

5) MEÂNİ AÇISINDAN HAL CÜMLELERİNİN TAKDİM VE TEHİRİ

Hâlde asıl olan önce sâhibü'l-hâl'in sonra da hâlin gelmesi şeklindedir. Ancak edebî bir maksada bağlı olarak hâl, sâhibü'l-hâl'den önce gelebilir. Bu maksatlar *tahsîs, şüpheyi kaldırma, pekiştirme* ve *önemsemedir*.[372]

Mesela جاء راكبا زيد "*Binerek geldi Zeyd.*" cümlesinde vurgulanmak istenen şey Zeyd'in gelme şeklidir. Başka bir biçimde gelme ihtimali de olan zeydin özellikle binekli bir şekilde geldiği vurgulanmak istendiğinde böyle söylemek gerekir. Burada tahsis mevcuttur. أماشين حضرتم "*Yürüyerek mi geldiniz?*" cümlesinde de hâl sorunun merkezine alınmıştır. [373]وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلاَّ كَافَّةً لِلنَّاسِ بَشِيرًا وَنَذِيرًا "*Biz seni ancak insanlara müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdik.*" âyetinde ise pekiştirme ve önemseme vardır.

Ancak birinci bölümde de belirttiğimiz gibi hâl cümlesinin başında واو الحال varsa hâl cümlesinin takdîmi caiz değildir. جاء زيد وهو يركب denilmesi uygun değildir. Çünkü râbıt görevini üstlenen واو kendinden önce gelen bir şeye bağlayabilir. جاء عليٌّ

[371] İmruu'l-kays, *Dîvân*, s. 14
[372] Kaçar, Halil İbrahim, *Devrik Cümlelerin Gramer ve Semantik Boyutu*, s. 217-218; İbnü'l-Esîr, *el-Meselü's-sâir fî edebi'l-kâtibi ve'ş-şâir*, II, 211
[373] Sebe 34/28

والشمس طالعة "*Ali güneş doğarken geldi.*" Bu örnekte de görüldüğü gibi واو الحال edatı, hâl cümlesini ana cümleye bağlayan bir râbıt olduğu için, hâl cümlesi bu durumda bir bütün olarak sâhibu'l-hâl'den sonra gelmek zorundadır. [374]

Eğer hâl cümlesi واو'lı değilse hâlin sahibu'l-hâl'den sonra veya önce gelmesi câizdir. جاء خليل يحمل كتابه "*Halil kitabını taşıyarak geldi.*" şeklinde gelebileceği gibi جاء يحمل كتابه خليل "*Kitabını taşiyarak geldi Halil.*"şeklinde de gelebilir. Böyle bir kullanıma başvurulmasındaki sebep Halil'in gelme fiilini işlediği esnada ne şekilde olduğunun muhataba vurgulu bir şekilde aktarılmasıdır. Bu durumdaki hâl cümlesinin âmilinden önce gelmesi de câiz görülmüştür.[375] يركب فرسه جاء خالد "*Atına binerek Hâlit geldi.*" örneğinde hâl cümlesi âmilinden önce gelerek en başa geçebilmiştir. Bu kullanımdaki durum bildirimi bir önceki kullanıma göre bir kat daha vurguludur.

[374] 'Abbas Hasan, a.g.e., II, 383
[375] el-Müberred, *el-Muktadab*, IV, 168-171-300, İbn Cinnî, *Kitâbu'l-lem' fi'l-'arabiyye*, s. 62-33, İbnü's-Serrâc, *el- Usûl fi'n-nahv*, II, 215

SONUÇ

Arapça cümlelerin temel yapısı müsned ve müsnedün ileyh denilen iki ana unsurdan oluşur. Fiil cümlelerinde fiil ile fâil, isim cümlelerinde de mübtedâ ile haber cümlenin temel unsurlarıdır. Bunların yanında bir de cümlenin yan unsurları vardır. Mef'ûl çeşitleri, hâl, temyiz ve müstesna bunlardandır. Bu yan unsurlara nahivciler *fadla* demişlerdir.

Cümlenin bir yan unsuru olan ve Türkçe'deki durum zarfına karşılık gelen hâl çeşitli tasniflere tabi tutularak kısımlandırılmıştır. Ancak bu tasniflerden en belirgin olanı onun üç şekilde geliyor olmasıdır. Bu şekiller *müfred* (cümle olmayan), *cümle* ve *şibhü'l-cümle*'dir.

Hâl cümlesi için üç ana şart ileri sürülmüştür. Bu şartlar hâl cümlesinin *inşâî* değil *haberî* cümle olması, gelecek zaman bildiren edatlardan birini bulundurmaması ve ana cümleye bağlayıcı bir râbıtı içermesi şeklindedir. Ayrıca hâl cümlesi ana cümle içinde isim cümlesi veya fiil cümlesi olarak gelebilir.

Hâl cümlesini ana cümleye bağlayan râbıt ya واو الحال isimli edattır, ya da zamirdir. واو الحال'in hâl cümlesinde bulunmasının üç hükmü vardır. Bu hükümler vâcip, câiz ve yasak (memnu') şeklindedir. Hâl cümlesi, içinde lâfzen veya mânen râbıt zamiri bulundurmayan bir isim cümlesi olursa, *sâhibü'l-hâl*'e ait bir zamirle başlıyorsa, içinde sâhibu'l-hâl'e ait bir zamir bulunmayan fi'l-i mâzi ile başlıyorsa veya قد'lı bir fi'l-i muzâri ile başlıyorsa واو الحال'in gelmesi vâcip olur. Atıf harfinden sonra gelen hâl cümlesinde, kendinden önce gelen kelimeyi pekiştiren hâl cümlesinde, içinde râbıt zamiri bulundurup إلا'dan sonra gelen fi'l-i mâzi ile başlayan hâl cümlesinde, أو'den sonra gelen fi'l-i mâzi ile başlayan hâl cümlesinde, قد edatı bulundurmayan olumlu fi'l-i muzâri ile başlayan hâl cümlesinde, ما ile olumsuz yapılmış fi'l-i muzâri ile başlayan hâl cümlesinde ve لا ile olumsuz yapılmış fi'l-i muzâri ile başlayan hâl cümlesinde واو

الحال'in gelmesi yasaktır. Hâl cümlesinde واو الحال'in gelmesinin vâcip ve memnu' olduğu durumlar dışında واو الحال gelmesi câizdir.

Hâl cümlelerini *meânî* açısından ele aldığımızda onun *haberî* cümlelerin temel özelliklerini içerdiğini görürüz. Hâl cümlesi, *sâhibü'l-hâl*'in durumunu beyân eder. Bunu yaparken bahsedilen durumu zaman açısından da ona yaklaştırır. واو الحال'in anlam boyutu bunu açıkça ortaya koymaktadır. Bazen de istimrar ifade eder. Yani zikredilen durumun öteden beri devam edegeldiğini gösterir. Ayrıca hâl cümlesinin ardarda kullanımı ile kelamda anlatımın güçlendirildiği görülmüştür. Cümlede hâl öğesi müteaddid gelebildiği gibi, hâl cümlesi de müteaddid gelir. Bu durumda aralarında edat kullanılmaması gerekir. Hâl cümlesi eğer başında واو الحال taşımıyorsa takaddüm edebilir. Bundaki maksat vurgulanmak istenen durumun öne alınmasıdır.

Bu çalışmayı tamamlayıcı nitelikte hâl'in diğer türleri üzerine, ayrıca yan cümleler ve farkları üzerine de nahiv ve belâgat açısından araştırmalar yapılabilir.

KAYNAKÇA

‘Alkame, İbn Abdetü’l-fehl, *Dîvân*, (nşr. Dr. Hana Nasr el-Hattî), Beyrut 1993, (Dâru’l-kitâb el-Arabî)

‘Antere, İbn Şeddâd b. Amr el-Absi, *Dîvân*, Beyrut (Dâru Sadır)

el-Alûsî, Ebü's-Sena Şehabeddin Mahmûd b. Abdullah, *Rûhu’l-me‘ânî fî tefsîri’l-Kur’ani’l-‘azîm*, Beyrut ts., (Dâru ihyâi’t-turâsi’l-‘Arabî)

el-Ba‘lî, Muhammed b. Ebi’l-Feth, *el-Fâhir fî şerh-i cümel-i ‘Abdi’l-Kâdir* (thk. Memdûh Muhammed Hasâre), Kuveyt 2002, (el-Meclisu’l-vatanî li’s-sekâfe ve’l-fünûn ve’l-âdâb)

el-Bağdâdî, ‘Abdülkâdir b. Ömer, *Hizânetü’l-edeb ve lübbü lübâbi lisâni’l-‘arab* (thk. ‘Abdüsselâm Muhammed Hârun), Kahire 1979, (el-Hey’etü’l-Mısriyyetü’l-‘âmme li’l-kitâb)

el-Beydâvî, Nâsıruddîn Ebû Sa‘îd ‘Abdullah b. Ömer, *Envârü’t-tenzîl ve esrâru’t-te’vîl*, Beyrut 2003, (Dâru’l-kütübi’l-‘ilmiyye)

el-Câmî, Ebû’l-Berekât Nûreddîn ‘Abdurrahmân, *el-Fevâidu’d-diyâiyye* (*Molla Câmî ‘ale’l-Kâfiye*), İstanbul ts., (Şirket-i Mürettibe Matbaası)

el-Cevherî, Ebû Nasr İsmâ‘îl b. Hammâd, *es-Sıhah Tâcu’l-luga* (nşr. Şihâbüddin Ebû ‘Amr), Beyrut 1998, (Dârü’l-Fikr)

el-Cürcânî, ‘Abdülkâhir b. ‘Abdurrahman b. Muhammed, *Delâilü’l-i‘câz* (thk. Muhammed Reşid Rıza), Beyrut 1982, (Dâru’l-ma‘rife)

……., *el-Muktesid fî şerhi’l-Îdâh* (nşr. Kâzım Bahr el-Mercân), Irak ts., yay. yok

ed-Demâminî, Muhammed b. Ebi Bekr b. Ömer, *Şerhu Mugni'l-lebib (Şerhü'l-mezc)* (thk. Abdülhafız Hasan Mustafa el-Useyli), Kahire 2008, (Mektebetü’l-âdâb)

ed-Desûkî, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Arafe, *Hâşiyetü’d-Desûkî ‘alâ muhtasari’s-Sa‘d* (thk. Halil İbrahim Halil), Beyrut 2002, (Dârü’l-kütübi’l-‘ilmiyye)

Durmuş, İsmail, *Nahiv*, DİA, XXXII, 300, İstanbul 2006

Ebû Abbas Sa’leb, *Şerhu Dîvâni Züheyr b. Ebî Sülmâ*, Beyrut 1992, (Dâru’l-kitâb el-Arabî)

el-Enbârî, Ebû'l-Berekât Kemâleddîn 'Abdurrahmân b. Muhammed, *el-İnsâf fî mesâili'l-hilâf beyne'n-nahviyyîn el-Basriyyîn ve'l-Kûfiyyîn*, yay. yok ve ts., (Dâru'l-fikr)

……., *Esrârü'l-'Arabiyye* (thk. Muhammed Behce Baytar), Dımaşk 1957, (Mecma'ü'l-'ilmî el-'Arabî)

el-Esterabâdî, Muhammed b. Ali b. Muhammed Cürcânî, *el-İşârât ve't-tenbîhât*, Kahire ts., (Dâru nahdati Mısr)

el-Esterabâdî, Radıyyüddîn Necmeddin Muhammed b. Hasan, *Şerhu'r-radiyyi 'ale'l-kâfiye* (tsh. Yusuf Hasan Ömer), Tahran 1978, (Müessesetü's-Sâdık)

el-Eşmûnî, 'Ali b. Muhammed, *Şerhu'l-Eşmûnî li Elfiyyeti'bni Mâlik* (*Menhecü's-sâlik ilâ Elfiyyeti'bni Mâlik*) (nrş. 'Abdülhamîd es-Seyyîd Muhammed 'Abdülhamîd), Kahire ts. (el-Mektebetü'l-Ezheriyye)

el-Ezherî, Velîd Zeynüddîn Hâlid b. 'Abdullah b. Ebû Bekr, *Şerhu't-tasrîh 'ale't-tavdîh*, yay. yok ve ts., (Dâru'l-fikr)

el-Ferâhîdî, Ebu Abdurrahman el-Halil b. Ahmed, *Kitâbu'l-'ayn* (nşr. Mehdî Mahzumi), Beyrut 1988 (Müessesetü'l-Âlem)

el-Feyrûzâbâdî, Ebü't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed, *el-Kâmûsu'l-muhît*, Beyrut 1986, (Müessesetü'r-risâle)

Furat, Ahmet Subhi, *Arap Edebiyatı Tarihi*, İstanbul 1996, (Edebiyat Fakültesi Yayınları)

el-Galâyinî, Mustafa, *Câmi'u'd-durûsi'l-'arabiyye*, Beyrut 1963, (el-Mektebetü'l-'asriyye)

el-Harizmî, İmâm Fahruddîn, *Şerhu ebyâti'l-Mufassal* (Dirase ve thk. Muhammed Nur Ramazan Yusuf), Trablus 1999, (Külliyyetü'd-da'veti'l-İslâmiyye)

Hasan, 'Abbas, *en-Nahvu'l-vâfî*, Kahire 1973, (Dârü'l-meârif)

Hâşimî, Ahmed, *Cevâhiru'l-belâga fi'l-me'ani ve'l-beyân ve'l-bedi'*, Beyrut 1994 (Dârü'l-fikr)

İbn 'Akîl, Ebû Muhammed Bahâuddîn 'abdullah b. 'Abdurrahmân, *Şerhu İbn 'Akîl 'alâ elfiyyeti İbn Mâlik* (nşr. Muhyiddîn 'Abdulhamid), Beyrut 1974, (Dâru'l-fikr)

İbn Cinnî, Ebû'l-Feth Osmân, *Kitâbü'l-lüma' fi'l-'Arabî* (thk. Fâiz Fâris), Kuveyt ts., (Dâru'l-kütübi's-sekâfiyye)

İbn Ebî Kâsım, Salâh b. Ali b. Muhammed, *en-Necmü's-sâkib şerhu Kâfiyeti İbn Hâcib* (nşr. Muhammed Cum'a Hasan Neb'a), San'a 2003, (Müessesetü'l-İmâm Zeyd b. Ali es-Sekâfiyye)

İbn Hâcib, Ebû 'Amr Celalüddin Osman b. Ömer, *el-Îdâh fî şerhi'l-Mufassal* (nşr. İbrahim Muhammed Abdullah), Dimeşk 2005, (Dâru Sa'deddin)

İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemaleddin Abdullah b. Yusuf, *Evdahü'l-mesalik ilâ Elfiyyeti İbn Malik*, Beyrut 1980, (Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabi)

……., *Muğni'l-lebîb 'an kütübi'l-e'ârîb* (nşr. Muhammed Muhyiddîn 'Abdülhamîd), Kahire ts., (Matbaatü'l-Medenî)

……, *Şerhu Şüzûri'z-zeheb* (nşr. Muhammed Muhyiddîn 'Abdülhamîd), Mısır ts., (İdâretü'l-'Âmme li'l-Câmi'i'l-Ezher)

İbn Mâlik, Ebû 'Abdullah Cemaleddin Muhammed b. 'Abdullah et-Tâî, *Şerhu't-teshîl* (nşr. Muhammed Bedevî Mahtun, Abdurrahman Seyyid), Kahire 1990 (Hicr)

……., *Şerhu 'umdeti'l-hâfiz ve 'uddeti'l-lâfiz* (thk. Adnân Abdurrahmân ed-Dûrî), Bağdat 1977, (el-Matbaatü'l-'ânî)

……., *Şerhu'l-Kâfiyetü'ş-Şâfiye* (thk. 'Abdülmün'im Ahmed Herîdî), Mekke 1986, (Câmi'atü Ümmü'l-Kurâ)

İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrem, *Lisânu'l-'arab* (nşr. Emin Muhammed Abdülvehhab, Muhammed es-Sâdık el-Ubedi), Beyrut 1997, (Dâru'l-ihyâi't-Turâsi'l-Arabî)

İbn Nâzım, Ebû Abdullah Bedreddin Muhammed b. Muhammed, *Şerhu İbni'n-Nazım ala elfiyyeti İbn Malik* (nşr. Muhammed Basil - 'Uyun Sevved), Beyrut 2000, (Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye)

İbn Ya'îş, Ebu'l-Beka Muvaffakuddîn, *Şerhu'l-Mufassal*, Beyrut ts., (Âlemü'l-Kütüb)

İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Feth Ziyaeddin Nasrullah b. Muhammed b. Muhammed, *el-Meselü's-sâir fî edebi'l-kâtibi ve'ş-şâir* (thk. Ahmed Muhammed Havfî), Riyad 1983, (Dâru'r-rıfâî)

İbnü'l-Kayyim el-Cevziyye, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed, *el-Fevaidü'l-müşavvık ilâ 'ulûmi'l-Kur'ân ve ilmi'l-beyân*, Beyrut 1982, (Dârü'l-kütübi'l-'ilmiyye)

İbnü's-Serrâc, Ebû Bekr Muhammed b. Sehl b. Sehl el-Bağdâdî, *el-Usûl fi'n-nahv* (thk. 'Abdülhüseyin el-Fetlî), Beyrut 1985, (el-Müessesetü'r-Risâle)

İmruu'l-Kays, *Dîvân*, (nşr. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahîm) Kahire 1964 (Dârü'l-me'ârif)

Ka‘b b. Züheyr, *Dîvân*, (nşr. Dr. Hana Nasr el-Hattî), Beyrut 1994, (Dâru’l-kitâb el-Arabî)

Kabâve, Fahruddîn, *İ‘râbu’l-cümel ve eşbâhü’l-cümel*, Haleb 1989, (Dâru’l-kalemi’l-Arabî)

Kaçar, Halil İbrahim, *Arap Dilinde Devrik Cümlelerin Gramer ve Semantik Boyutu*, İstanbul 2007, (Ocak Yayıncılık)

……, *Edebi Yönden Hazif Üslûbu* (*Eksiltili İfadeler*), İstanbul 2007, (Ocak Yayıncılık)

Kılıç, Hulûsi, *Belâgat*, DİA, V, 380-383, İstanbul 1992

el-Kocevî, Muhammed b. Mustafa Şeyhzâde, *Şerhu Kavâidi’l-i‘râb li’bni Hişâm* (thk. İsmâîl İsmâîl Merve), Dimaşk 1995, (Dârü’l-Fikr)

el-Müberred, Ebû’l-‘Abbâs Muhammed b. Yezîd b. ‘Abdülekber el-Ezdî, *el-Muktadab* (thk. Muhammed ‘Abdülhâlik ‘Udayma), Beyrut ts., (‘Âlemü’l-kütüb)

Müslim, *Sahîhu Müslim “Kitâbu’s-Salâh*” (nşr. Ebû Kuteybe Nazar Muhammed el-Faryâbî), Riyad 2006, (Dâru’t-tali‘a)

en-Nâbiğa, Ebû Ümame Ziyâd b. Mu‘aviye, *Dîvânü’n-Nâbiğâti’z-Zübyânî*, (nşr. Muhammed Ebu’l-Fadl İbrahîm), Kahire 1985 (Dârü’l-me‘ârif)

Sîbeveyh, Ebû Bişr ‘Amr b. Osman b. Kanber, *el-Kitâb* (thk. ‘Abdüsselâm Muhammed Hârûn), Kahire 1977, (Mektebetü’l-hancî)

es-Suyûtî, Ebû’l-Fadl Celâleddîn ‘Abdurrahman b. Ebî Bekr, *el-Eşbâh ve’n-Nezâir fi’n-nahv*, Beyrut 1984, (Dâru’l-kütübi’l ‘ilmiyye)

……, *Hem‘u’l-hevâmi‘ fî şerh-i cem‘i’l-cevâmi‘* (thk. ‘Abdül‘âl Sâlim Mekrem), Beyrut 1992, (Müessesetü’r-risâle)

eş-Şâtıbî, Ebû İshak İbrahim b. Muhammed, *el-Makasıdü'ş-şâfiye fi şerhi'l-hulasati'l-Kâfiye* (*Şerh-i Elfiyye li-İbn Malik*) (nşr. Abdurrahman b. Süleyman el-Useymin), Mekke 2007 (Câmiatu Ümmi’l-Kurâ)

Şeyhzâde, Muhyiddin Mehmed Kocevî, *Hâşiyatu Şeyhzade ala tefsiri’l-Kadi el-Beyzavi*, Kahire 1847 (Matbaatü’l-Osmaniyye)

Tarafe, İbnü’l Abd, *Divânu Tarafe*, (nşr. Sa’di Dıravi), Beyrut 1994, (Dâru’l-kitâb el-Arabî)

et-Tirmizî, Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ b. Sâre Sülemî, *Sünenü't-Tirmîzî, el-Câmi'u'l-kebîr* "*Ebvâbü'l-menâkîb*" (thk. Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf), Beyrut 1998, (Dâru'l-ğarbi'l-İslâmî)

ez-Zeccâc, Ebû İshak İbrâhim b. es-Seri b. Sehl, *Me'ani'l-Kur'an ve i'râbuhû* ('Abdulcelîl 'Abduh Şlebî), Beyrut 1988, ('Âlemü'l-kütüb)

ez-Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed, *el-Mufassal fî 'ilmi'l-luga* (nşr. Muhammed 'İzzeddîn es-Sa'îdî), Beyrut 1990, (Dâru ihyâi'l-'ulûm)